

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliserings-projekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

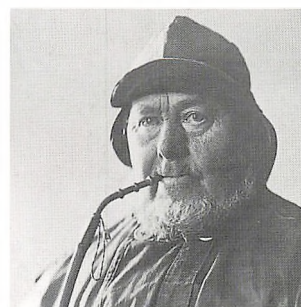
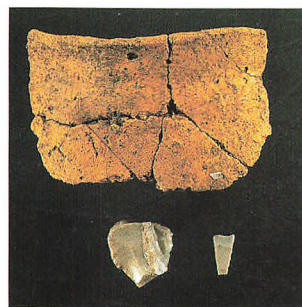
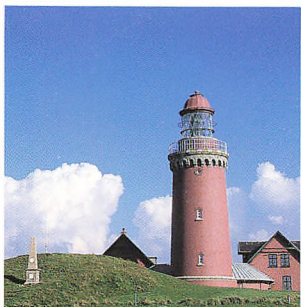
Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

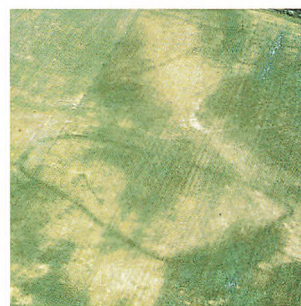
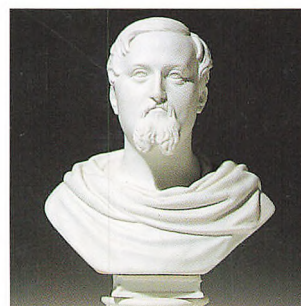
Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

FRAM

FRA RINGKØBING AMTS MUSEER · 1999

FRAM

FRAM

FRA RINGKØBING AMTS MUSEER · 1999

MUSEUMSRÅDET I RINGKØBING AMT

FRAM – Fra Ringkøbing Amts Museer 1999
udgives af Museumsrådet i Ringkøbing Amt som fælles
årbog for museer tilknyttet museumsrådet.

Redaktion:

Jens Aarup Jensen, Ringkøbing Museum
Hans Rostholm, Herning Museum
Kirsten Linde, Hjerl Hedes Frilandsmuseum
Allan Leth Frandsen (redaktør)

Tilrettelæggelse: Allan Leth Frandsen
Sats og tryk: Poul Kristensen Grafisk Virksomhed A/S
Bogbinderarbejde: Alfred Kristensen, Holstebro.

Illustration side 20: Det har ikke været muligt at
finde eller komme i kontakt med den
retmæssige indehaver af ophavsrettighederne til
Valdemar Neiiendams tegning. Såfremt FRAM
har krænket ophavsretten, er det sket ufrivilligt og
utilsigtet.

Kortudsnit side 34, 90 og 100: Copyright
Kort- og Matrikelstyrelsen, Rentemestervej 8,
2400 København NV.

Redaktionens adresse:

Historisk Håndsrækning
Parkvej 18 · 7400 Herning.
Tlf. 97 22 19 16 · Fax 97 22 19 68
e-mail: historisk-haandsraekning@post.tele.dk

Ekspeditionens adresse:

Hjerl Hedes Frilandsmuseum
Hjerl Hedevej 14 · 7830 Vinderup.
Tlf. 97 44 80 60 · Fax 97 44 85 02

ISBN 87-88412-40-7 · ISSN 0108-3643

Indhold

Jens Aarup Jensen, formand for Museumsrådet i Ringkøbing Amt
Forord 7

Torben Holm, Struer Museum

Venø rundt 9

Glimt af de første kapsejladser historie i Struer

Palle Eriksen og Johannes Lund, Ringkøbing Museum

Mindestøtten for kong Frederik 7. ved Brejning Kro 17

Bjarne Henning Nielsen, Holstebro Museum

Trabjerg Bakker 33

Om et par forsvundne gravhøje og fundet af en boplads og et gravfelt

Esben Graugaard, Holstebro Museum

Sponsorering af nyere tids kulturhistorie 46

Museumsfaglige overvejelser

Lis Helles Olesen, Holstebro Museum

Stenøkser i mosen 54

Hans Rostholm, Herning Museum

Arkæologiske undersøgelser på Brande Omfartsvej 59

Peter Duun Andersen og Torben Egeberg, Skjern-Egvad Museum

Arkæologiske spadestik i Skjern Å-dalen 87

Kirsten Linde, Hjerl Hedes Frilandsmuseum

Andkærladen 97

Ellen Damgaard, Lemvig Museum

Vestjysk særpræg og vestjyske værdier 113

Jens Aarup Jensen og Jørgen Borg, Ringkøbing Museum

Til minde om Danmark-Ekspeditionen 129

Glimt fra museernes arbejdsmark 150

Forord

Af Jens Aarup Jensen, formand for Museumsrådet i Ringkøbing Amt

Som den trofaste læser- og abonnentskare straks vil have bemærket, er FRAM i år blevet bredere. Redaktøren og redaktionsudvalget har været enige om at anbefale et ændret format, som museumsrådet derpå har godkendt. Det var væsentligt for os, at årbogens format ikke blev ændret i højden, så derfor passer FRAM stadigvæk på reolhylden. Det er 18. årgang, som nu er på gaden. Siden første årgang udkom i 1982 er der sket en rivede grafisk og trykkeskud udvikling. Det var især et ønske om bedre muligheder for layout og indpasning af illustrationerne til teksten, der ligger bag ændringen. Vi håber, der bliver taget vel imod resultatet.

Indholdet i FRAM er fortsat udtryk for den store spændvidde i de statsanerkendte museers faglige arbejde. For eksempel kan Skjern-Egvad Museum præsentere de første resultater fra arkæologiske un-

dersøgelser i Skjern Å-dalen forud for den store nye landskabsomlægning, den såkaldte naturgenopretning.

Udgravningerne i ådalen bringer nye konkrete iagttagelser om de vestjyske fjordlandskabers udviklingshistorie, der ellers ikke er særligt velbelyst, og det er intet mindre end en kæmpesensation, der kan komme til at ændre lidt på Danmarkshistorien, at man har fundet de hidtil ældste plovfurer frembragt med en muldfjælsplow. Plovfurerne har for længst vakt opmærksomhed i fagkredse og givet genlyd i dagspressen.

Kulturminister Elsebeth Gerner Nielsen er som bekendt meget interesseret i få defineret og sat fokus på den nationale identitet. Derfor kan det kun glæde os, at hun offentligt har gjort opmærksom på den undersøgelse af vestjydernes særpræg, som Lemvig Museum har sat i værk og som beskri-

ves nærmere i en artikel af Ellen Damgaard. Det er sådan, at vi i museumsrådet gennem nogle år har ønsket at søsætte et tværfagligt projekt til belysning af den særlige vestjyske identitet og iværksætterånd. Er den bare et postulat, eller hvad? Findes der nogle særlige vestjyske værdier? Flere historiske undersøgelser har kredset om emnet. Nu er beboerne på Lemvigegnen blevet bedt om selv at komme med nogle svar.

Fra museumsrådets interne arbejde vil jeg gerne bringe en nyhed, nemlig at rådet har indgået en formaliseret samarbejdsamtale med Ringkøbing Amt. Den betyder især, at rådets faglige kompetance kan blive udnyttet bedre end hidtil. For eksempel vil museumsrådet fremover være fast høringspartner i museumsrelevante sager, inden amtsrådet træffer beslutninger i forbindelse med ansøgninger til kultur- og projektpuljer.

Aftalen om faste procedurer for rådgivningen af amtet blev tiltrådt i september og har allerede været udnyttet i flere sager. Aftalen er en forbedring af det mangeårige gode samarbejde med Ringkjøbing Amt, som blandt andet har to medlemmer af amtsrådet siddende med ved bordet i museumsrådet.

Siden kommunalreformen har Ringkjøbing Amt bidraget økonomisk med faste tilskud til de stats-

anerkendte museers drift. Museerne fik et stort løft i 1978, hvor Ribe og Ringkjøbing amter i fællesskab startede driften af Konserveringscentret.

I 1992 gik Sønderjyllands Amt med, men samarbejdet med sønderjyderne har desværre været præget af vanskeligheder og bristende i 1998. For medarbejderne har det været en opslidende og usikker tid, de har måttet stå igennem. Der

er i 1999 ofret mange kræfter og brugt mange mødetimer på at sikre en rekonstruktion og videreførelse af det gamle samarbejde med Ribe Amt. Det er heldigvis lykkedes.

Fra 1. januar 2000 hedder institutionen Konserveringstjenesten. Den har fortsat hjemsted i Ølgod. Dens arkæologiske værksted, der siden 1992 har ligget i Gram, har indtil videre fundet nyt husly i lokaler på Ribe Sygehus.

Venø rundt

Glimt af de første kapsejladser historie i Struer

Af Torben Holm

Allerede fra morgenstunden den 5. august 1894 kunne enhver se, at der var noget helt usædvanligt på færde i Struer: der blev flaget fra næsten alle huse i byen og også skibene i havnen var flagsmykkede. Der var også rejst en fornem æresport med Kong Christians og Dronning Louises navnetræk på havneområdet.

Snart begyndte hestekøretøjer fra omegnen at rulle ind i byen med det resultat, at der langt tidligere end normalt var betydelig aktivitet på gaderne. Med formiddagstogene kom yderligere et stort antal tilrejsende og dampskibet Vulcanus bragte et større selskab fra Lemvig ind i havnen.

Årsagen til den usædvanlige udsmykning og den opsigtsvækkende aktivitet var, at fiskerne i Struer og omegn for første gang havde inviteret fiskefartøjer, som var hjemmehørende i den vestlige del af Limfjorden, til kapsejlads rundt om øen Venø.

Da fiskerikontrolskibet Ternen, der fungerede som dommerbåd, skød kapsejladsen i gang, begyndte en intens kamp om positionerne

blandt de 23 tilmeldte fiskerbåde. »Det var et smukt Syn dér at se det ene Fiskefartøj efter det andet styre Kursen ud af Bugten over

Venøboerne har fra gammel tid haft et særligt ry for at være dygtige og dristige sjægte-sejlere. På dette pragtfulde dobbeltportræt ses fiskerne Søren Clemmensen, som blev kaldt 'Gammelfar' og Peder Normann i deres karakteristiske arbejdstøj.

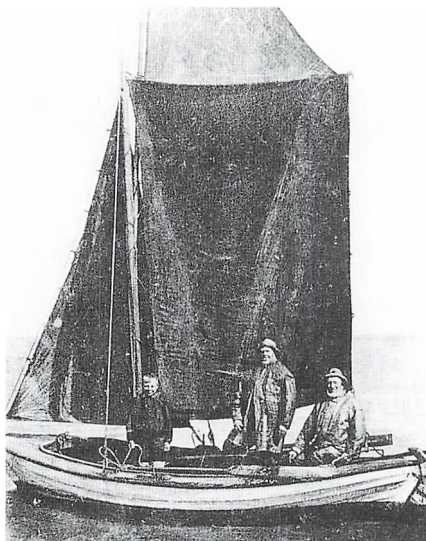

mod Venø, og da vinden var Syd-vest og det blæste en stiv kuling, gik det i strygende Fart, saa man havde snart tabt alle Baadene af Syne, hvis der ikke var givet det Interesserede Publicum Lejlighed til at følge Løbet«, skrev Struer Dagblad om begivenheden.'

Arrangørerne havde nemlig sikret sig, at publikum kunne følge kapsejladsen fra nærmeste hold, fordi dampskibene Limfjorden, Vulcanus og Havørnen var til rådighed, og sejlede med hele vejen rundt om Venø. Ombord på disse skibe var der cirka 350 mennesker. De fulgte interesseret med i fiskernes opfindsomme manøvrer i den hårde blæst.

Men langt fra alle, der gerne ville, havde kunnet skaffe sig billetter til ledsagebådene. Derfor stod der flere hundrede mennesker på havnen og ventede. Og efterhånden som de små sjægte kom over målstregen, blev de modtaget af kraftige hurraråb.

Da alle var kommet i mål, gik man i procession til Struers nyanlagte lystanlæg, hvor præmieuddelingen fandt sted. Her udtalte formanden for arrangementskomiteen, Konsul Schou, blandt andet, at selve præmierne ikke betød noget særligt. Det vigtige var efter hans mening at vække kappelysten blandt fiskerne.

Søren Clemmensen og Peder Normann fiskede fra denne sjægt, som de ejede i fællesskab.

Om aftenen blev der holdt fællesspisning på Schous Hotel, hvor der blev talt for Kongen, for Dannebrog, for Fædrelandet og for Kvinden. Derefter var der bal til kl. 2.

»Festen var i det hele taget godt arrangeret og særdeles vellykket«, fremhævede Dagbladet.

Det skulle da også vise sig, at man med dette initiativ havde startet en tradition, der de næste 50 år var med til at sætte fokus på den lille Limfjordsby.

Kapsejladserne i Struer udviklede sig nemlig hurtigt til at blive

Limfjordens største arrangementer af den art.

Og selv om kapsejladsideén hurtigt bredte sig til andre byer, så var kapsejladserne i Struer ubestridt de største folkefester i Nordvestjylland i en årrække. Begivenheden udviklede sig på en sådan måde, at selv de landsdækkende blade skrev om den.

I 1903 var der store reportager i både Illustreret Tidende og Hver 8. Dag. Illustreret Tidende fremhævede fiskernes kapsejladser i Struer som nogle af de bedste i hele landet, blandt andet på grund af »...den rentud straalende Forvoventhed, den helt brillante Raadsnarhed, med hvilken Vanskelighederne klares. Der er en Stemning og et Humør over de lidet paaagtede Kapsejladser, som selv fine Øresundsfester undertiden savner.«²

Initiativet til kapsejladserne blev taget af 'Fiskeriforeningen for den sydvestlige Del af Limfjorden', der var blevet stiftet på et møde i Oddesund Nord den 8. september 1892. Medlemmerne var fiskere fra Thyholm, Jegindø, Venø, Humlum, Handbjerg og Struer, og den første formand blev P. Chr. Pedersen fra Venø.

Fiskeriforeningen udviklede sig hurtigt til at blive byens største forening, og i kraft af overskuddet fra kapsejladserne kunne forening-

en løse en lang række påtrængende opgaver. Man fik for eksempel råd til at udsætte ørred- og heltyngel i Kilen, man anskaffede fælles ophalingsgrej og redskabshuse, og man etablerede en hjælpekasse som kunne træde til ved sygdomstilfælde. Man oprettede også en lånekasse, hvor fiskerne kunne låne penge til indkøb af nye fiskeredskaber.

Kapsejladserne blev på den måde vigtige elementer i den meget betydelige omstillingsproces, som fiskerne i den vestlige del af Limfjorden var tvunget ud i. Og selve den faglige del af kapsejladsen, hvor den enkelte fisker oprænnede evnen til at håndtere den sejldrevne fiskerbåd optimalt, var en meget vigtig del af den nødvendige professionalisering af fiskeriet.

En økologisk katastrofe

Med gennembruddet af Aggertangen i 1825 havde de økologiske forhold i den vestlige del af Limfjorden ændret sig med ét slag. Før saltvandet fra Vesterhavet strømmede ind i denne del af Limfjorden, havde befolkningen gennem århundreders tradition tilpasset sig et ret primitivt fiskeri efter ferskvands- og brakvandsfisk. Disse såkaldte *gråfisk* var især karudser, brasen, skaller og helt, men også ål og sild udgjorde vigtige fangster.

Gråfiskene, der med forkærlighed stod på lavt vand i bundvegetationen, var relativt lette at fange med enkle redskaber og en fladbundet pram. Gennembruddet af tangen og det indskyllende saltvand ændrede alt. De kendte fisk forsvandt og de århundredgamle fangsttraditioner var ubrugelige.

Alt fiskeri skulle læres forfra og en ny ekspertise skulle opbygges i forhold til fangst af de nye fisk: rødspætter, torsk og stenbider.

Men ikke nok med det. Også strømforholdene og bølgekarakteren ændrede sig radikalt.

For at nå de nye fangstpladser måtte man lære at beherske den krappe sø i det åbne vand. Den fladbundede pram, der havde været perfekt i fjordens inderste kroge, var helt uegnet til den meget krappe sø i det åbne vand, hvor de nye fisk skulle søges.

Det blev nødvendigt at finde en ny bådtype. I midten af 1800-tallet

Fiskerihavnen i Struer omkring 1911. Ved at lande fisken i jernbanebyen Struer sikrede man sig en hurtig distribution. Læg mærke til at sjægtenes master er forsvundet og at båd-motorer i stedet er blevet installeret. Dette forhindrede dog ikke på nogen måde deres deltagelse i kapsejladserne: der var stadig stor prestige i at komme først og de motordrevne sjægte drønnede for fuld kraft rundt om Venø år efter år.

Sjægten var en god arbejdsplads for fiskerne. Her ses et par Struer-fiskere, der arbejder med ålevoddet. De har lagt masten ned for at dæmpe bådens bevægelser i vandet og for at give bedre plads til at hale voddet ind.

blev sjægten derfor almindeligt udbredt i Limfjordsområdet.

Den 16-22 fods lange kølbyggede båd, der menes at stamme fra Norge, fik hurtigt meget stor betydning for fiskerbefolkningen langs fjorden, ikke mindst på grund af dens store sejlføring.³

Sjægten, der var en yderst vel fungerende arbejdsplads for to-tre mand, blev brugt til næsten alle former for fiskeri, ligesom den også bragte fangsten til opkøberne. Den meget velsejlende båd gjorde det muligt for fiskerne at færdes

over lange afstande, og den blev naturligvis også brugt til indkøbs-ture, familiebesøg, transport af tørv, afhentning af jordemoder og lignende.

Hvor Limfjordsfiskerne tidligere havde klaret sig med at fiske fra en fladbundet pram, der blev roet eller staget frem, skulle de altså nu også uddannes i kunsten at beherske storsejl, fok og topsejl.

Den meget betydelige omstillingsproces, der fandt sted i disse år, blev imidlertid ikke kun drevet af økologiske årsager. Også andre

faktorer spillede en afgørende rolle for fiskernes behov for at mestre sejlbåden. Blandt andet var det ikke uden betydning, at fiskerne også var blevet sat under skærpet overvågning af myndighederne!

Ildevarslenes effektivitet

I 1858 arrangerede »Foreningen til Søfartens Fremme« en kapsejls for brugsfartøjer på Øresund. Det var skuespilleren A. J. Smidth, der tog initiativet for at sikre udvikling af mere sikre, hurtigsejlende og effektive fiskefartøjer.

Kapsejlsden, der havde 12 deltagende fartøjer, blev vundet af en båd fra København, mens 2. præmien tilfaldt dæksbåden Kalifen, der var blevet bygget af Indenrigsministeriet til brug ved fiskeriinspektion på Limfjorden. Dette resultat var ildevarslenes for Limfjordsfiskerne.

Kalifen skulle nemlig sammen med båden Marie håndhæve de detaljerede bestemmelser angående fiskeri i Limfjorden, og de to inspektionsskibe blev stationeret i henholdsvis Nykøbing og Struer.⁴

Intet andet dansk fiskefarvand har gennem tiderne været underlagt så mange lovrestriktioner som Limfjorden. Restriktionerne gjaldt for eksempel fredningsperioder, mindstemål og deraf følgende ma-

skestørrelser, udformning og mål på fiskeredskaber, ligesom for eksempel åleblusning og pulsvodfiskeri i perioder har været forbudt – eller kun tilladt enkelte steder. Endelig har der været områder, hvor der slet ikke måtte fiskes.⁵

Uden at påstå, at Limfjordsfiskerne skulle være mindre loydlige end andre danske borgere, så er det en ubestridelig kendsgerning, at de ikke var utilfredse med, at den indviklede lovgivning skulle kontrolleres af politiet. Inde fra landjorden havde betjenten nemlig trods alt kun begrænsede muligheder for at se, hvad der egentlig foregik ude på fjorden.

Men med den nye fiskerilov i 1857 blev der indført søgående kontrol med Limfjordsfiskerne. De velsejlende inspektionsbåde blev udstyret med ikke mindre end en kontrollør, to assistenter og fire rorskarle. Alene denne bemanning var et kraftigt advarselssignal til fiskerne. I 1861 blev inspektionsfartøjerne suppleret med Havgasen og i 1877 kom Ægir til.

Fiskernes i forvejen farefulde arbejde blev altså i disse år konstant suppleret med yderligere risikomomenter af meget håndgribelig karakter. Konfiskationer, bøder og fængselsstraffe blev pludselig nærværende elementer i fiskernes hverdag.

Her er et håndkoloreret glimt fra havneområdet i 1907, hvor den udsøgte portal og den festlige udsmykning tiltrak tusindvis af tilskuere til fiskernes uforfærdede kappestrid.

Og lovgivningen blev hele tiden strammet. Således blev det for eksempel fra 1907 direkte forbudt at lande undermålsfisk, hvor det tidligere kun havde været forbudt at handle med dem.

Situationen krævede naturligvis fiskernes fulde opmærksomhed og en betydelig grad af kreativ tænkning. Der udviklede sig hurtigt et avanceret folkeligt efterretningssystem. Det kunne i nogen udstrækning sikre et overblik over fiskerikontrollens bevægelser og hensigter.

Der blev blandt andet anvendt flagsignaler ligesom gårdenes husmøller, der let kunne ses langt ude på fjorden, ved sindrige indstillinger kunne bruges til at fortælle, om kontrollen var på færde til lands eller til vands – og endda markere fra hvilket verdenshjørne faren truede.⁶

Men trods alle sikkerhedsforanstaltninger var det uundgåeligt, at kontrollen undertiden helt uventet dukkede op på et ubelejligt tidspunkt, hvor det var umuligt at få trukket det ulovlige vod ind uden

Her er et glimt fra kapsejladsen i 1926. I havnen viste fiskerne hvordan man fiskede ved hjælp af et vod, og i anlægget var der blandt meget andet tovtrækningskonkurrence. Som noget nyt og hidtil uprøvet var der også etableret et ægteskabsbureau i de romantiske omgivelser. Om aftenen var der bål langs den nærmeste del af fjorden og festen blev afsluttet med musik og stort fyrværkeri. Intet under at Statsbanerne i dagens anledning måtte indsætte særtog til Holstebro, Herning, Ringkjøbing og Skive.

at det blev opdaget, eller hvor man ikke tilstrækkeligt hurtigt kunne komme under sejl og fjerne sig fra et forbudt område.

Men i klart vejr behøvede man ikke at give op på forhånd. Hvis fiskeren også var en dygtig sejler stod mange muligheder åbne, for sjægten havde rigtig gode sejlegenskaber. Og den mest oplagte mulighed bestod i at stikke af i en fart.

Ganske vist var kontrolbådene bygget til at kunne hamle op med sjægtene, men med et vist forspring og et stort lokalkendskab kunne den snarrådige fisker ofte slippe ind over en grund, som inspektionsskibet, der havde større dybgang, måtte sejle uden om. Det kunne give mulighed for at få sat undermålsfisk ud på en diskret måde eller at få skjult det ulovlige

vod på et sted, hvorfra det senere kunne fiskes op igen.

Den første kapsejlads i Struer fandt således sted i en periode, hvor de ændrede naturforhold havde gjort det nødvendigt for fiskerne at bevæge sig ud på de åbne bredninger med den korte og krappe sø, og hvor den stadig mere intensive kontrol gjorde det nødvendigt at håndtere sjægten med størst mulige mesterskab. Det var naturligvis også vigtigt hurtigt at kunne komme derhen, hvor det gode fiskeri viste sig.

Samtidig var der stærkt forbedrede afsætningsforhold for fisk i disse år, og fiskeeksportørerne så i kapsejladsen en mulighed for at opøve fiskernes evne til at levere den letfordærlige vare så hurtigt som muligt. Frisk fisk gav naturligvis bedre priser.

Og udover muligheden for at spare penge ved at undgå bøder, så repræsenterede en overlegen håndtering af sejlbåden i al slags vejr i øvrigt også en ekstra indtægtsmulighed for nogle fiskere: Når det havde blæst så hårdt i nogle dage, at hovedparten af fiskerne havde valgt at blive på land, så kunne den dristige og dygtige sejler samle hyttefadenes indhold sammen og begive sig ud i en stiv kuling med kurs mod byen: Nu var rødspættterne »i pris«!

Intet under at kæntringsulykker

Interessen for at følge kapsejldsen på nærmeste hold var overvældende. Her ses nogle af ledsagebådene omkring 1920.

ikke var ukendte fænomener blandt Limfjordens fiskere.

Men helt bortset fra de økologiske, politiske og økonomiske omstændigheder, der tvang Limfjordfiskeren til at blive en dygtig sejler, så er der heller ingen tvivl om, at sjægten ikke kun var et arbejdsredskab.

Hovedparten af fiskerne oplevede også den dybe, men næsten uforklarlige glæde ved at sejle, og der var betydelig prestige knyttet til en velsejlende og hurtig båd.

Omkring den organiserede kapsejld gik alle tingene således op i en højere enhed, og fiskerne og fiskerierhvervet fik en mulighed for

at synliggøre sig og erobre en plads i den offentlige bevidsthed. Der er ingen tvivl om, at de glædede sig over den store opmærksomhed, som pludselig blev deres slidssomme og farefulde erhverv til del.

Og at der for de mange tilskuere også var tale om et spændende indblik i en fremmed og eksotisk ver-

Limfjordssjægten

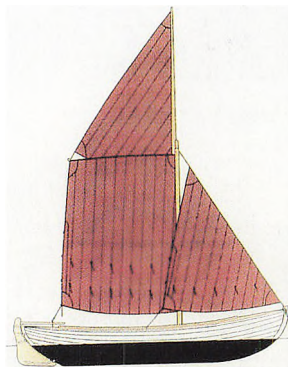
Sjægten, der blev almindeligt udbredt i Limfjordsområdet i årene omkring 1850, menes at stamme fra Norge.

Den 16-22 fods lange båd fik hurtigt meget stor betydning for fiskerbefolkningen langs fjorden, som brugte den til næsten alle former for fiskeri, ligesom den også bragte fangsten til opkøberne.

Sjægten, der var en yderst velfungerende arbejdsplads for to-tre mand, blev også brugt til indkøbsture til købstaden eller handelspladsen og til besøg hos venner og familie »på den anden side«.

Den velsejlende båd gjorde det muligt for fiskerne at færdes over lange afstande.

Sjægten er både sejls- og robåd. Især blev den roet, når der skulle sættes garn, ruser og tejner og når man drog vod. Også når redskaberne blev taget ind, skulle der ros.

Men det er på grund af dens gode sejlegenskaber, at den stadig i dag er en elsket bådtype. Det har kun været muligt i kraft af et meget målbevidst og kreativt bevarings- og restaureringsarbejde, som Hjarbæk Sjægtelaug har været drivkraft i de seneste par årtier. Det er i alt væsentligt deres fortjeneste, at vi atter kan nyde det smukke syn når en sjægt kommer brusende i en frisk brise og for fulde sejl: storsejl, fok og topsejl.

den viser et lille ordskitte, som fandt sted ved kapsejladsen i september 1913. En kvinde, der havde købt billet til en af følgebådene skævede betænkeligt til bølgerne ude på fjorden og spurgte nervøst en af søfolkene ombord: »Hvad skal jeg gøre, hvis jeg bliver søsyg?«

Sømanden svarede slagfærdigt og i fuld overensstemmelse med sandheden: »Det kommer såmænd af sig selv blot Damen husker at gabe...«

Noter

- 1 Struer Dagblad, 7. august 1894.
- 2 Illustreret Tidende, nr. 44, s. 678, 2. august 1903.
- 3 Eske Wohlfahrt: Pennalhuset. Esbjerg, 1988, s. 15.
- 4 N. H. Lindhard: Ret og skel, mål og med, Limfjordsmuseets småskrifter nr. 5, side 19.
- 5 H. Nørgaard-Petersen: Limfjordssjægten, Esbjerg, 1976, s. 72.
- 6 Som note 4, s. 74.

Mindestøtten for kong Frederik 7. ved Brejning Kro

Af Palle Eriksen og Johannes Lund

Brejning-krydset kender de fleste vejfarende vestjyder. Det er det vejkryds, hvor amtsvejene Holstebro-Skjern-Varde-Ribe og Ringkøbing-Herning-Silkeborg-Århus skærer hinanden, fem kilometer syd for Spjald. Ved dette vigtige og efter tidens og vestjysk målestok stærkt befærdede vejkryds lå der selvfølgelig en kro, Brejning Kro.

I 1859 blev kroen flyttet fra sin oprindelige plads ved Brejning Kirke til det sted, hvor den snorlige landevej mellem Århus og Ringkøbing krydsede kroens hede efter anlæggelsen af vejen i 1850'erne. I 1871 blev kroen flyttet endnu en gang, men denne gang blot 300 meter mod vest til den velkendte placering ved krydset.

Nu er kroen væk, men stedet kaldes stadig af nogen for Brejning Kro, også i busselskabets køreplan, hvor navnet dog er sat i parentes. Men folk kan stadig få noget at drikke og spise her. På den gamle

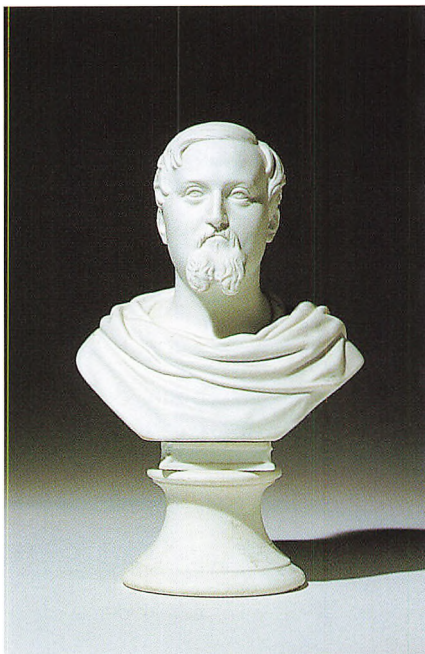
krotomt ligger cafeteriet »Hos Gitte«.

Lørdag den 5. juni i år, klokken otte om morgenen og før Gitte

havde åbnet, var en lille skare på en snes mennesker samlet på den anden side af vejen. Vort fælles mål var at fejre grundlovens 150

Grundlovsdag 5. juni 1999 ved mindestøtten for Frederik 7. ved Brejning-krydset.
Foto: Johannes Lund.

Buste af Frederik 7. Sådan en gipsbuste skulle der tidligere have været på Brejning Kro. På grundlovsdag tog kromanden den og satte den op på toppen af mindestøtten. Foto: Jørgen Borg.

års fødselsdag ved mindestøtten for Frederik 7., »grundlovens giver«. Den dag blev der landet overholdt en mængde grundlovsfester, der desværre druknede i regn. Højtideligheden ved Brejningkrydset var noget for sig, da den foregik i tørvejr og desuden nok var landets mindste grundlovsfest. Efter at Dannebrog var hejst, blev

»Jeg elsker de grønne lunde« sunget, og bagefter var der hjemmebag og kaffe hos Carlo og Ketty Agerbo, som ejer området med mindestøtten.

I dag er der kun få, som kender mindestøtten for Frederik 7. ved Brejning Kro. Historien om dette tilsyneladende harmløse mindesmærke skal fortælles her. Tidligere var den kendt af mange, og dens tilblivelse og brug var på landsbasis knyttet nært sammen med den politiske kamp om magten i Danmark i anden halvdel af 1800-tallet. Samtidig er det også en fortælling om den nu nedrevne Brejning Kro og den ihærdige indsats for at rejse et politisk monument, der senere blev glemt og forsømt, men som nu er kommet til ære og værdighed igen.

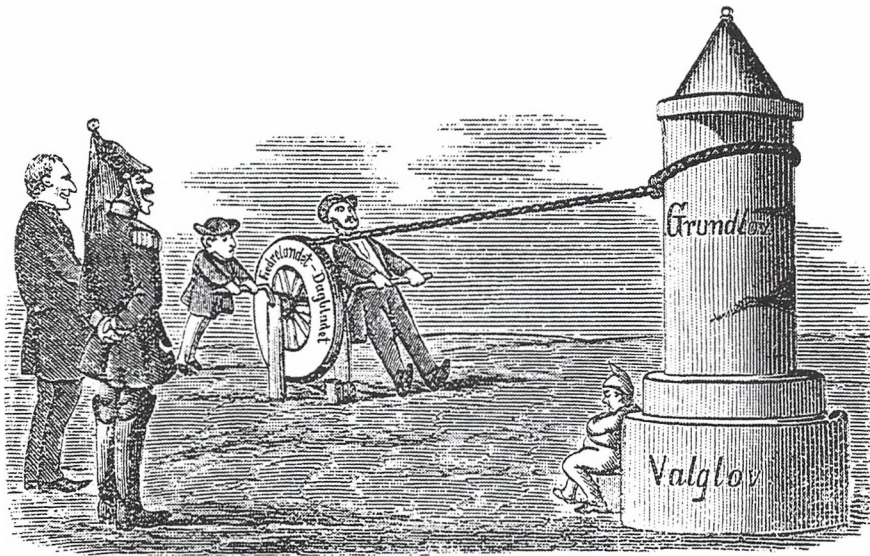
Frihed, lighed og broderskab

At det netop er Frederik 7., som mindesøjlen ved Brejning Kro er rejst for, er ingen tilfældighed. Da den 39-årige kronprins overtog kongekronen i 1848 var tiden forlængst løbet fra den gamle styreform, enevælden. Europa var i oprør, og efterdønningerne fra den franske revolution gjorde sig nu for alvor gældende. Borgerne krævede mere magt i frihedens, lighedens og broderskabets navn. Nye

økonomiske klasser og magthavere var på vej frem i demokratiets navn, og en efter en faldt de gamle autoritære bastioner. I København holdt befolkningen store, livlige politiske møder, hvor man krævede den gamle regerings afgang og en ny forfatning. Den ny konge – Frederik 7. – var også stemt for disse tanker og imødekom uden synderlig modstand befolkningens krav.

Med underskrivelsen af grundloven den 5. juni 1849 var det slut med enevælden. Landets styre var fra nu af grundet på en efter tiden særdeles liberal forfatning med blandt andet trosfrihed og valgret til Folketinget for alle uberygtede mænd, der var fyldt 30 år og havde egen husstand. Rigsdagen bestod af to kamre, et demokratisk Folketing og et konservativt Landsting, hvis medlemmer skulle have en større formue. Kongen udnævnte ministrene, men var ellers ansvarsfri.

Grundloven i 1849 var resultatet af en ublodig revolution, og det skyldes ikke mindst »dens ædle giver« kong Frederik 7.s indstilling. I sin kronprinsetid var han på grund af et udsvævende liv og manglende tilpasningsevne, blandt andet to forliste prinsesse-ægteskaber, blevet forvist fra hoffet i København. Det passede den livs-

I de første danske vittighedsblade blev landbefolkningen vist som »hr. Sørensen« i form af en godtroende lille mand med nissehue. På denne tegning fra 1860 blunder hr. Sørensen foran grundloven, som et par nationalliberale redaktører er ved at vælte til stor glæde for et par embedsmænd. Politisk var de nationalliberale placeret i midten af dansk politik, mellem Venstre og Højre.

glade og jævnt indstillede prins udmærket. Han trivedes nemlig godt rundt om i landet og fandt behag i at færdes mellem andre end de mennesker, som tilhørte den snævre kreds omkring hoffet. Der ved så han tingene nede fra – fra folkets side.

Der fortælles mange historier og skrøner om Frederik 7.s ligefremme og utilregnelige væsen. I forbindelse med grundloven af 1849 er det interessant at høre den ny-

bagte konges ordveksling med sine rådgivere om at forbyde folkemøderne i 1848 i de dramatiske dage, som førte til den gamle regerings fald.

»Hvorfor?« skulle kongen have spurgt, »hvorfor skulle vi forbyde dem at komme sammen. Hvad er det for folk, er det nogen der vil stjæle?«

»Nej, Deres Majestæt.«

»Vil de da sætte ild på?«

»Vist ikke.«

»Ja, hvad vil de så, siden det er så farligt at lade dem komme sammen?«

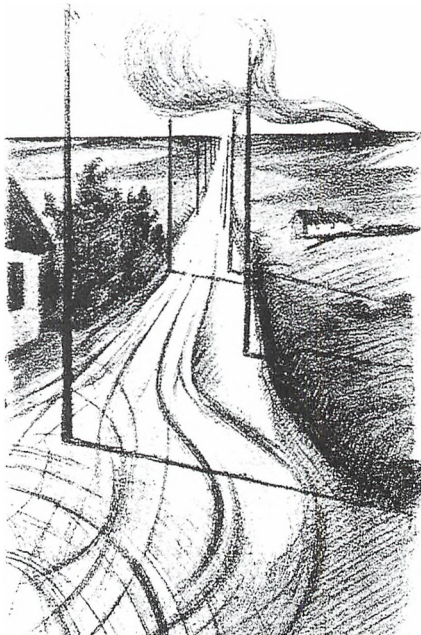
»De vil politisere! Deres Majestæt.«

»Vil de politisere«, sagde Frederik 7., »ja, lad dem kun det, det tager de skam ingen skade af.«

Europæisk nødvendighed

Frederik 7. døde i 1863. Han blev efterfulgt af Christian 9. Længe havde uvejret trukket op over Danmark. I årene efter Frederik 7.s død væltede ulykkerne for alvor ind over landet. Midten af 1860'erne var nogle meget, meget uheldige år i dansk politik. Ved den skæbnesvangre og uundgåelige krig med Tyskland blev Sønderjylland mistet i 1864. I 1866 slog højrekræfterne til støttet af en generel reaktionær bølge i hele Europa.

Med Rusland i spidsen og de andre stormagter, som var blevet 'omvendt', blev der lagt pres på de mindre lande med demokratiske forfatninger, og derfor greb det gamle embedsmandsvælde og godsejerne – det såkaldte Højre – i Danmark chancen og fik ændret grundloven i deres favør under henvisning til »den europæiske nødvendighed«. Grundloven fra 1849 blev revideret i 1866, så den almindelige vælgers indflydelse

Brejning Kro omkring 1900. Vejen mod Her- ning er flankeret af telegrafpæle. Kroen blev flyttet til vejkrydset i 1871. Tidligere lå den længere mod øst. Det lille hus på bille- det er faktisk den gamle kro, som åbnede i 1859. Tegning: Valdemar Neiiendam.

blev stærkt begrænset, og det atter ligesom i enevældens tid blev de mest formuende og privilegerede, som bestemte mod flertallet.

Folk følte sig afmægtige. De mindedes Frederik 7.s regeringstid som en glansfuld periode og ønskede sig tilbage til den tid. Skønt

venstregrupperne længe havde haft et massivt flertal, fik de først indflydelse ved systemskiftet i 1901. I hele denne periode, 1866-1901, stod Frederik 7. som symbol for det folkelige demokrati, hvad følgende lille hændelse fra Viborgkanten vidner om.

Ved en fest i Løvel forsamlings- hus i årene omkring 1890 bar en karl og en pige Christian 9.s buste ud i køkkenet og knuste hovedet med en hammer. På busten af Frederik 7. satte de en seddel med hans valgprog: Folkets kærlighed – min styrke. De to formastelige blev anklaget for majestætsfornær- melse og blev idømt seks og fire måneders fængsel. Ved løsladelsen fik pigen foræret et guldur, som egnens befolkning havde samlet ind til.

Politiske monumenter

I denne kamp for at vinde de demokratiske rettigheder tilbage ind- droges også kunsten. Rundt om i Danmark blev rejst 43 mindes- mærker for Frederik 7., heraf alene de 36 i de første 15 år efter 1866. Ingen anden dansk personlighed er blevet mindet i den grad. Bag dette monumentbyggeri stod mennesker med vidt forskelligt politisk stå- sted. Frederik 7. kunne bruges af såvel Højre som Venstre til at

fremme og retfærdiggøre deres po- litiske mål.

For Venstre drejede det sig om 'grundlovens gode giver' i kampen for at få 1849-grundlovens bestem- melser tilbage. For Højre var kon- gen den feudale fyrste, der stod som garant for de politiske for- hold: det gamle kongebillede – monarken – der var »konge af Guds nåde«.

Det er karakteristisk, at der bag rejningen af de enkelte monu- menter var et samarbejde på tværs af de politiske skel. Monumenter- ne blev til på komitébasis. Man så nemlig gerne, at ideen til opfø- relsen var et spontant udtryk for en fælles bestræbelse, der omfatte- de alle. Det gælder lige fra de al- mindeligt forekommende buste- og medaljoner af Frederik 7. til tårnet på Himmelbjerget.

Men lad os nu vende blikket mod Vestjylland, mod Brejning Sogn, hvor en udefra kommende biskolelærer i 1875 fik en god idé: At opføre en mindestøtte for Fre- derik 7. i sognet. Det fængede straks hos folk i sognet. Mange af dem, som var over 18 år gamle, havde forøvrigt set kong Frederik 7. og grevinde Danner, da de med følge rejste gennem sognet i sep- tember 1857 på vej til Ringkøbing.

Niels Kristian Nielsen (1853-1918) var en kvik gårdmandssøn fra Løgstør-egnen. Nielsen-Grøn, som han også blev kaldt, blev lærer, gårdmand, købmand, avisredaktør og medlem af Folketinget for Venstre. Som ung var han elev på Ryslinge Højskole på et tidspunkt, hvor der ved skolen blev rejst et mindesmærke for Frederik 7. Den idé bragte han med sig til Brejning, hvor han var lærer ved biskolen i Sandbæk 1873-75.

Patriotisk og livlig stemning

I Ringkjøbing Amts-Avis og Avertissementstidende kan vi nøje følge mindestøtten, fra ideen om den blev annonceret i februar

1875, til det færdige monument blev afsløret samme år den 15. november. Avisen, som på det tidspunkt udkom fire gange ugentligt, hed i daglig tale Ringkjøbing Amts-Avis, og var ejet af redaktør og bogtrykker Jørgen Jørgensen. Han var venstremand, og hans avis var et udpræget talerør for Venstre, og de fleste og vigtigste abonnenter var da også bønderne i det store opland.

Det startede tidligt på året. Lørdag den 20. februar kan man på forsiden af Amts-Avisen se en indbydelse til »omegnens beboere« om at komme til et møde i Brejning Kro søndag den 7. marts for at »komme til kundskab om, hvorvidt man i nabosognene ønsker at være med til at rejse en mindestøtte for Frederik 7., grundlovens giver«. Og hvis det er tilfældet, skal der nedsættes et udvalg »til at virke for tankens udførelse i virkelighed, ligesom der også vil være at tage bestemmelse om den heldigste plads til mindestøtten«. Indbydterne, som forventede at folk mødte talrigt op, bestod af følgende seks mænd fra Brejning: Gravers Jensen Blæsbjerg, Anders Pedersen Nygaard, Svend Bendtsen Ravnsbjerg, Kristen Bertelsen Sandbæk, Ole Christensen Snogdal samt Niels Kristian Nielsen. De var alle gård ejere på nær den kun 22-årige

Nielsen, som var biskolelærer. Og de var blandt sognets mest indflydelsesrige bønder, idet to af dem – Blæsbjerg og Snogdal – var medlemmer af sognerådet.

Med det samme viste det sig, at sagen havde interesse langt ud over Brejning Sogns grænser, og at andre også gerne ville være med. Den 27. februar skriver en forurettet redaktør J. J. Christensen, Ringkjøbing Amts Folkeblad: »Hvorvel de ærede indbydere ikke have rettet deres indbydelse til vores læsere, lige som denne også synes at støvne forbi vores by, så antage vi dog ikke, at der er tilsigtet at gøre en sag af denne beskaffenhed enten til en partisag eller til en særlig landsbysag«. Folkebladet var en Højreavis, men misforståelserne var ryddet af vejen, og Christensen slutter af med at anbefale folk om at møde talrigt op, så den smukke opgave kan løses.

70 mennesker, de fleste fra Brejning Sogn, kom til mødet den 7. marts ved Brejning Kro. De var meget opsatte på at få rejst støtten i sognet, helst ved kroen, og der blev nedsat et udvalg af to mænd fra Brejning og to mænd fra hvert af de 12 omliggende sogne til at samle penge ind og arbejde videre med sagen. Men et par udenbys folk, blandt andet de to redaktører fra Ringkøbing, mente, at man

skulle overveje, om Brejning Kro nu også var det rigtige sted for mindesmærket. Efter mødet var der fællesmåltid, »hvor der herskede en patriotisk og livlig stemning«.

Med den tanke at udføre noget godt

Udvalget arbejdede hurtigt, allerede den 19. marts holdt det møde på Ravnsbjerg Kro hos Svend Ravnsbjerg. Nu tættere på realiteterne blev det et livligt møde, hvor et par vigtige og nødvendige afgørelser blev truffet.

Efter mødet var åbnet, blev sangen »Frit at tænke, tro og tale« sunget. Lærer Nielsen, som havde fået ideen til mindesmærket, så det gerne opstillet på Anders Nygaards ejendom lige over for Brejninggård. Blæsbjerg mente, »at det ikke var heldigt at sætte et mindesmærke i så gold en hede som ved Brejning Kro«, men Peder Rye fra Bølling kunne ikke forstå, at Blæsbjerg ikke syntes om den sorte hede, da vor »folkekære afdøde konge omfattede heden med stor kærlighed«. Flertallet af udvalgets medlemmer, blandt andet gårdejer og folketingsmand Clausager fra Sædding, var for en placering ved Brejning Kro, hvor det var lettere at holde møder, da fire veje mød-

tes her, hvor der også lå en kro, og desuden kunne mændene fra de sydlige sogne gå med til denne placering. Det blev man så enige om i al fordragelighed.

Hvad kostede så et sådant mindesmærke? Jo, lærer Nielsen havde på Fyn ved Ryslinge Højskole set en smuk mindesten for Frederik 7. Den havde kostet 500 rigsdaler. Det må have gibbet noget i udvalgsmedlemmerne: 500 rigsdaler svarende til 1000 kroner var grumme mange penge. En billigere løsning blev foreslået, nemlig en af beton! Men det blev Nielsen for meget, han ville »at man skulle sætte noget, der kunne vare så

længe verden stod, og han vilde ikke, at efterslægterne skulle have stenen at bøde på, da folkeminderne er det bedste for et folk«.

Der blev nedsat en komité på fem medlemmer, som skulle sørge for opførelsen af mindesmærket. Det var kroejner Lynderup, Brejning Kro, og de allerede omtalte Clausager, Rye, Sandbæk og gårdejer og sognefoged Villads Kjærgaard fra Nørre Omme Sogn. Den 3. april ville komiteen mødes på Brejning Kro for at beslutte, »hvorledes mindestøtten skal være«, og til den tid håbede man på, at udvalgets medlemmer havde fået samlet mange penge ind.

På tegningen fra 1915 af Brejning Kro har tegneren overset mindesmærket for Frederik 7. Helt ud til vejen ligger rejsestalden og ved siden af stuehuset med gæstgiveri. Desuden var der også en gæstestald og en stald med lade. Bygningerne er fra 1884, hvor kroen brændte. Den nedbrændte kro havde grundmurede bygninger, der var tækket med strå og lyng.

Til sidst – man var jo på en kro i en god sags tjeneste – holdt man flere skåltaler for hinanden, for bonden, for kvinden og for Frederik 7.s minde, »og alle skiltes i den gladeste stemning, og med den tanke at udføre noget godt«.

Amts-Avisens referat er fra den 24. marts og slutter med en opfordring om, at bidrag til støttens rejsning kan indbetales på bladets kontor.

Et nogenlunde anseligt mindesmærke – i Skjern!

Man skulle nu tro, at det var givet, at mindesmærket skulle stå ved Brejning Kro. Men kort efter, den 7. april, bragte Amts-Avisen under overskriften »Et par ord angående at rejse et mindesmærke for Frederik den Syvende i Skjern« et anderledes forslag fra lærer Kristensen, Hoven degnebolig. Han glæder sig over, at man nu for alvor tænker på at rejse et mindesmærke for den folkekære kong Frederik den »Danske«, og priser de mænd, som har sat sig i spidsen for denne sag. Imidlertid er Kristensen ked af placeringen ved Brejning Kro, for hvis man har »tænkt på en større tilslutning i en videre kreds, f. eks. en folketingskreds, da synes jeg, at stedet er mindre passende«, og han foreslår derfor kredsens valgsted –

»grundlovens grund« – i Skjern. Kristensen håber, at denne tanke vil finde genklang hos de danske mænd og kvinder i kredsen, og at de vil være med til at rejse mindet. Han beder dem »velvilligt at lade høre fra sig, f. eks. i dette blad, og vi skulle da se, om det var muligt, at tanken kunne blive til virkelighed, og at vestjyderne på denne egn kunne rejse et nogenlunde anseligt mindesmærke for Frederik den Syvende«.

Hvad mændene bag planerne om mindesmærket ved Brejning Kro har følt, da de læste om Skjern-planen, ved vi ikke, men de får et trøstens ord med på vejen af lærer Kristensen: »og endelig skal de gode mænd i Brejning og omegn have tak for, at de har bragt sagen på bane«.

Bidrag modtages fremdeles

Samme dag kunne man i Amts-Avisen læse, at der nu var samlet 288 kroner og 33 øre ind til Mindestøtten for Frederik den Syvendes minde ved Brejning Kro. Hover Sogn havde givet 28 kroner, Nørre Omme Sogn 56 kroner, Brejning Sogn 120 kroner, Sædding Sogn 40 kroner og Bølling Sogn 22 kroner. De resterende 22 kroner og 33 øre havde kroejere Lynderup fået af 17 navngivne

III. Mindestøtten ved Brejning Kro for Frederik den 7. ved Minde er til Dato Indkomne fra Huset Sædding 28 Kr., N. Danne 56 Kr., Brejning 120 Kr., Sædding 40 Kr. og Bølling 22 Kr. — Indkomne ved Kroejere Lynderup i Brejning: Tronbjern Niels, 2 Kr., N. Madsen, Skjern, 1 Kr., Morten Rasmussen, Skjern, 1 Kr., Søndergaard, Høllebro, 2 Kr. Chr. Kallberg, 1 Kr., Wads Møl. Christensen, 1 Kr. Sine Bang, 1 Kr., Chr. Jensen, Videbøl, 2 Kr., Jens Nielsen, ibd., 1 Kr., Jens Nielsen, ibd., 33 Øre, N. Madsen, ibd., 1 Kr., Othman, ibd., 2 Kr., Morten Sørensen, 1 Kr., Møstруп, Lem, 1 Kr., Marius Madsen, Ringkjøbing, 2 Kr., Fragtm. Chr. Dohler, ibd., 2 Kr., Høllebro, Understen, ibd., 1 Kr. — Ialt 288 Kr. 33 Øre.

Bidrag og Breve hebet sendt under følgende Adresse: Komiteen til Mindestøtten for Frederik den Syvendes Minde, Brejning Kro, nr. Ringkjøbing.

I Ringkjøbing Amts-Avis kunne læserne nøje følge indsamlingen. Opgørelsen er fra den 7. april 1875.

personer, der hver især typisk gav en, eventuelt to kroner.

Tre uger senere, den 26. april, var der kommet 56 kroner mere i kassen, og på nær to kroner skyldtes det kroejere Lynderups indsamlingsvirksomhed. Mon kromanden har inddrevet en særlig »kongeskat« dette år? Man kunne have forventet et større beløb, men planerne for et lignende monument i Skjern har på nær en bidragsyder fra Lønborg afholdt folk fra Skjern-egnen fra at give penge til mindesmærket ved Brejning Kro. Mindre end to uger senere var beløbet med 391 kroner tæt på de 400 kroner, heraf var de 40 kroner fra Lem Sogn.

Lørdag den 5. juni stod komite-

en bag den første grundlovsfest ved Brejning Kro. Festen, som blev en succes med 500 deltagere, gav et

overskud på 128 kroner og 62 øre til mindstøtte-kassen. Voksne skulle nemlig betale 33 øre, mens

det var halv pris for børn. Så da Lynderup gør det samlede beløb til mindstøtten op den 14. juni i avisen, er det nu på 548 kroner og 60 øre. Der var nemlig udenom festen indkommet flere penge fra private samt 12 kroner fra Ølstrup Sogn. Men målet var endnu ikke nået, så kromanden slutter af med en opfordring om, at »Bidrag modtages fremdeles«.

Men tilbage til grundlovsfesten. Komiteen havde i annoncer lovet, at der ville blive sørget for musik og dans på et dertil indrettet brædegulv samt, at der om aftenen ville være fyrværkeri. Desuden var der mulighed for fællesspisning. Folketingsmand Clausager, der jo var medlem af komiteen, ville holde tale. Festen startede klokken 3. Men den alvorligere del af den –

Det populære vittigheds-ugeblad Punch (1873-95) gjorde uge efter uge groft grin med landbefolkningen og venstrepolitikere. Foruden grove karikaturer af ofte fordrunkne bønder blev der brugt dialekter til at latterliggøre de udannede venstremænd. Denne situation fra en valghandling er fra 1884. Teksten lyder:
Borgmesteren: Er der flere, der vil stemme?
En stemme: Ja!
Borgmesteren: Står De på valglisten?
Stemmen: Nei! A står her.

talerne – forløb nok lidt anderledes end arrangørerne havde forestillet sig. En højremand, landstingsmand og proprietær Frandsen, Brejninggård, var dukket op og blev den første taler. Han holdt tale for politisk mådehold og besindighed samt for Rigsdagen og kongen, vel og mærke ikke for den afdøde Frederik 7., men for den samtidige Christian 9. Det kan have været en torn i øjet på mange af de fremmødte, da denne konge af mange venstrefolk blev opfattet som højremand og tyskvenlig. Til sidst bad han forsamlingen råbe et nifoldigt hurra for kongen. Herefter talte Clausager om grundloven og de såvel opnåede som skuffede forhåbninger til den, og at regeringen i slutningen af Rigsdagens samling havde ladet forstå, »at det muligvis ville udstede en provisorisk finanslov, men dette vakte en modstand, der skal stå som et vidnesbyrd, at folket vil forstå at værne om sin frihed og bryde misbrug«. Clausager sluttede af med et »leve grundloven«.

Vi mærker her de modsætninger mellem Højre og Venstre, der snart skulle bryde ud i lys lue, da de provisoriske love blev en realitet. En provisorisk lov var en foreløbig lov, der blev trumfet igennem på tværs af Rigsdagens flertal. Derefter talte redaktør Jørgensen

Kreaturopfjøb i Brejning Kro Fredagen den 30te Juli.

Annonce i Ringkjøbing Amts-Avis 26. juli 1875.

for Danmark, hvorefter ordet blev givet frit. Der blev talt meget den eftermiddag, lidt over tre timer, men alt forløb stille og roligt, og Frandsen takkede da også Clausager »for det mådehold, hvormed han havde talt« og gav ham »ret i, at vi bør gå besindige frem«. Så satte man sig til bords »i den med grønt og flag tillige med et oliemaleri af Frederik 7. festligt smykkede kørestald« for at gå i gang med festmåltidet.

På 25-årsdagen den 25. juli for slaget ved Isted var der igen en folkefest ved Brejning Kro. Vi kender kun til arrangementet fra annoncen i avisen, og vi ved ikke, om der kom flere penge i mindestøttekassen ved den lejlighed. Komiteen var ikke indblandet.

Den sidste gang, vi kan læse i Amts-Avisen om indsamlingen, er den 1. november. Under overskriften »Mindestøtten ved Brejning Kro« anmoder Lynderup utålmodigt de herrer »udvalgsmedlemmer, som endnu ikke har indsendt

de indkomne beløb, bedes indsende samme inden den 10. november«. Her sigter Lynderup til de udvalgsmedlemmer, som endnu ikke havde indbetalt de lovede indsamlede bidrag fra deres sogne. Syv af de 13 involverede sogne havde afregnet, da regnskabet sidst blev gjort op efter grundlovsfesten. Hvor mange, der endnu manglede, ved vi ikke. Lynderup beder desuden om, at lovede bidrag og andre bidrag betales inden ovennævnte dato. Og endelig offentliggøres på tryk, hvad der sikkert længe har været almindelig kendt, nemlig at mindestøtten for Frederik den Syvende vil blive afsløret den 15. november.

Her i begyndelsen af november var det altså lige op over, så udvalget og komiteen havde arbejdet hurtigt og effektivt. Inden for ti måneder var det hele blevet ordnet. Men vi har ingen oplysninger om, hvor stort det indsamlede beløb var, og hvad mindesmærket kostede.

Mindestøtten

for Kong Frederik den Syvende
ved Brejning Kro

vil efter tagen Bestemmelse blive indviet paa den folkefjære Konges Dødsdag den 15de November Kl. 12 Middag.

De som ønske at deltage i en **Fællesspisning** i Dagens Anledning bedes tegne sig inden Fredagen den 12te d.s. hos en af efternævnte Mænd:

Jørgensen, Jens Chr. Toffedal,
Redaktør, Ringkjøbing. Østруп.

A. Langland, A. Mouritzen,
Søn Holmgård. Søbbing.

Niels Jørfen, Villads Kjærgaard,
Bundebak Mølle. N. Duvic.

Jesper Møllerberg, P. Rybe,
Gæver. Bølling.

S. Poulsen, Jens Christensen,
Legeris Mølle. Bibeek.

Synderup,
Brejning Kro.

Så var tiden inde til indvielsen, som blev bekendtgjort i de lokale aviser, bl.a. Ringkjøbing Amts-Avis den 10. november 1875.

Folkets kærlighed – min styrke

Der blev nu sat annoncer i begge aviser om, at indvielsen af mindestøtten ville foregå mandag den 15. november klokken 12, og at man i dagens anledning forinden kunne melde sig til fællesspisning på kroen. Den underlige dato var ikke så underlig endda, da det var den dag, Frederik 7. var død 12 år tidligere. Nu kunne man tro, når man tænker tilbage på de 500 fremmødte ved grundlovsfesten om sommeren 1875, at der ville komme lige så

mange til indvielsen i det sene efterår samme år. Men det blev langt fra tilfældet, der kom kun 70-100 »mænd og kvinder, mest landboere«. Den skæve dato har nok sin del af skylden, men mere afgørende var sikkert, at der hverken var dans, musik eller fyrværkeri – og dertil kom vel også, at det ikke længere var sommer.

Indvielsen begyndte med, at folketingsmand Clausager steg op på den i dagens anledning opstillede talerstol og bød forsamlingen velkommen. Han talte derefter kort om Frederik 7., og om den rejste støtte sagde han, at den nok var »lille og beskeden, men han håbede desuagtet, at den ville fyldestgøre sit formål og udøve sin virkning«. Derefter sang man »Folkets troskab mod sin konge«, hvorefter redaktør Jørgensen trådte op på talerstolen for at holde selve indvielsestalen.

Jørgensen talte om Frederik 7., der med sin store kongegave i form af grundloven havde givet det danske folk friheden. Kongen havde rejst et frihedstræ, om hvilket alle kunne flokkes. »Ja, det ville blive en velsignet stund for os alle her i Danmark, når Frederiks ånd først ret blev levende blandt os, og vi alle i ånd og sandhed levede i og værnede om hans kære kongegave. Desværre ejede vi den

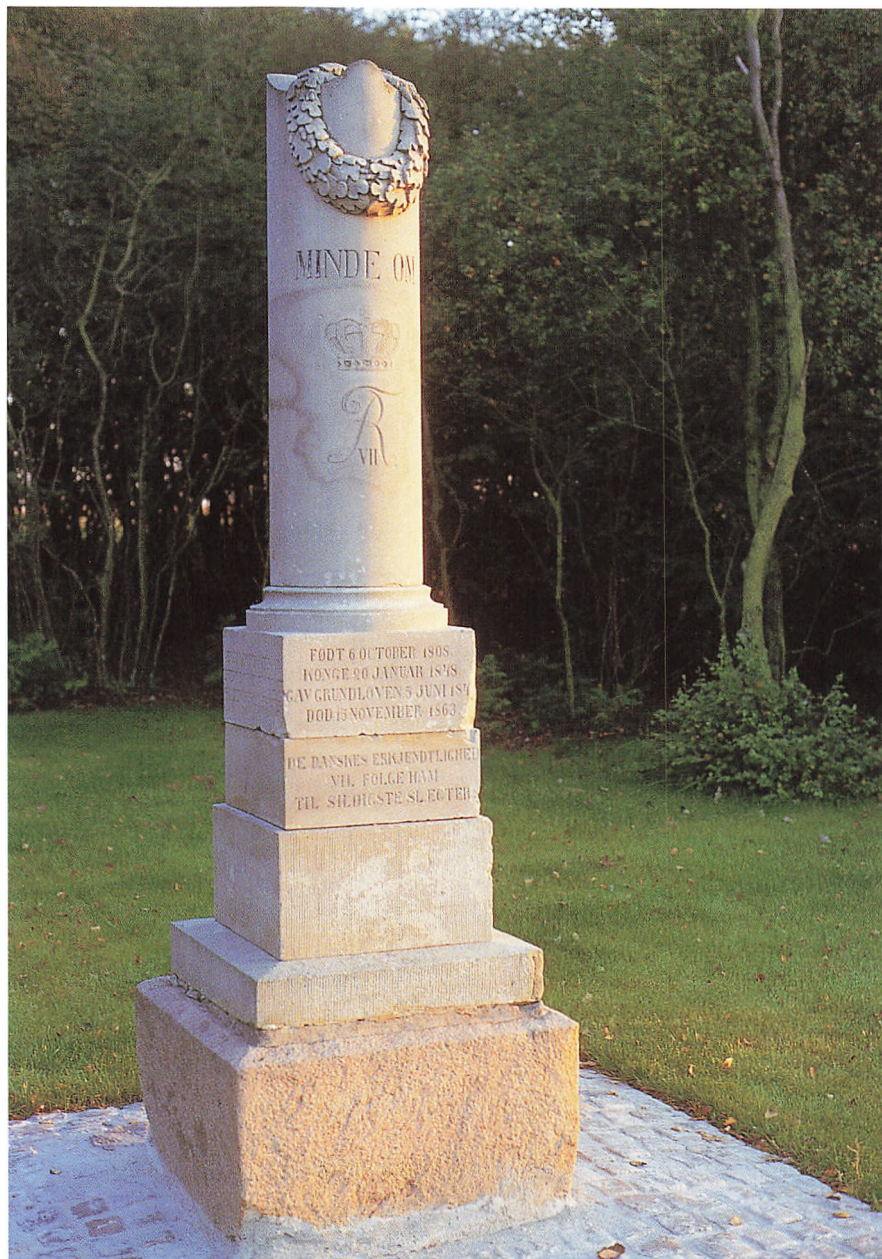
ikke fuldtud mere, idet en gren, en smuk gren var borthugget af frihedstræet, han plantede iblandt os; men træet var endnu smukt nok til, at vi kunne glæde, ja inderligt glæde os ved det, og det ville vi ved at holde det i sandhed i hævd og ære og plukke dejlige frugter deraf, der kunne give os kræfter, evner og lyst til at leve et bestandigt fyldigere og smukkere frihedsliv i vort gamle, velsignede Danmark, end vi hidtil havde formået«. Derpå kom Jørgensen ind på kongens valgsprog »Folkets kærlighed – min styrke«, og med henvisning til mindestøtten sagde han, at den var rejst i inderlig, dyb kærlighed og taknemmelighed til ham, der gjorde os alle fri; om end det kunne være, at rigere folk andetsteds kunne rejse og havde rejst magtfuldere og kostbarere mindestene, så skulle den dog stå som et synligt tegn på, at der også her slog hjerter trofast for grundloven og den folkekære kong Frederik. Så blev den tilslørede mindestøtte afsløret. Jørgensen sluttede af med et leve for kong Frederik 7.s minde.

»Der sank en konge-eg i Danmarks have« blev derefter sunget. Pastor Viberg fra Dejbjerg fik nu ordet og talte om kong Erik Eje-god, Frederik 7. og folkets kærlighed til dem begge. Endelig afsluttedes denne mere alvorlige del af

festen med en tale af redaktør Christensen, Ringkjøbing Amts Folkeblad. Redaktør Christensen ville ikke finde det rigtigt, ved en lejlighed som denne, at undlade at mindes vores nuværende konge, Christian 9., der ved sin regeringsfærd havde afvist enhver tvivl om sit danske sindelag. »Leve kong Christian 9.«

Efter at mindestøtten var blevet taget nærmere i øjesyn, gik man til fællesspisning på kroen. Skålernes lange både alvorlige og livlige række blev åbnet af Jørgensen, der talte for Christian 9.; Clausager talte for kronprinsen; Viberg for grundloven; Christensen for billedhugger Bartholdy; Skrødstrup for de mænd, der havde sat sig i spidsen for mindesmærkets opførelse; Clausager for de to redaktører; Jørgensen for oplysningen; Sandbæk for seminarieelev Nielsen, der først undfangede ideen til støtten; Skrødstrup for kvinden; Christensen for Frederik 6.'s minde; Viberg for Danmark og modersmålet; Christensen for Viberg; Clausager for at mistilliden fra de store mod de små måtte ophøre; Viberg for Clausager; Jørgensen for årlige

Mindestøtten for Frederik 7. ved Brejningkrydset i september 1999. Foto: Peter Helles Eriksen.

grundlovsfester ved den rejste støtte; Kjærgaard for at nutiden og efterslægten stedse måtte mindes frihedsgaven med tak; lærer Larsen fra Brejning for et godt folketingsvalg ad åre; Clausager for Lynderup; Christensen for besindighed; Viberg om det samme; Christensen for fredens gerning. Endelig sluttede Clausager af og talte for, at mindesmærket måtte stå som et tegn for efterslægten på den nuværende slægts kærlighed til Frederik 7.

Redaktør Christensen havde med fem skåltaler været den ivrigste taler og må have været ganske opstemt. I sin avis runder han da også reportagen af begivenheden smukt af med: »Man hævede nu bordet og skiltes ad i den fælles følelse, at de timer, man havde tilbragt sammen ved denne lejlighed, ikke havde været ganske uden udbytte hverken for forstanden eller følelsen«.

En ret net søjle

På fotoet af mindesmærket kan man tydeligt danne sig et indtryk af dets udseende. Ligesom dengang står monumentet i dag på den flade jord. Den rødbrune, 40 cm høje sokkel er af granit, og danner basis for resten af monumentet, som er udhugget af en finkornet,

lysegrå sandsten. Den runde søjle har øverst et tværmål på 30 cm. Hele mindesmærkets højde, basis medregnet, er 2,3 meter.

Mellem søjlen øverst og soklen nederst er sandstenen hugget i fire-sidet form, som danner baggrund for de indhugne inskriptioner, der oprindeligt har været fremhævet med sort oliemaling, hvoraf endnu ses spor.

Nordsiden af søjlen er den mest oplysende, da den vender ud mod vejen. Øverst om den brudte søjle hænger en krans af egeløv, derunder et MINDE OM og en kongekrone og herunder Frederik 7.s monogram i form af et sammensat F og R for Frederik Rex, som betyder konge. Under den runde søjle står:

FØDT 6 OCTOBER 1808.

KONGE 20 JANUAR 1848.

GAV GRUNDLOVEN 5 JUNI 1849.

DØD 15 NOVEMBER 1863.

På grund af en lille beskadigelse i kanten af stenen mangler det yderste 9-tal i tredje linie. Under disse fire linier står endnu en indskrift:

DE DANSKES ERKJENDTLIGHED

VIL FØLGE HAM

TIL SILDIGSTE SLÆGTER.

På de tre andre sider af mindesmærket kan man læse, fra øst mod vest:

ERINDRING FOR NUTID OG
EFTERTID OM DEN TAK FOLKET
SKYLDER GRUNDLOVENS GIVER.

REIST 15. NOVEMBER 1875
AF DANSKE MÆND
OG KVINDER.

FOLKETS KJÆRLIGHED
MIN STYRKE
BLEV VIRKELIGGJORT.

Meningen med den knækkede søjle er forlængst glemt, men dengang søjlen blev rejst i 1875, var symbolikken sikkert klar nok. Søjlen og træet er symbolsk nært forbundet med hinanden. Begge repræsenterer de verdensaksen, den lodrette akse, der både adskiller og forbinder jord og himmel, og søjlen symboliserer ofte Livets Træ. Samtidigt er der noget majestætisk over søjlen, den symboliserer det stabile, det at stå fast. En knækket søjle er symbol på døden, det brudte liv. Men samtidigt kan der også her have været en lille symbolsk sidegevinst, idet den brækkede skibsmast efter nederlaget og tabet af flåden til englænderne i begyndelsen af århundredet var

blevet et nationalt symbol på styrke, selv om man var hårdt trængt.

Kransen øverst på søjlen har en tvetydig betydning, den kan både afspejle død og sorg, men også ære, sejr og pligtopfyldthed. At kransen er flettet af egeløv knytter ædle egenskaber som styrke, beskyttelse, varighed, mod og sandhed til dén, som monumentet er rejst over.

Sammen med indskrifterne passer symbolikken med den brudte søjle og kransen godt til de forestillinger og forhåbninger, som mændene bag rejsningen af mindestøtten havde om Frederik 7. og grundloven og sig selv. Monumenter har det ligesom breve og taler, deres indhold siger noget både om modtagere og afsendere.

Mindesmærket er udført af sten og billedhugger Wilhelm Frederik Bartholdy. Han var født i Vordingborg. Fra folketællingen i 1880 ved vi, at han da havde værksted i Randers, var 41 år gammel, var gift og havde en lærling boende. Senere flyttede han fra Randers. Bartholdy optræder ikke i den tidlige udgave af Weilbachs kunstnerleksikon, så formentligt levede han overvejende af at lave gravminder. Mindesøjlen ved Brejning Kro har da også noget gravmindeagtigt over sig, men Bartholdy slap godt fra arbejdet. Vi må give redaktør

Christensen ret i, at det er »en ret net søjle af bremer sandsten«.

En af de tungtvejende grunde til, at Brejning Kro blev valgt som stedet, hvor mindesøjlen skulle stå, var, at kroejeren Lynderup overdrog komiteen et lidt over en tønde land stort område lige overfor kroen til formålet. Overdragelsen blev tinglyst den 22. december 1875. Det fremgår af deklARATIONEN, at komiteen skal indhegne og beplante området, og at kroens ejer kan benytte det ved festlige lejligheder og til forlystelser. Kroejeren skal sørge for vedligeholdelsen, mens komiteen har overopsyn med området. Hvis mindesmærket skulle blive uden værdi, eller det nedrives, så skal jorden falde tilbage til Brejning Kro. På det tidspunkt var der ingen, der havde fantasi til at forestille sig det modsatte, nemlig at mindesmærket skulle overleve kroen.

Glimrede ved sit fravær

I deklARATIONEN havde Lynderup også fået medtaget nogle vedtægter for komiteen. Den skulle fremover bestå af fem medlemmer, hvoraf et afgik hvert år, de første fire år ved lodtrækning og siden efter tur. Komiteen skulle selv vælge nye medlemmer og mødes mindst en gang årligt, og forhandlingerne skulle indføres i en protokol.

Så vidt så godt. 1876, det første år efter indvielsen, gik det godt. Der kom 300 mennesker til grundlovsfesten ved Brejning Kro, og der blev holdt taler, fællesspisning, danset til »en god musik« og afbrændt et smukt fyrværkeri.

1877 var man klog nok til at ikke at holde grundlovsfest ved kroen. For dén grundlovsdag var den store begivenhed på egnen afsløringen i Skjern af valgkredsens mindestøtte for Frederik 7. Det var dét mindesmærke, som lærer Kristensen, Hoven, havde fået ideen til et par år tidligere. I annoncen for festen var de traditionelle gode tilbud suppleret med, at festen ville blive åbnet og sluttet med kanonsalut! Der kom over 3.000 mennesker, og fællesspisningen måtte afvikles i hold.

Mindesmærket i Skjern består af en bronzebuste af Frederik 7. på toppen af en høj, firkantet sokkel med korte inskriptioner. Kongen er højt til vejs, og det utilnærmelige, højtidelige og upersonlige præg understreges af den klassiske stil, hvor kongen er draperet som en romersk kejser. Mindesmærket i Skjern blev senere flyttet til Anlægget i byen. Mindesmærkerne ved Brejning Kro og i Skjern er både i form og indhold meget forskellige, lige så forskellige som forskellen mellem land og by.

1878 var de politiske modsætninger i Danmark blevet voldsomt skærpet, idet Højre ved ministeriet Estrup havde vedtaget finansloven som en provisorisk finanslov uden om flertallet i Rigsdagen. Demokratiet var hermed sat helt ud af kraft. Indtil nu har vi snakket om Venstre og Højre på en ret firkantet måde som to blokke, der stod kraftigt over for hinanden, hvor Højre bestod af godsejere og embedsmænd, mens Venstre rummede de mange bønder, skolelærere med mere som havde fået valget i 1849. Så enkelt var det ikke. Der var for eksempel højremænd mellem bønderne, ligesom vi har set, at begge fløje kunne holde tale for Christian 9. Men med de provisoriske finanslove fra 1878 og fremover var det politiske miljø forgiftet. I Ringkøbing gav frustrationen hos venstrefolk sig udslag i, at redaktør Jørgensen i den ellers fordragelige selskabelige forening »Løverdagsklubben« havde overfaldet en højremand, toldinspektør Walther, med fornærmende og grove skældsord om Højre i almindelighed og toldinspektøren i særdeleshed. Kort efter måtte Jørgensen undskylde skriftligt. Den episode blev der talt meget om det år i Ringkøbing, hvis borgere hældede stærkt mod Højre. Året efter flyttede Jørgensen til København.

Det år – 1878 – var 200 mennesker mødt op til grundlovsfesten ved Brejning Kro. I Amts-Avisen var der en lang omtale af talerne. Med hensyn til mindestøtten, så var komiteen opsat på at få lavet et »brystbillede« af Frederik 7. til den. Overskuddet fra festen skulle gå til dette formål. Man kan levende forestille sig, hvilket indtryk bronzebusten af Frederik 7. i Skjern havde haft på folk året før.

I 1879 blev der atter holdt grundlovsfest ved Brejning Kro. I 1880 var der tilsyneladende ingen fest ved kroen, da der hverken er annonce eller omtale af fest i Amts-Avisen. Men i 1881 har komiteen en annonce i avisen om grundlovsfest 2. pinsedag, »hvortil omegnens mænd og kvinder« indbydes.

I 1882 blev der holdt grundlovsfest ved Brejning Kro søndag den 4. juni. Begivenheden blev skildret i Amts-Avisen, hvis nye redaktør, Carl Lind, skrev: »Grundlovsfesten i Brejning i går havde ikke samlet ret mange deltagere. For en del var det dårlige vejr vel skyld heri, men det undrer os dog noget, at en grundlovsfest i en så bevæget tid som nu og i en så god demokratisk egn ikke formår at samle flere deltagere end tilfældet var i går. Komiteen (der nævntes »Ko-

miteen for Frederik den Syvendes Minde«), den glimrede ved sit fravær«.

En løgnens dag

Siden blev der ikke holdt grundlovsfester ved mindestøtten for Frederik 7. ved Brejning Kro. Også de andre steder, hvor der traditionelt havde været grundlovsfester så som Vemb, Ulfborg, Ringkøbing og Skjern holdt man op. Det var ikke fordi, folk havde mistet interessen for at politisere, snarere tværtimod. De politiske modsætninger var som nævnt blevet trukket skarpere op, og de politiske møder blev holdt andre steder, når der var brug for det. Skærpelsen af det politiske miljø tog livet af de fælles grundlovsfester i Vestjylland, hvor tidligere alle interesserede uanset politisk ståsted mødte op. Samtidig kan det også have betydet en del, at afholdsbevægelsen og Indre Mission nu markerede sig kraftigt.

Redaktør Carl Lind, som var en ivrig venstremand, deltog i kampen og måtte i 1885 fire måneder i fængsel for i en diskussion at have kaldt Christian 9. for en meneder. Anledningen var, at nye provisoriske love var blevet udstedt af regeringen, som lige før påske havde hjemsendt Rigsdagen. Dette var i

strid med grundloven, og Carl Linds forbrydelse var, at han tog paragrafferne i grundloven alvorligt. Redaktøren fortsatte sine angreb på regeringen ved stort opsatte artikler i sit blad – for eksempel den 7. juni 1887, hvor han på forsiden af avisen refererede grundlovsfesterne i hovedstaden under overskriften: »En løgnens dag«. Først i 1901 med systemskiftet blev Højres magt brudt, og Venstre dannede en regering, der tog hensyn til flertallet i Rigsdagen.

Mindestøtten i dag

Lidt over hundrede år gik det godt for Brejning Kro. Den lille lund overfor kroen må have virket som en oase. Det fortælles, at ved festlige lejligheder satte kromanden et gipshovede af Frederik 7. op på toppen af mindestøtten. Men ellers forsvandt mindestøtten i folks bevidsthed, og helt glemt blev den, da kroen endelig blev nedrevet i 1991 efter at have ligget spøgelsesagtig hen i lang tid.

Det var Videbæk Kommunes tekniske afdeling, der i foråret 1999 foretog den tiltrængte istandsættelse ved mindesmærket, så det kunne tage sig pænt ud til 150-årsdagen for grundloven. Arbejdet blev betalt af Ringkjøbing Amt. Foto: pe.

Men i 1999, i år, og i anledningen af 150 års-dagen for grundlovens tilblivelse i 1849, mødtes ejerne og repræsentanter fra amt, kommune, museum og lokalhistorisk arkiv for at snakke om mindestøttens fremtid. Heldigvis var alle enige om, at støtten skulle blive stående, og der skulle gøres noget for, at den og stedet skulle tage sig pænt ud, både til jubilæumsdagen og fremover.

Krat blev ryddet, støtten blev rettet op, en lille brølægning blev anlagt ved foden af den, der blev sået græs, og flagstangen blev frisket op. Det var Ringkjøbing Amt og Videbæk Kommune, der stod bag denne renovering. Senere er det planen, at den lille, vildtvoksende skov skal under en kærlig hånd, og på længere sigt vil Ringkjøbing Amts plejeafdeling for fortidsminder passe stedet, mens kommunen vil sørge for, at græsset jævnlgt bliver slået. Og så ville det være fint, om en kyndig hånd kunne male indskrifterne op med sort oliemaling.

Men tag selv ud til (Brejning Kro) eller »Hos Gitte« eller bare til Brejning-krydset og gå hen og se mindesmærket for Frederik 7. Men pas på den heftige trafik, i dag skiller strømmen af biler det gamle område med kroen fra den lille lund med mindestøtten. Tidligere

– før bilerne for alvor vandt frem, og kroen eksisterede – var det et harmonisk hele. Den fine mindestøtte, som vidner om grundloven og kampen for en fri forfatning, er et lille stykke Danmarkshistorie. Støtten er skabt af »de gode mænd i Brejning og omegn«, og både den og grundloven er værd at skønne på og værne om.

Noter

Om den politiske udvikling i 1800-årenes anden halvdel kan læses i Kristian Hvidt: Det folkelige gennembrud og dets mænd, Gyldendal og Politikens Danmarkshistorie, bind 11, København 1990. Jesper Knudsen, den tidligere leder af Holstebro Kunstmuseum, har i Kunst Samfund Kunst, en hilsen til Broby (Odense Universitetsforlag 1987), i artiklen »Folkeviljen

rejste mindesmærker« skrevet om mindesmærkerne for Frederik 7. Historien om, hvad Frederik 7. skulle have sagt i forbindelse med folkemøderne forud for grundloven, kan være en skrøne. Den er gengivet efter R. Borning: Fædrelandske Billeder, København 1904. Historien om knusningen af Christian 9.s buste er her fortalt efter Knudsen 1987. De gamle aviser, Ringkjøbing Amts-Avis og Ringkjøbing Amts Folkeblad, findes på Ringkjøbing Bibliotek. Oplysningerne om lærer Niels Kristian Nielsen er fra Victor Elberling: Rigsdagens medlemmer gennem 100 år, København 1949. Om søjlen og kransen som symbol kan man læse i J.C. Cooper: Politikens symbolleksikon, København 1996 og Holger Rasmussen: Den brækkede mast, Skalk 1974, nr. 6. Oplysningerne om sten- og billedhugger Bartholdy er indhentet hos Randers Lokalhistoriske Arkiv. På Østre Kirkegård i Randers kan der være bevaret gravsten udført af Bartholdy. Om de to redaktører

Jørgen Jørgensen og Carl Lind og miljøet mellem Højre og Venstre i Ringkøbing har Arne Lind skrevet en artikel »En fremsynet redaktør – om Carl Lind og livet i Ringkøbing i 1880'erne«, der er trykt i Hardsyssels Årbog 1994. Johannes Lund har skrevet om »Kroer i Brejning sogn i gamle dage« i et upubliceret manuskript.

Valdemar Neiiendams tegning af Brejning Kro er her kopieret efter »Den jyske hede før og nu« af L. Mylius-Erichsen, København 1903. Tegningen af Brejning Kro fra 1915 opbevares i Billedsamlingen på Det kongelige Bibliotek. Fotoet af Niels Kristian Nielsen er kopieret efter Historisk sognekort for Brejning Sogn, o. 1925. Fotoet opbevares i Brejning Egnsmuseum og Lokalhistoriske Arkiv. De to vittigheds-tegninger opbevares på Det kongelige Bibliotek.

De to historikere Esben Graugaard og Per Hauge Mortensen takkes for svar på mange underlige spørgsmål.

Trabjerg Bakker

Om et par forsvundne gravhøje og fundet af en boplads og et gravfelt

Af *Bjarne Henning Nielsen*

For en snes år siden udgravede amatørarkæologen William Mikkelson i sidste øjeblik en grav fra ældre romersk jernalder i Trabjerg Bakker, figur 1.¹ Graven lå lidt nord for foden af en stor overpløjet gravhøj (ifølge udgraveren i cirka 10 meters afstand). Udgravningen var foregået under stærkt pres fra landmanden, der, i det øjeblik graven var kastet til igen, kørte hen over den med gødningsprøjten. Der var derfor kun foretaget en hastig fremgravning af diverse lerkar og jerngenstande og disse blev hermed reddet for museet. Nogen videnskabelig dokumentation af graven blev ikke foretaget, men der foreligger en skitse af gravens bundbrolægning.

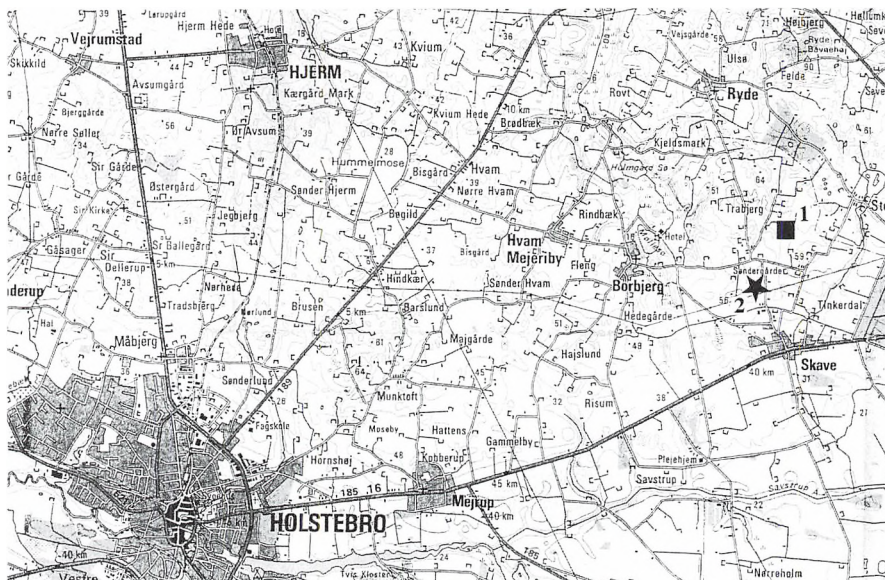
Gennem flere år havde en anden amatørarkæolog, Harald Holm, i samarbejde med museet foretaget undersøgelser med metaldetektor i området nær vikingetidslandsbyen Trabjerg.² Således også på marken,

hvor graven og gravhøjen var registreret. Ved og nær højen havde han blandt andet fundet et par spydspidser og en jernøkse, der foreløbig af deres type blev dateret til yngre romersk jernalder eller ældre germansk jernalder.³ Hertil blev lidt nordvest for gravhøjen fundet stempeldekorerede bronzeskiver, som måske stammede fra et skjold. Dateringen var her yngre germansk jernalder.³ Det allermest iøjenfaldende stykke var imidlertid et trefliget beslag fra 800-tallet, figur 3.² Dette stykke blev fundet i østsiden af højen.

Fundet af graven og de forskellige genstande førte i december 1993 til, at Holstebro Museum foretog en prøveudgravning på stedet.³ Der blev ved denne undersøgelse anlagt et antal søgegrøfter. En enkelt på sydsiden af gravhøjen, mens fem N-S vendte grøfter enten udgik fra højens fod i nord eller tangerede denne, figur 4. På

fundstedet for det trefligede beslag sås i undergrunden aftegningen af et fyldskifte, figur 2, N36, der kunne være en jordfæstegrav. Der forekom endvidere i fyldskiftet en del forrustet jern, som blev efterladt til en senere udgravning. I den vestligste søgegrøft sås fyldskifter med en del sten. Disse fyldskifter blev tolket som mulige jordfæstegrave, og da de lå nær fundstedet af spydspidser og jernøkse, var det nærliggende at mene, at genstande og fyldskifter kunne høre sammen. Terrænet på dette sted var en anelse kuplet og antydede tilstedeværelsen af endnu en overpløjet gravhøj, beliggende få meter NNV for den kendte gravhøj. Denne nye gravhøj måtte være dels stærkere nedpløjet, dels mindre i diameter end den allerede kendte.

Formålet med en udgravning i efteråret 1995⁴ var naturligvis primært at undersøge, om det trefli-

Figur 1: Udsnit af Kort- og Matrikelstyrelsens kortblad 1115, 1:100.000 med placeringen af 1. Trabjerg-landsbyen fra vikingetid og 2. Trabjerg Bakker.

gede beslag kunne stamme fra en grav, der syntes at være under nedbrydning af moderne pløjning. Den gravlagte måtte utvivlsomt stamme fra vikingetidslandsbyen Trabjerg, som lå kun cirka en kilometer nord for gravhøjen. En vognfadinggrav var undersøgt på gården Nygårds jord tidligt i 1900-tallet og lå i en nogenlunde tilsvarende afstand fra Trabjerglandsbyen. Endnu et fornemt gravfund ville derfor give vigtige oplysninger om, hvor og hvordan man i vikingetiden anlagde grave for de lo-

kale ledere sat i forhold til placeringen af landsbyen. Kunne man også finde de grave som spydspidserne, øksen og skjoldbeslaget stammede fra, ville det kunne bidrage til museets viden om Trabjerg-landsbyens forhistorie.

Topografien i området

Gravhøjene lå på toppen af den østlige ende af Trabjerg Bakker. Bakkerne er en del af den øst-vest forløbende israndslinie. Ikke så langt mod syd flader landskabet

ud mod Karup Hedeslette. Vest, nord og øst for ses det karakteristiske, småkuperede morænebakkelandskab.

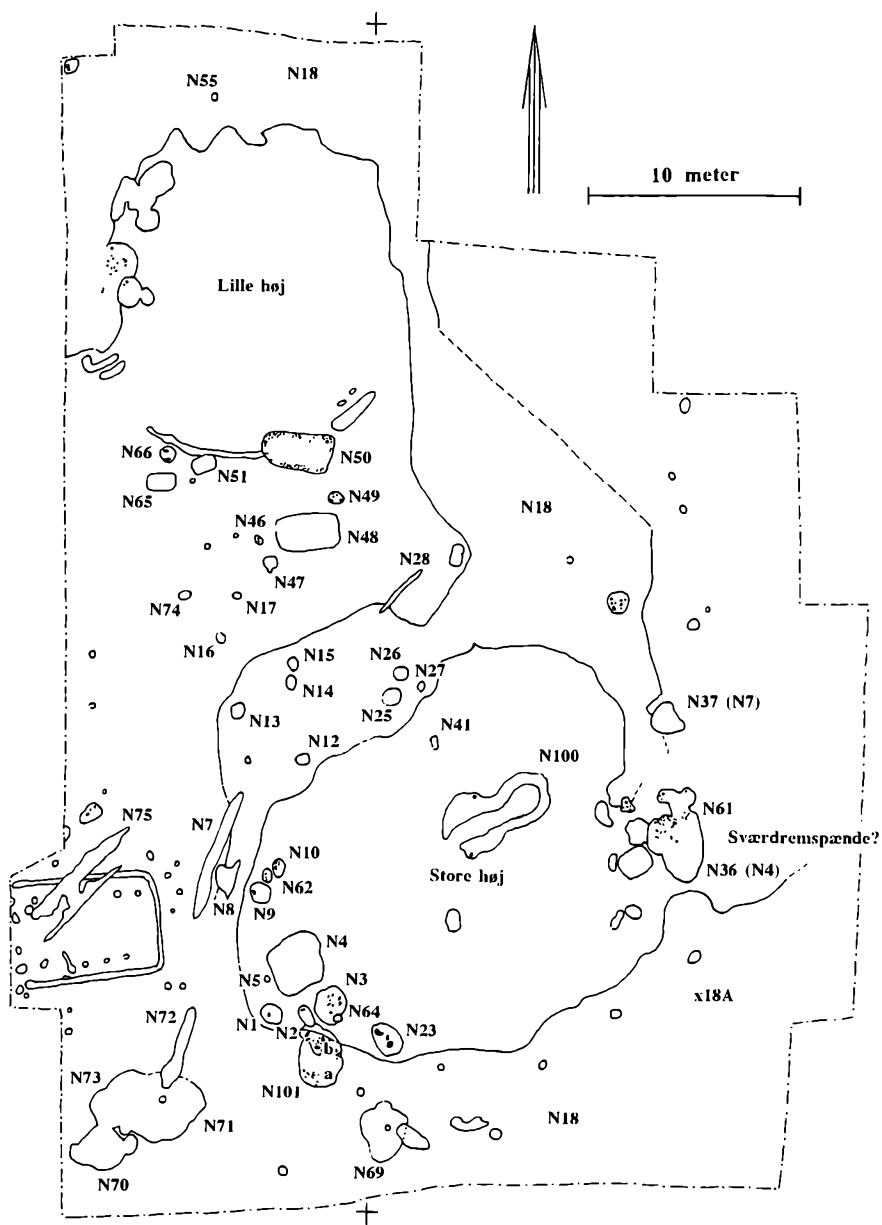
Den sydlige gravhøj tegnede sig tydeligt kuplet ved ankomst fra syd, øst og nord, men knapt så markeret fra vest. Den mindre gravhøj lige nord for var kun svagt antydet i terrænet.

Pløjejorden er temmelig leret, og undergrunden bestod da også for det meste af gult ler.

Organisk materiale var kun bevaret i form af trækul og brændte, knuste knogler.

Sandhedens øjeblik

Muldjorden blev forsigtigt afrømmet til undergrund med rendegraver. Det blev meget hurtigt klart, at der ikke længere var intakt højfyld tilstede. Højene var i sig selv helt nedpløjede. Den store gravhøj var i virkeligheden, som den nu fremstod, en naturlig, gravhøjslignende lerknold. Hele arealet over og omkring de to formodede gravhøje kunne derfor afrømmes til undergrund med undtagelse af i første omgang den udpløjede højfyld (N18) i randzonerne af gravhøjene. Den udpløjede højfyld viste, at der havde været gravhøje tilstede, i hvert fald for den store gravhøjs vedkommende. Et bue-

formet grøftanlæg og udpløjet højfyld bekræftede, at der må have ligget en mindre gravhøj lige NNV for den store højning.

En besøgende lokal beboer kunne desuden fortælle, at en tidligere ejer i 1920'erne havde ladet den store høj grave væk og anvendt jorden som fyld i et vandhul. Afrømningen afslørede for os, at den naturlige højning oprindeligt blev udnyttet til at få gravhøjen til at se ud af mere, end den var. Den mindre høj var blot almindeligt nedpløjet.

Afrømningen viste også, at nedpløjningen var begyndt allerede i oldtiden. For ned i udpløjet højfyld var anlagt et antal brandgrave.

Figur 2: Højest i den store naturlige højning lå et NNØ-VSV orienteret fyldskifte (N100). Det blev længe opfattet som en mulig centralgrav, men udgravningen viste, at der antagelig var tale om et geologisk fænomen. (Der blev i det mindste ikke gjort fund eller iagttaget noget, som kunne forbinde fyldskiftet med menneskeligt virke). Gravfelter af denne type er sjældne i museets arbejdsområde. Til gengæld er sekundær-begravelse i jordfæstegrave iagttaget et par gange før indenfor samme område. Tegning: Bjarne Henning Nielsen.

Ved de to høje lå både jordfæstegrave og brandgrave og spredt i hele udgravningsfeltet lå en del stenfyldte småanlæg, ildsteder og flere andre typer gruber. Lige vest for og ind til den store højning blev fundet den jordgravede østlige del af et langhus.

Som nævnt lå der omkring højen endnu større mængder udpløjet højfyld. I denne fyld blev blandt andet fundet et lille stykke afklippet guld (x18a) ikke langt fra stedet, hvor sværdrembeslaget var fundet. Guldstykket stammer mest sandsynligt fra den yngre jernalder. Men om der var en direkte sammenhæng mellem disse får dog stå hen i det uvisse. Men gravhøjsområdet blev i yngre jernalder, at dømme efter fundene af spydspidser, skjoldbeslag og sværdrembeslag, især benyttet af folk med militær status.

Fyldskiftet, hvorfra spændet måske kom, var N-S-orienteret, cirka 3,5 m langt, næsten 2 m bredt og meget lig en jordfæstegrav, figur 2, N36. Ved udgravningen viste det sig desværre, at dette ikke var tilfældet. Der var blot tale om en bopladsgrube. Men oven i den fremkom en lille brandgrav fra ældre jernalder og det må have været herfra, det omtalte jernstammede. Hvordan sværdremspændet så var havnet ved gravhøjen er sta-

Figur 3: Trabjerg-spændet. Foto: Holstebro Museum.

dig uvist, men måske var der i den bortkørte gravhøj anlagt en fornem grav, der med undtagelse af spændet, led samme skæbne som højen. En anden teori vil blive fremsat sidst i denne fremlæggelse.

Undersøgelsen i den mindre gravhøj af de forventede grave fra yngre romersk jernalder/ældre germansk jernalder faldt ikke mere heldigt ud. Her blev de formodede grave til gruber med eller uden fund. Den udpløjede højfyld eller måske rettere, den i moderne tid ikke pløjede fyld omkring den nordlige høj, indeholdt ret store mængder lerkarskår fra ældre romersk jernalder. Et buet grøftforløb imod syd antyder grænsen for gravhøjen og angiver indirekte et

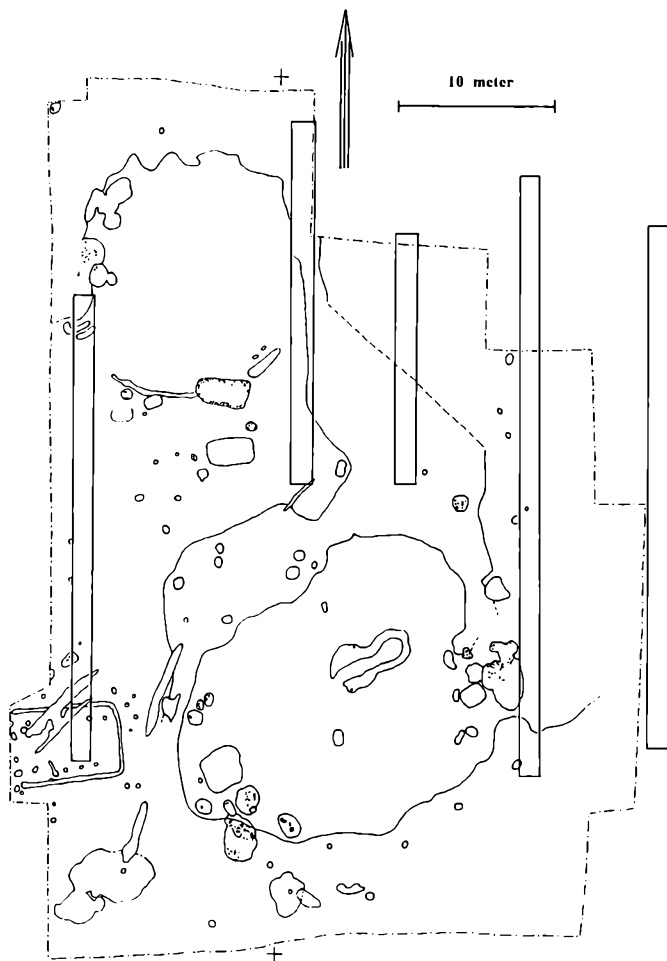
diametermål for højen, cirka 13 meter.

Det lod sig altså ikke gøre at knytte nogen oprindelige gravanlæg til de stærkt nedpløjede gravhøje. Der blev heller ikke fundet grave, som det treflignede sværdspænde, spydspidserne eller skjoldet kunne sættes i forbindelse med.

Bopladsen

Men afrømningen af de godt og vel 2000 kvadratmeter over og omkring gravhøjene afslørede som nævnt en række andre anlæg, af hvilke en del i stedet blev udgravet, figur 2.

Lige vest for den naturlige højning fremtrådte stolpehuller og vægggrøft til den østlige del af et langhus, der var så velbevaret, at der kunne foretages en typologisk datering.⁵ Denne faldt i 200-100-tallet f. Kr. Huset strakte sin beboelsesende mod vest uden for det område, det var muligt at undersøge. Men da dele af indgangen var blotlagt, kan man med stor sandsynlighed regne med, at beboelsesenden havde en tilsvarende længde som østenden. Det vil altså ialt sige cirka 14-15 m langt og 5 m bredt. Taget blev båret af parvise jordgravede stolper, og ved indgangene ind mod østenden af hu-

set lå stolpehullerne efter en tværgående væg.

Huset var en smule ødelagt af et af de hjulspor (N75), der fra syd løb ind mellem gravhøjene. Dateringen af disse hjulspor er ukendt, men de er yngre end den første udpløjning (N7, N8, N28, N72 og N75).

Syd for huset blev udgravet tre strategisk overlappende gruber (N70, N71, N73). Disse var stærkt lagdelte. To af dem var ved bunden nærmest rørformede og det ligger nær for at tolke dette, som var der oprindeligt tale om for eksempel cisterner til vand. Siden blev de så fyldt med alskens affald, heriblandt keramik. Dette fundmateriale lod sig uden vanskelighed datere til førromersk jernalder per. II, altså samtidig med huset. Lidt derfra, mod øst, lå endnu en grube med et materiale af samme datering som de tre nævnte (N69), men en tolkning af dens oprindelige funktion er ikke mulig.

Figur 4: Oversigtsplan af Trøjborg Bakker med indtegnede søgegrøfter. Det må have været prøveudgraverens stærke arkæologiske fornemmelse, der gjorde, at der trods de få anlægsspor i grøfterne måtte foretages en egentlig udgravning. Tegning: Bjarne Henning Nielsen efter forlæg af Palle Eriksen.

Figur 5: Harald Holms fund af økse, fragmenter af spydspidser og et remspænde fra området ved den lille høj. Foto: Bjarne Henning Nielsen.

Huset og gruberne blev fundet under den udpløjede højfyld, hvilket viste, at højen på lerknolden enten ikke var opført endnu eller mere sandsynligt, at den endnu ikke var under nedpløjning.

Der var på pladsen også et antal gruber med meget få fund og ingen af disse var præcist daterende genstande. Gruberne havde samme »normal« mørke, grå fyld i de øvre dele og ofte med en del op til større sten. Den nedre del af gruberne var ofte vanskelig at udskille fra den omgivende undergrundsler.

En af disse gruber (N101b) lå oven i en grube med et skårmateriale, der formentlig daterede denne (N101a) til yngre bronzealder. Samtidig var grube N101b overlejret af den udpløjede højfyld. Oven i en anden af denne type gruber (N36) lå en brandgrav med enkelte skår, der daterede graven til FRJ IIIb. Det vil derfor være nærliggende at sidestille denne grubetype (N3, N4, N23, N36, N101b) tidsmæssigt med huset. Det var tydeligt, at disse gruber adskilte sig fra affalds/cisterne-gruberne, vel også

med hensyn til funktion. Men hvilken? arbejdsgruber?, forrådsgruber?

Mens denne grubetype især optrådte nær huset, blev der også fundet en tredje grubetype fordelt mere jævnt på pladsen. Disse gruber var oftest små, nærmest cirkulære anlæg, med en ret lys grå fyld, en del sten og ringe dybde (N1, N2, N8, N9, N10, N49, N62). Ingen af disse smågruber lod sig datere, men muligvis skal de tilknyttes det førromerske hus.

Gravpladsen

Vest for udgravningsområdet har ligget en bebyggelse fra ældre jernalder. Herom vidner fund fra markerne af blandt andet mange kværnsten, slagger og så videre. Det udgravede hus må være en del af denne bebyggelse, men om det var en del af en landsby eller en enkeltgård er foreløbig ubesvaret.

Gravlæggelser fra samme tid som huset og den følgende fase, (FRJ IIIa) blev ikke fundet og man må have haft gravpladsen et andet sted.

I området ved gravhøjene lå som tidligere nævnt et større antal grave, brandgrave og jordfæstegrave, der blev dateret noget senere end huset.

En del brandgrave var gravet

ned i udpløjet højfyld⁶ eller i hu-sets gruber, og et par af jordfæstegravene forstyrrede ringgrøften i nordhøjen.

Med forsigtighed kan man dateringsmæssigt inddele gravene i en sydlig og en nordlig del. Syddelen omfattede brandpletterne N12a+b, N13, N14, N15, N25, N26, N27 og evt. N41. Norddelen brandgravene N16, N17, N46, N74?, urnebrandgruben N47 og jordfæstegravene N48, N50, N51, N65 og N66. Grave i syddelen med daterbar keramik stammede alle fra førromersk jernalder periode IIIb (cirka 50 f.Kr. - 0). Det er derfor sandsynligt, at de udaterede brandgrave her også skal dateres til denne sene del af førromersk jernalder (FRJ).

I norddelen forblev brandgravene N16 og N17 udateret, N55 blev dateret til overgangen FRJ IIIb/ældre romersk jernalder (ÆR), mens N46, N47 og N74? havde skår, der lod sig datere til ældre romersk jernalder (ÆR: cirka 0 - 200 e.Kr.). Jordfæstegravene var alle fra første halvdel af ÆR. Gravpladsen blev altså påbegyndt i nordkanten af den sydlige høj og voksede mod nord til den berørte den nordlige høj. Den kunne altså inddeles horisontalstrategisk.

I forholdsvis stor afstand fra den store koncentration af FRJ og ÆR

grave blev udgravet brandgravene N5, N64, N61 og N55. Af disse kunne N5 kun dateres til ældre jernalder, mens N55 lå indenfor rammerne af FRJ IIIb og ÆR.

Brandgrav N61 i østsiden af sydhøjen blev dateret af keramik til FRJ IIIb og blev dermed endeligt afkræftet som oprindelsessted for det fornemme trefligede sværdrembeslag. Endelig blev brandgrav N64 af keramik dateret til antagelig sen FRJ IIIa eller tidlig FRJ IIIb.

De ældre grave var ved første øjekast ikke rige i arkæologisk forstand. En dårligt bevaret bronzefibula i N13, en jernnål med øje i N15. Brandpletten N26 var cirkulær og havde en kompakt pakning af knuste lerkar øverst i graven. Stukket lodret ned i graven stod en stor kniv med en bladlængde på mere end 18 cm. Bladets største bredde var 4,1 cm og havde en kraftig ryg på 0,3 cm. Kniven bliver hermed meget lig den store kniv i urnegrav N47 (se nedenfor). En brandplet N17 havde en diameter på 0,3 m og en dybde på 11 cm. Ligbålsresterne lå i gravgruben afgrænset på en sådan måde, at man må tro, de var nedsat i gruben i en pose af en eller anden art. Af de perifere grave var N5 og N55 uden andre fund end lidt brændt ben og enkelte lerkarskår og til-

med var gravene dårligt bevarede. Brandgrav N61 havde en del større og mindre fragmenter jern, men kun et enkelt stykke lod sig identificere som spidsen af en jernkniv.

Brandpletten N64 afslørede helt andre takter. Gravgruben havde en diameter på 0,41 m og en dybde større end 0,25 m. Der var i gravfylden skår af mindst tre lerkar, som alle daterede graven til sen FRJ IIIa eller tidlig FRJ IIIb. Graven indeholdt imidlertid også et

Figur 6: Det snoede sværdfæste – der er unikt i Danmark. Længden er cirka 10 cm. Foto: Bjarne Henning Nielsen.

stærkt fragmenteret enægget jernsværd. Sværdet var stukket igennem graven og ned i undergrunden. Klingen var op til 5,2 cm bred og havde en smal ryg, under 0,5 cm. Det usædvanlige ved sværdet var dets greb. Det er tæt snoet eller vredet og ender i et ombukket øje, hvori sidder en jernring med en diameter på 2,8 cm, figur 6. Flere hundrede år senere optræder en type sværd, som kaldes ringknopsværd. I ringen på disse var fastgjort en sikkerhedsline, der gjorde, at en rytter ikke helt kunne tabe sværdet i en slagudveksling. Måske fik Trabjergmanden denne gode ide, som dog ikke slog an. Det snoede sværdgreb er unikt i Danmark.

Den beskedne fundmængde i de fleste brandgrave er i overensstemmelse med periodens grave andre steder.

Brandgravene i gravpladsens nordlige del overstråles helt af urnebrandgruben N47. Gravgruben havde en diameter på 0,73 m og den var 0,17 m dyb. Fylden var stærkt sodet. Midt i nedgravningen stod urnen. Krukken var sunket sammen, men ganske symmetrisk. Det var en stor sortglittet, rigt ornamenteret krukke. Da den blev udgravet viste den sig at indeholde trækul fra ligbålet samt en del hvidbrændte, knuste knogler af

den døde. Den var fyldt med andet gods også. Der var tre forstenede søpindsvin, en jernnål med øje (som i brandgrav N15) 7,7 cm lang og spidsen var brækket af. En stor, kraftig jernkniv, cirka 22,5 cm lang med en maksimal bladbredde på 4,5 cm og med en 0,55 cm tyk ryg (som i N26). En mindre, men mere elegant jernkniv med svajet ryg. Den var 15,5 cm lang, en største bladbredde på 2,0 cm og en rygtykkelse på kun 0,25 cm. Kniven er en typisk standardkniv.⁷ Men graven indeholdt også to fine genstande. Den ene var en fibula af jern med gennembrudt fod.⁸ Fiblen er 8,6 cm lang og 3,5 cm høj ved den svungne bøjle. Fjederen er 2,4 cm bred.

Den anden fine genstand var en kraftig, glat guldfingerring. Den havde en indre diameter på 1,9 cm

og en ydre på 2,5 cm. Ringen er 0,5 cm høj og vægten er 15 gram. På ringens yderside ses en del bankemærker. Ingen af genstandene i urnen var påvirket af ild. Frem for noget viste den store jernfibula og guldfingerringen, at den døde havde været en mand. Fibulaen daterede graven til overgangen mellem FRJ IIIb og ÆR eller snarest lidt ind i ÆR.

N48 var en jordfæstegrav 0,5 meter nordøst for urnegraven. Gravgruben var 2,93 m lang, 1,78 m bred og havde en dybde på 0,78 m. Den var orienteret øst-vest. Gruben havde stenramme og der var benyttet flere kværnsten til opbygningen. Gravlægningen var afsluttet med, at gravgruben blev dækket af et stentæppe. Dette var dog efterhånden sunket ned i gravgruben.

Øverst i graven i niveau med overfladen af udgravningen og dermed over stentæppet lå nogle store fragmenter af jern. Disse viste sig at stamme fra en spydspids. Der må altså være kastet jord på graven hen over stentæppet. Det er muligt at tolke spydspidsen som jaget ned i gravfylden måske til markering af stedet.

Lige under det nedsunkne stentæppe, cirka 0,5 meter nede i graven, viste der sig rester af formuldede planker, der måtte være spor

Figur 7: Urnegrav N47 delvist udgravet.
Foto: Bjarne Henning Nielsen.

efter en kiste. Kisten var nedsat i gravgrubens nordlige halvdel. I østenden af den, vel ved den dødes fødder, stod et uornamenteret hankekar med fuglehaleformet vandret hank og ved midten af graven lå et bæltespænde af jern. På spændets bagside var der et aftryk af kipervævet tekstil. Bæltespændet viser, at den gravlagte næsten helt sikkert var en mand.

Gravfylden fortsatte imidlertid under denne trækiste og det blev afsløret, at der fandtes en gravlæggelse til. Denne lå på stenfri gravbund omtrent 0,3 m dybere. Men der må også her have været en plankekiste. Det viste lagene på gravens bund. Denne grav havde en lerkaropstilling i østenden bestående af et lervad, en skål og et hankekar. Hankekarret og fadet var uornamenterede, men fadet havde to modsatstillede vandrette hanke. Skålen var sortglattet og ornamenteret med et mæanderbånd lidt under randen. Båndet var dannet af to indridsede linier og var udfyldt med indridset krydsskrævering. Helt i vestenden, formentlig nær den dødes hoved, lå to jernknive. Den ene kniv havde antagelig svajet ryg som kniven i urnegraven. Den anden var en spinklere og kortere udgave af urnegravens store kniv. Umiddelbart er det ikke muligt ud fra denne gravs

Figur 8: Gravgaverne fra N47. Jernnålen er ikke med. Gravgaverne ligger på en del af urnen. Det har ikke været muligt at gensammensætte hele urnen. Foto: Bjarne Henning Nielsen.

genstande at foretage en bestemmelse af den gravlagtes køn.

Den nedre gravlæggelse var ikke forstyrret af den yngre grav. Men der blev i fylden af begge grave fundet en del spredte skår fra ødelagte lerkar samt en portion brændte knuste knogler. Det er derfor muligt, at man ved anlæggelsen af N48 kom til at ødelægge en ældre brandgrav. Det er tilmed tænkeligt, at den fragmenterede spydspids kan stamme fra en sådan brandgrav.

Et par meter nord for N48 lå jordfæstegraven N50. Det kan slås fast, at denne grav var den samme grav William Mikkelsen udgravede i 1977.¹ Dengang blev fundet et uornamenteret lervad, to små uornamenterede skåle og et hankekar ornamenteret med indridset dobbelt, toliniet mæanderbånd udfyldt med skrå streger. Desuden var der en fibula af jern, tre flade genstande af jern, som blev tolket som fragmenter af et sværd, men i hvert fald en af de tre stammer snarest

Figur 9: Grav N50 genudgravet. Der ses både den smukt udførte bundbrolægning, de formodede spor efter kraftige kantstillede kisteplanker og støttesten til disse. Foto: Bjarne Henning Nielsen.

fra en jernkniv. Endelig blev der fundet en mulig slibesten, en knusesten og en svovlkiselsten. Disse tre sidste genstande har dog næppe noget at gøre med gravlæggelsen. Den enlige fibula af jern gør det sandsynligt, at der var tale om en mandsgrav.

William Mikkelsen efterlod gravkonstruktionen som sådan intakt. Ved genudgravningen i 1995

kunne graven derfor dokumenteres i forholdsvis ro og mag. Den viste sig at være 3,25 m lang, 1,61 m bred og have en dybde på cirka 0,65 m. Som N48 var den i hovedtræk orienteret øst-vest. Fylden viste sig nu at være løs og blandet og der var en stor mængde sten overalt i fylden. Sine steder var der ikke jord mellem stenene. Disse må stamme fra et opbrudt stentæppe, som dog må have været nedsunken i graven, da William Mikkelsen udgravede den. Næsten ved overkanten i gravrummets sydside blev i fylden fundet en lille glasperle med guldfolieindlægning. Perlen er af en i ældre romersk jernalder meget sjældne type.⁹ Glasperler vil almindeligvis blive tilskrevet kvindeudstyret. Når man sammenholder dette med, at jernfibulaen fra gravens bundfund bør være mandsudstyr, så må man altså konkludere, at der også i jordfæstegrav N50 bør have været to gravlæggelser. Heraf må kvindebegravelsen have været den yngste. Hvis den har ligget lige under det massive og nedsunkne stentæppe og gravinventaret udelukkende bestod af en meget lille glasperle,¹⁰ er der ikke noget at sige til, at denne gravlæggelse ikke blev registreret af William Mikkelsen.

Den ældre gravlæggelse var foretaget på en omhyggeligt anlagt

bundbrolægning. Den var lagt af mindre sten med en flad side opad. Brolægnigen var indrammet af tydelige spor af kraftige kantstillede planker. På ydersiden af langsidesplankerne var placeret støttesten ved hvert hjørne og ved midten i sydsiden. Selve kisten har været 2,44 m lang og 1,03 m bred (ydre mål). Den omhyggelige indretning af graven, samt fundene fra William Mikkelsens udgravning tyder på, at den gravlagte har været en betydningsfuld person.

Heller ikke denne nedre gravlæggelse var forstyrret af den yngre grav. Men der blev igen i fylden af begge grave fundet en del spredte skår fra ødelagte lerkar, samt lidt trækul og brændte, knuste knogler. Det er derfor muligt, at man ligeledes ved anlæggelsen af N50 kom til at ødelægge en ældre brandgrav.

Begge de to »etagegrave« havde i deres ældre jordfæstegravlæggelser et normaludstyr med flere lerkar med mere. I de yngre, og tydeligst i grav N48, var udstyret meget mere begrænset. Man må dog være tilbageholdende med at tolke dette som en social nedgang.

Nogle få meter vest for de to store jordfæstegrave lå tre små grave, som må tolkes som barnegrave.¹¹ Alle tre var ubrændte jordfæstelser. Graven N51 var 1,15 m

lang og 0,80 m bred. Dybden blev målt til 0,26 m i undergrund. Selve gravlæggelsen har dog måttet foregå i et mere snævert rum, idet den østlige ende var indrammet af fire store sten med en flad side ind mod gravrummet. I vestenden var gravens hjørner rundede. Hvis der har været en trækiste i denne grav, har dens størrelse været cirka 0,9×0,5 m. Graven var i øvrigt fundtom.

N66 var endnu mindre og nærmest cirkulær af form. Langs siderne stod to store støttesten, men heller ikke her var der spor efter en kiste. Positionen og den omhyggelige placering af stenene gjorde, at anlægget måtte tolkes som en barnegrav.

Den tredje barnegrav var N65. Gravgruben målte her 1,45 m i længden og 0,84 m i bredden. Dybden var 0,42 m og orienteringen var øst-vest. Gravgruben havde rundede hjørner og i østenden stod en stor sten. Cirka 0,25 m nede begyndte der at tegne sig omridset af en lille formuldet plankekiste. Sporene af denne var 1,17 m lang, 0,51 m bred i vestenden, men kun 0,41 m bred i østenden. Graven var dermed trapezformet. Lidt vest for gravens midte langs kistens sydside stod, stadig intakt, en smukt ornamenteret krukke. Krukken har en konkav-konveks underkrop

med markeret fod. Fodens diameter er 7 cm. Over bugknækket har krukken en konveks skulder, der går over i en kort, kun svagt udfaldende cylindrisk hals. Randkronen er lige afskåret og delvis udkrængt. På skulderens øverste del, ved overgangen til halsen kan ses tre omløbende fingerfurer. Under disse fingerfurer er et indridset omløbende vinkelbånd udfyldt med en række indstukne prikker. I en af de af vinkelbåndet dannede trekantter på undersiden af båndet er der fyldt ud med indstukne prikker sat i trekantform. Det samme er tilfæl-

det i to trekanttrum ovenfor vinkelbåndet og begge lige skråt ovenfor den nedre udfyldning.

Krukken er 16,5 cm høj og 18,2 cm i diameter ved bugknækket. Rand og hals er 9,5 cm i diameter. Overfladen er brun og smukt glittet.

Valget af en krukke afviger tydeligt fra de samtidige grave på pladsen. Der er i dette tilfælde tale om en lukket væskebeholder i modsætning til de andre graves åbne lerkar.

Udover dette lerkar var graven fundtom.

Figur 10: Lerkarret fra barnegraven N65. Foto: Bjarne Henning Nielsen.

Afslutning

De to gravhøje var en del af en markant højrække, som lå langs kanten af morænen, der grænsede til Karup Hedeslette. Antagelig var vore to gravhøje som de andre i højrækken oprindelig anlagt i den ældre bronzealder.

Der var ingen sekundært anbragte brandgrave fra yngre bronzealder, men efter alt at dømme en bopladsgrube. Der var heller ingen grave fra den ældre førromerske jernalder. En sen fase af denne periode havde dog efterladt resterne af et langhus og dens forskellige typer gruber. Bopladsen må have haft sin gravplads et andet sted. Efter dette hus var der ikke yngre bopladsspor umiddelbart ved gravhøjene.

Formentlig blev området først taget i brug som gravplads for formentlig en enkelt gård ved overgangen til den yngste del af den førromerske jernalder (FRJ IIIa/b). Herefter fortsatte gravlæggelserne ind i ældre romersk jernalder, men efter dateringen af keramikken at dømme hørte brugen af gravfeltet op inden udløbet af første århundrede.

Hvordan skal man så tolke fundene af spydspidserne fra yngre romersk jernalder, skjoldknappen fra ældre germansk jernalder, det

klippede guld og det treflgede sværdremspænde fra den tidligste vikingetid?

Det er muligt, at man har fortsat gravlæggelserne sporadisk i tiden, men altid uden at anlægge gravene så dybt at de kunne blive bevaret for eftertiden. Det kunne på den anden side også tænkes, at man skal se på stedet med helt andre øjne.

Hvor som helst der bliver anlagt nye bebyggelser, vil de nye indbyggere snarest muligt begynde at navngive områdets steder. Det er en simpel form for kortlægning. Men der bliver samtidig hermed oprettet et socialt og mentalt landskab. Dette gør man for hurtigst muligt at vinde hævd på området. Der blev i oldtiden anvendt en tilsvarende metode. Man genanvendte i flere oldtidsperioder de store gravhøje fra ældre bronzealder. Motivet kan kun have været, at man ville vise, at man på en eller anden måde havde forbindelse til længst svundne slægter af stor betydning og dermed havde ret til området.

Vi ved ikke, hvordan man i førromersk jernalder navngav stedet til gravpladsen i Trabjerg Bakker. Hvis det var lokale efterkommere er det dog ret sandsynligt, at man vidste, der havde ligget en gård tidligere. Denne gård eller manden/konen på gården må have haft

en sådan betydning og et navn, at det stadig cirka 100 år senere var et godt sted at anlægge en gravplads. Tilmed fik man også forbindelsen til de gamle slægter ved at lægge gravfeltet mellem to gamle gravhøje. Hvis det var udefra kommende nye folk gjaldt ovenfor nævnte metode.

Den slægt, der begravede sine døde på gravpladsen i Trabjerg Bakker, var ikke de ringeste. De var heller ikke de fineste. Allerede fra starten blev der anlagt grave, der afslørede folk med magt: Brandgraven med det særegne enæggede sværd, siden graven med guldfingerringen og den store jernfibula og sidst jordfæstegravene med blandt andet glasperlen. Der må være tale om en enkelt slægts begravelse. Fordelt over gravpladsens brugstid svarer antallet af grave ganske godt til antallet i et lille hushold. Hvorfor ligger der brandgrave perifert i forhold til koncentrationen i gravfeltet? Kan det mon være gravpladsens vogtere? Én var i hvert fald udrustet med våben.

Slægten på Trabjerg Bakker havde åbentbart vundet så stærkt et ry, at stedet bevarede en særstatus overordentlig længe efter gravpladsens ophør. Betydning og tolkning blev nok ændret igennem tiden, men der blev til stadighed

foretaget handlinger på stedet, der gav udslag arkæologisk og som viste et militært tilsnit. Det er på denne måde muligt at forklare under hvilke omstændigheder det fornemme trefligede sværdspænde som yngste genstand er endt på pladsen.

Noter

- 1 William Mikkelsens udgravning er registreret på Holstebro Museum under j.nr. 15.990 og inventarnr. 15.990.
- 2 Iben Skibsted Klæsøe: Det trefligede beslag fra Trabjerg Bakker og andre detektorfund. I: Lise Bender Jørgensen og Palle Eriksen: Trabjerg – En vestjysk landsby fra vikingetiden. J.A.S.S. XXXI: 1, Aarhus Universitetsforlag, 1995.
- 3 Prøvegravningsrapport ved cand.mag. Palle Eriksen.
- 4 Udgravningen blev foretaget på gårdejer Henning Dunkers jord. Med en bevilling fra rigsantikvarens P-midler startede museet d.11/9-1995 en udgravning med mag.art. Bjarne Henning Nielsen som daglig leder. I udgravningen deltog også Gunnar Mikkelsen og Gunnar Hellum. Begge skal have stor tak for deres indsats. Harald Holm fortsatte sine tålmodige vandringer omkring udgravningsfeltet med detektoren, mens vi andre gravede. Han skal også have stor tak for indsatsen
- 5 Hvass, S. 1993, i: Da klinger i muld... Bebyggelsen. s. 189.
- 6 Man må regne med at udpløjningen eller måske snarest gårdens uundgåelige slid på gravhøjen opførte, da gravlæggelserne blev påbegyndt og tidligst genoptaget, da gravpladsen blev nedlagt.
- 7 Nærmest som Norling Christensen 1954, Planche 62, typegruppe 3. Hans Norling-Christensen : Katalog over Ældre Romersk Jernalders Grave i Århus Amt. Nordiske Fortidsminder IV. Bind 2. Hefte, København 1954.
- 8 Type Almgren II, 23/24, af type lig Dons, grav 2, men dog helt af jern. E. Jørgensen: Sønder Vilstrup-fundet. En gravplads fra ældre jernalder. Aarbøger for Nordisk Oldkyndighed og Historie 1968, København.
- 9 Aarbøger 1992, s. 239ff. Inge Elisabeth Olldag : Glasperler i danske fund fra romersk jernalder. Aarbøger for Nordisk Oldkyndighed og Historie 1992, København 1994.
- 10 Aarbøger 1992, s. 242f. Helt tidligt i ældre romersk jernalder sås yderst sjældent mere end en til to glasperler i samme grav. Inge Elisabeth Olldag: Glasperler i danske fund fra romersk jernalder. Aarbøger for Nordisk Oldkyndighed og Historie 1992, København 1994.
- 11 Barnegrave er temmelig sjældne i danske fund.

Sponsorering af nyere tids kulturhistorie

Museumsfaglige overvejelser

Af Esben Graugaard

Med afsæt i dels de senere års tætte samarbejde mellem Holstebro Museum og A/S Vald. Birns Jernstøberi og Maskinfabrik, dels »tidsåndens« stadig mere markante krav om samarbejde mellem offentlige institutioner og private erhvervsvirksomheder, vil det være på sin plads at beskrive og vurdere nogle af de overvejelser denne proces har medført på Holstebro Museum. Det som umiddelbart, anskuet fra bestyrelsers og politikeres side, primært drejer sig om overførsel penge til det involverede museum, handler også om museumsetik og faglige holdninger – herunder ikke mindst historiesyn.

Da nyere tid – det vil sige kulturhistorien efter middelalderen – ikke lovmæssigt er sikret økonomiske tilskud, der størrelsesmæssigt er sammenlignelige med arkæologiens til undersøgelser, må historikere og etnologer selv skaffe eksterne midler – for eksempel via

Samarbejdet med Holstebroegnens Pelsdyravlforening i 1998-99 gav Holstebro Museum indblik i en gren af den vestjyske iværksætterkultur. Foran minkhallen i museets særudstillingsrum ses her foreningens første og nuværende formand, Knud Erik Skytte (t.v.) og Otto Kjær Danielsen.

samarbejdsrelationer som nedenævnte. Det skaber på den ene side en uhensigtsmæssig afhængighed

og dermed styring af hvilke undersøgelser, der faktisk bruges tid på, men skaber samtidig også muligheder for en ikke altid langtidsplanlagt dynamik, som kommer til udtryk i aktiviteter som særudstillinger, publikationer og foredrag om emner, som alternativt ville være forblevet uopdyrkede.

På Holstebro Museum har vi gennem efterhånden mange år konsekvent samarbejdet med lokale virksomheder, foreninger og interessegrupper. Senest har vi således i foråret 1999 i samarbejde med den lokale pelsdyravlforening produceret en særudstilling om pelsdyrbranchen. Netop dette erhverv har siden 1940'erne haft et af sine vækstcentre på Holstebroegnen – heri den faglige begrundelse for museets engagement i sagen. Særudstillingen »Mink. Pelsdyravl på Holstebroegnen i 40 år« var udgiftsneutral for museet, når ses bort fra forsikringspræmien og

Holstebros rolle som tobaksby gjorde det naturligt for Holstebro Museum at opsamlе denne historie, blandt andet ved hjælp af de gamle tobaksfolk som cigarmagere, sorterere og cigarillosdamer, som her ses samlet på museet i 1983. Dele af projektet finansieredes ved tilskud fra tobaksindustrien (R. Færch og Skandinavisk Tobakskompagni) og flere fagforeninger. Hovedinitiativtager til projektet var fabriksmester, senere sparekassekonsulent og amtsrådsmedlem Georg Kristensen, der ses yderst til højre.

Siden først i 1980'erne har Holstebro Museum blandt andet samarbejdet med følgende i forbindelse med jubilæer omkring bogudgivelser og/eller særudstillinger.

1984: Færch Holding A/S og Skandinavisk Tobakskompagni A/S

1985: Ringkøbing Amts Indkøbsforening for Foderstoffer Amba

1985: Bendix Tømmerhandel

1986: Chaufførernes Fagforening Holstebro

1987: Vestjysk Bank A/S

1995: Hjerm-Ginding Herreders Landboforening

1995: Rounborgs grafiske hus

1996: Vald. Birns Jernstøberi og Maskinfabrik A/S

1997: MD Foods/Holstebro Mejeri

1999: Holstebroegnens Pelsdyravlerforening

de investerede arbejdstimer, fordi de lokale pelsdyrfarmere skaffede genstande og udførte arbejde i forbindelse med udstillingen. Også udstillingens plakat finansierede peldyravlerne. Et sådant samarbejde er sikkert den mest udbredte form for sponsoreri i den danske museumsverden.

Som nævnt er Holstebro Museums engagement i sådanne relationer en alt andet end ny foretelse. Siden først i 1980'erne har museet samarbejdet med en lang række firmaer i forbindelse med jubilæer omkring bogudgivelser og/eller særudstillinger.

Dertil bør nævnes, at en stor del af museets pr-arbejde siden 1991 har været sponsoreret af Tilsted Communication. Af ressource-mæssige – og ikke holdningsmæssige – grunde har museet desuden afstået fra en del samarbejdsprojekter i det sidste årti, hvor vi er flyttet til nye bygninger og her har skullet opbygge nye permanente udstillinger sideløbende med stadig særudstillinger.

Eksternt samarbejde af enhver form har således gennem årtier været en del af Holstebro Museums udadvendte profil; netop derfor turde vi foretage den store satsning med Vald. Birns Jernstøberi, som vi begyndte at samarbejde med i 1991 med henblik på virksomhe-

TRYKKERE

*- og andre bogfolk
i Holstebro*

dens 100 års jubilæum i 1996. Dette samarbejde har som bekendt efterhånden tilført Holstebro Museum seks millioner kroner til nye udstillingsarealer og udstillinger.

Forudsætninger for sponsorsamarbejde

Udgangspunktet for de faglige overvejelser må være, at »historien« hverken er objektiv eller må udvikle sig til en ligegyldig del af underholdningsindustrien. Naturligvis tilstræber vi i formidlingen at anskue det aktuelle emne fra relevante og ofte modstridende synsvinkler, men hele tiden ud fra en vurdering af hvad der er relevant i sammenhængen. I udstillingen om pelsdyravl omtalte vi således ikke »antipelsbevægelsen«, fordi den ingen lokal forankring har. Bevidst valgte vi i dette tilfælde at produ-

I 1995 kunne Rounborgs grafiske hus fejre 50 års jubilæum. I den anledning udarbejdede Holstebro Museum en bog om byens trykkere og boghandlere gennem tiderne. Samarbejdet med 'sortekunstens' folk fortsætter, idet museet i år 2000 producerer en særudstilling om bogtrykkeriets historie i Ringkøbing Amt i anledning af 100 års jubilæet for bogtrykker Niels Peter Thomsens borgerskab i Holstebro. 'Mester Niels i Holstebro' grundlagde den fornemme position, gedigent boghåndværk stadig har i amtet.

cere en udstilling på de lokale farmeres præmiser, fordi de er en del af lokalbefolkningen i museets arbejdsområde. Vi ville fortælle om deres arbejde og tilværelse; derfor foregav denne udstilling da heller ikke at være hele sandheden om pelsdyravlen og dens konsekvenser – det var en lokal livs- og kulturform, vi ønskede at afspejle.

Det er grundlæggende at fastholde, at ethvert statsanerkendt museum alene i kraft af sin status er garant for faglig seriøsitet – netop den seriøsitet er »guldet«, som gør os interessante for sponsorer. Derfor må en forudsætning for et samarbejde mellem museum og sponsor indebære, at sponsor ikke må stille krav til udstillingens faglige indhold i form af vurderinger og holdninger til emnet. Museet alene står således for udstillingskonceptet ved et sponsorsamarbejde – det må der ikke herske tvivl om. Dette udelukker ikke en naturlig dialog om det faktuelle indhold af en udstilling med en samarbejdspartner, der ganske naturligt har langt større viden om emnet end museumsfolkene.

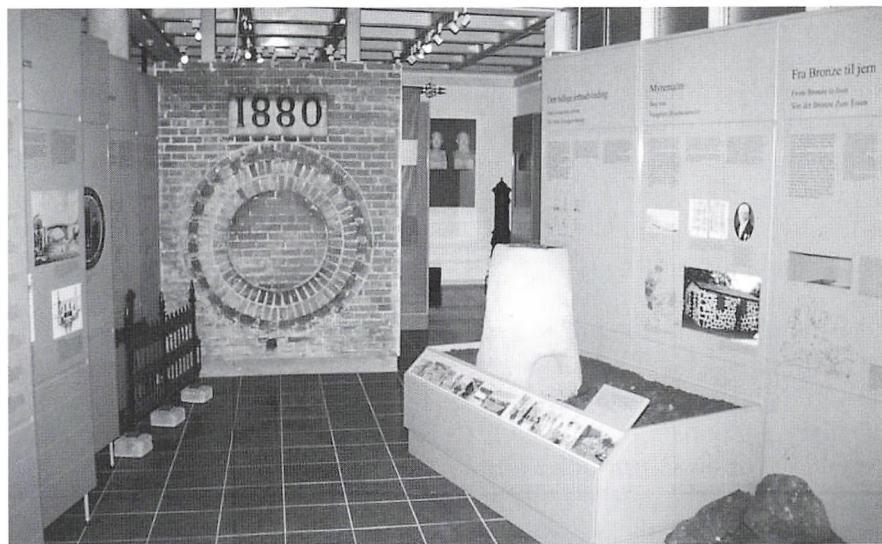
I forbindelse med bogprojekter er man dertil som regel direkte afhængig af en dialog, hvor den nødvendige viden tilføres museumsmedarbejderen fra kredse tilknyttet den eventuelle sponsor. Her må

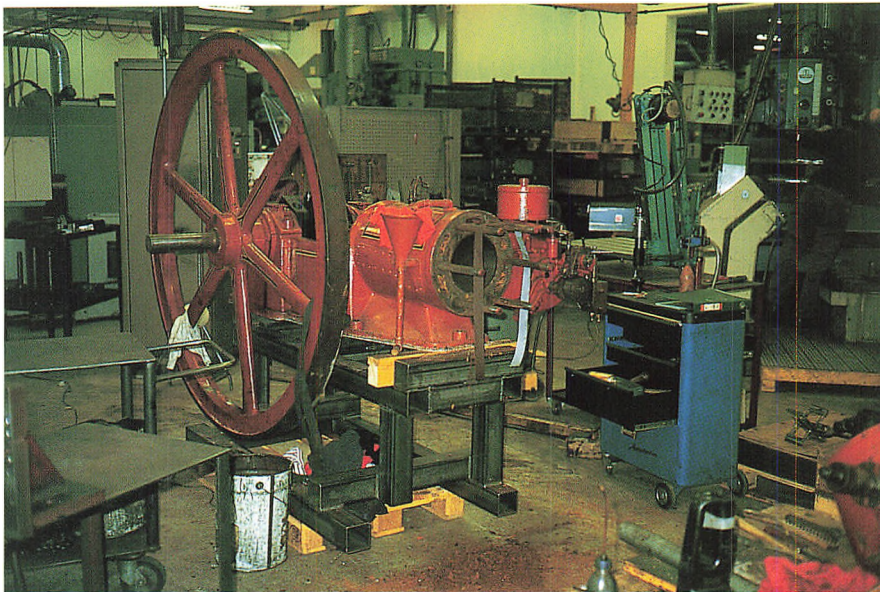
fagmanden fungere som filteret, der sikrer en fremstilling, som rækker ud over den banale reklame. Ingen erhvervsvirksomhed kan da heller være interesseret i det som historikeren, dr.phil. Ole Lange har karakteriseret som »candy floss-historie« – altså unanceret skønmaleri uden den dynamik, som kendetegner virkelige mennesker og deres adfærd.

Endelig bør et museum ikke begynde en bevidstløs involvering i

samarbejdsprojekter af enhver tilbudt art. At et sponsorsamarbejde drejer sig som et emne, som er af relevans for museets faglige linie og arbejdsplan, bør være en selvfølge. På Holstebro Museum vil vi naturligvis aldrig indgå i et sponsorsamarbejde omkring emner som søfart, telekommunikation eller tekstilindustri, som andre museer i amtet har på arbejdsplanen. At Holstebro Museum har kunnet indgå i et så tæt samarbejde med

Jerndustillingen i Birn-fløjen indledes med fortællingen om det vestjyske myremalm og dets udnyttelse tilbage i jernalderen (t.h.). I samme afsnit fortælles om teknikken omkring støbejernsproduktion og denne nye produktionsforms ankomst til Vestjylland. Museets forudsætning for at involvere sig i et samarbejde af denne art med en privat sponsor har naturligvis været bibeholdelse af den suveræne selvbestemmelse vedrørende det faglige indhold. Andet vil da også være utænkeligt for en seriøs sponsor.

I forbindelse med forarbejdet til museets nye jernudstilling blev vore hæderkronede Holstebro-motorer kørt ud til Birns Maskinfabrik, hvor kompetente fagfolk gik dem efter i alle detaljer med henblik på, at de i mange år fremover skal kunne sættes i gang ved specielle lejligheder. Efterhånden er vi selv på museet i stand til at starte disse fantastiske maskiner.

Vald. Birns Jernstøberi skyldes således ikke blot, at virksomheden er kommunens største private arbejdsplads, men i lige så høj grad at Holstebro Museum har den tidlige industrihistorie i form af jern- og tobaksindustrien på arbejdsplanen. Birn-donationen gav os således mulighed for en faglig formidling af et i forvejen højt prioriteret arbejdsområde. I modsat fald havde en så stor donation medført en ganske urimelig skævvridning af den lokale historie. Det

er vigtigt at fastholde forskningsforpligtelser i emner, som der aldrig vil kunne skaffes sponsorer til.

På samme vis var årets pelsdyrudstilling ikke blot begrundet med erhvervets tyngde på Holstebroegnen, men også i at denne branche siden starten i 1940'erne har været og stadig er præget af iværksætter- og selvstændighedskulturen, som Holstebro Museum arbejder på at afdække elementer af.

En forudsætning for at sponsoren får udbytte eller 'goodwill' af

sin investering er naturligvis et budskab til offentligheden. Det kan som bekendt gøres mere eller mindre smagfuldt – det sidste ses oftere end det første, jævnfør reklamer i forbindelse med sports-sponsorater. I forbindelse med sponsorsamarbejde på museer må budskabet om et sådant samarbejde ikke være anmasende eller overdrevent – hverken sponsor eller modtager opnår gevinst på den måde. Begrundelsen ligger i museets status som et sted, hvor man forventer nøgtern saglighed, hvilket ikke nødvendigvis behøver at udelukke engagement.

På Holstebro Museum tager vi endvidere i de ydre grafiske udtryk hensyn til, at vi arbejder og færdes i et hus med store æstetiske kvaliteter. I forbindelse med den permanente Birn-fløj valgte vi således at markere sponsoratet med et beskedent messingskilt og 'spisesedlen' fra den lokale avis med omtale af donationen ved indgangen til det nye udstillingsrum. At denne fløj alene ved sin blotte eksistens er god reklame for virksomheden er en ganske anden sag, der intet har med indholdet at gøre.

Er forudsætningen for et sponsorsamarbejde da ikke særbehandling af sponsoren? Jo – at påstå det modsatte ville være udtryk for fortrængning. Noget for noget – så

dan fungerer enhver forretningsaf-
tale, uden at det bør medføre at
man tillægger nogen af parterne
tvivlsomme motiver. Heller ikke i
tilfælde af museumsudstillinger
der kan være meget holdningspræ-
gede. Særbehandlingen må blot ik-
ke komme til udtryk i en åbenlys
urimelig prioritering i forhold til
den lokale historie på en institu-
tion, der skal varetage byens og
dermed helhedens historie.

Men naturligvis sikrer enhver
sponsor sig ved en donation en op-
mærksomhed, som ikke kommer
andre til del. »Så kan man altså
købe sig til en plads i Historien?«
Ja, det turde ikke være nogen ny
erkendelse. Blot er det fagfolkens
pligt på museerne at foretage en af-
vejning, der sikrer balancen i for-
hold til de, der ikke har økonomi-
ske midler at investere i deres egen
fortid.

Eventuel særbehandling kan
komme til udtryk i fribilletter til
medarbejdere, gratis rundvisninger
med mere – også udenfor normal
arbejdstid. Imødekommenhed og
fleksibilitet er kernebegreber i et
sådant samarbejde, og som service-
institutioner burde der ikke ligge
alt for store nye udfordringer heri
for museerne. Tilmed kan man ved
sponsorering få tilført muligheder
for et højere aktivitetsniveau – og
så på forskningsområdet – hvilket

ikke kan vurderes højt nok, da vi
fungerer som en del af kommu-
nens meget synlige kulturpolitik.

At skridte ud over vanefordomme

Sponsorsamarbejde kræver en ind-
sats fra de samarbejdende parter,
som hver især bærer rundt på for-

Ved indgangen til Birn-fløjen markerer den
plade med virksomhedens logo fra
1930'erne – ikke det nuværende! – Dagbla-
dets »spiseseddel« om donationen i 1996,
samt et lille messingskilt om at der her er
tale om en privat sponsoreret udstilling.

domme om hinandens universer. Mental fleksibilitet er en nødven-
dighed i en sådan proces. I det pri-
vate erhvervsliv forbinder man
mange steder museer med tomme-
tykt støv, der dækker over en
grundfæstet berøringsangst i for-
hold til 'det virkelige liv', som un-
derligt nok altid udspiller sig
'udenfor' museet. Museumsverde-
nen betragtes noget nær som en
kuvøse for virkelighedsfjerne aka-
demikere, der her 'går og piller'
ved emner fjernt fra menigmands
virkelighed. I den forbindelse bør
man være opmærksom på, at
grænserne mellem den offentlige
og den private sfære og økonomi i
Danmark er forholdsvis flydende
på grund af den stærke offentlige
sektor kombineret med tilskuds-
og afskrivningsregler.

De to verdener har altså i mange
tilfælde trods alt fælles interesser.

En anden fordom, som rammer
museerne er, at vi som del af det
offentlige system er ineffektive
og bureaukratiske. Der er det
korrekte i synspunktet, at den de-
mokratiske proces, som vi er
underlagt, tager mere tid end en
beslutning på ledelsesplan i en
sponsorvirksomhed, hvor direk-
tionen eller ejeren alene kan tage
stilling her og nu. Endvidere inde-
bærer den faglige/kreative proces
omkring udstillingsopbygninger

og produktion af skriftlige arbejder længere tidshorisonter end 'menigmand' forestiller sig. Dertil kommer – modsat sponsorerne – at museerne i henhold til lovgivningen har en fælles helhed og kulturarv at tage hensyn til, hvilket er en væsentlig forudsætning for museernes virke og fortsatte integritet.

Fordommene vender også brodden den anden vej. Den akademiske tradition for animositet i forhold til det private erhvervsliv er gammel og velkendt. Erhvervsvirksomheder har ene og alene profitmaksimering som formål med al gøren og laden. Hertil må blot konstateres, at en virksomhed uden overskud snart vil høre historien til – i hvert fald vil der ikke være sponsorkroner til kulturinstitutioner, for disse penge hører til de yderste i en erhvervsvirksomheds budgetter.

At mange i den private sektor har en negativ holdning til det offentlige »væsen« og især kulturinvesteringer er en næsten ubestridelig rygmarvsholdning, men det bør ikke afholde fra dialog med de positive kræfter. Konstateringen kan forekomme naiv, men for at skridte ud over disse domme, skal der opbygges tillid parterne imellem. Fundamentet er her at finde i en fælles målsætning, som forud-

Det offentlige – herunder museumsvesenet – og det private erhvervsliv repræsenterer to vidt forskellige kulturer, som ikke behøver at have modsatrettede interesser. Borgmester Kurt Nygaard (t.v.) modtager her gavebrevet på fire millioner kroner til Holstenbro Museum fra ingeniør Valdemar R. Birn et par dage for julen 1996.

sætter forståelse for genpartens verden og den måde man her er vant til at agere og handle på. Sproget er her det simple bindeled, men bliver derfor også den første og dermed største barriere, hvis man ikke formår at etablere et vist fælles sprog. Museumsfolk trænger i den forbindelse til øvelse i en mere kontant og konkret argumentationsform – for megen tomgangsnak giver ikke store chancer i et

sådant samspil, hvis det skal føre til resultater.

Et overordnet succeskriterium er desuden at kunne koordinere de vidt forskellige beslutningsprocesser, hvilket kan være noget af en formidlingsopgave. I den forbindelse er det værd at ihukomme historieforsker Kristof Glamanns ord, som han formulerede på baggrund af mange års formandskab for såvel Carlsberg Bryggerierne A/S som Carlsbergfondets bestyrelse: »At give gaver er i sig selv en vanskelig kunst, ikke mindst når det drejer sig om donationer til det offentlige«. Bag lå en fin men også nødvendig konstatering af eksistensen af to vidt forskellige kulturer med lige så forskellige livssyn og parametre for succes.

*Resultatet – eller på jysk:
»hvad får jeg ud af det?«*

Ingen indgår et sponsorsamarbejde alene for de kønne blå øjnes skyld. Som meget andet indebærer sponsorerer også overvejelser om fordele og ulemper. En virksomhed, der sponsorerer for eksempel en tilbygning til et kulturhistorisk museum, får tilført en faglig 'goodwill', som ikke nok så mange reklamekroner vil kunne bibringe – en produktionsvirksomhed bliver pludselig noget andet og mere.

Denne form for imagepleje kan på langt sigt være lige så positiv som investeringer i en 'grøn' produktion. I befolkningens øjne fremstår en virksomhed, der støtter det lokale kulturliv – det være museer, musik, sport, teater – som en aktiv varetager og interessant i lokalsamfundets fælles liv. På den måde bliver en objektiv, uinteressant fortid fremtidsrettet for sponsoren.

Nøgternt set fik virksomheden i Birns tilfælde det udbytte af sponsoraftalen, at der produceredes en jubilæumsbog og en udstilling, som folk ville læse og se, simpelt hen fordi man forventede saglighed.

Alternativet kunne være at lade en temaavis med historiske afsnit om virksomheden fremstille; en sådan opfattes imidlertid til en vis grad som en reklametryksag, og rækker derfor næppe ud over øjeblikkets værdi. I samarbejde med det lokale museum, kunne man desuden sikre sig en fremtidig varetagelse af virksomhedens historie på et fagligt og æstetisk kvalificeret niveau, så virksomhedens og byens gæster vil føle, de her informeres redeligt og spændende om det relevante emne. Vel kan det ikke måles på en eksportorienteret virksomheds resultattavle, men mon ikke det trods alt giver bonus, når man har forretningsforbindelser på

besøg, at kunne vise dem resultatet af et sponsorat i form af en faglig kvalificeret udstilling om virksomhedens historie. Det sender et signal til omverdenen om ikke blot ansvarlighed og historisk bevidsthed i forhold til lokalsamfundet, men om det menneskelige overskud der skal til, for at et sådant engagement etableres.

Museets primære interessere i enhver sponsoraftale er tilførsel af kapital udenom det offentlige system. Skatteyder-financierede udbygninger af museer har naturlige grænser, og til det ekstraordinære må der søges midler eksternt. Et sådant samarbejde kan også for museet betyde tilførsel af et udstillingspotentiale i form af en historie, der afspejles i aflevering af genstande fra sponsoren. På den vis har Holstebro Museum gennem årene sikret sig relevant udstillingsmateriale, som vi ellers ikke havde fået adgang til.

'Goodwill' er dobbeltrettet. Man må ikke overse betydningen af den velvilje museet tilføres ved gentagne sponsoraftaler. Dermed viser vi vilje til samarbejde ud over det mange forventer – vi kan præstere noget, som der sættes pris på udenfor det 'frelste' stampublikum. Kort sagt: vi kan bruges til noget, der er penge værd. I den forbindelse er det et konkret pro-

blem, at museumsfolk aldrig har lært at sætte værdi og pris på den 'vare' vi leverer. Her er det væsentligt at få tilført en ny dimension i form af nye måder at anskue sammenhænge på – det kan være givtigt og oplivende. Samtidig skal man hele tiden have for øje, at museerne er skatteyder-financierede serviceinstitutioner. Det forpligter, især i forhold til det folkelige bagland, der som anført ovenfor ikke via sponsorater kan 'købe' sig til museets interesse.

Det bør understreges, at sponsorkroner aldrig ville kunne bruges som del af et museums basisdrift, men udelukkende til at højne et eksisterende driftsbudget. Sponsorkroner vil altid være uforudsigelige, og afhængighed vil i en sådan sammenhæng netop skade den troværdighed, der er grundlæggende for vort arbejde. Og hvis troværdigheden halter, bliver sponsorerne med garanti borte.

Med blandt andet disse overvejelser in mente, er der således ikke så meget at betænke sig på – hvis man vel at mærke kan finde en sponsor af det rette format. I Vestjylland har de fleste vel en snert af krejlermentaliteten og dermed også gode forudsætninger for at kunne forene den ideelle fordring med den pragmatiske, resultatorienterede dialog.

Stenøkser i mosen

Af Lis Helles Olesen

Midt mellem Vinderup og Sahl ligger en mose, der hedder Hverremose.

I 1946 var et sjak på fem mænd i gang med at fremstille æltetørv her i mosen vest for Damsgård. Det var Ludvig Murer, som forestod arbejdet, Kristian Rank, Niels Peter Bak, Niels Peter Nielsen, der blev kaldt Niels Peter Smæk, og Evald Hvolbæk. Arbejdet med at tage overjord af skred jævnt og roligt fremad, men pludselig skete der noget, der brød det ensformige arbejde. Noget hårdt klingede mod spaden – en stor flot flintøkse så dagens lys. Arbejdet blev indstillet, og alle beundrede det gamle smukke redskab. Med stor iver gennemsøgte området omkring øksens fundsted, og det gav hurtigt bonus. Inden længe var der dukket yderligere fire stenøkser op af tørv.

Fem økser – fem mand! Intet var vel mere naturligt end at dele øk-

Evald Hvolbæk med flintøksten. Søen i baggrunden var tørvemose i 1940'erne. Det er her, de fem flintøkser blev fundet i 1946.

Foto: Lis Helles Olesen

serne imellem sig. Evald Hvolbæk, som var den yngste i sjakket, havde passet æltemaskinen, og var altså ikke blandt finderne. Men her

var ingen smålighed. Alle fik en flot flintøkse med sig hjem.

Hvordan det videre gik økserne, skal vi høre her. Evald Hvolbæk fortæller: »Året efter, vi havde fundet økserne i min broders tørvegrav, rejste jeg til Sjælland, var på højskole og arbejdede siden på Møllegården i Mårum. Imens passede min mor derhjemme godt på flintøksten. Med de andre økser gik det anderledes. I 1948 kom der en mand fra Skive til egnen. Han hed Reffsgaard. Han opkøbte oldsager, og erhvervede de andre økser for nogle sukkermærker. Han forsøgte også at købe min flintøkse af min mor. Men det kunne der ikke blive tale om, da øksen jo var min. Reffsgaard sagde til min mor, at jeg kunne jo komme til Skive med øksen, når jeg kom hjem fra Sjælland.

I julen 1948 tog jeg så til Skive med øksen og opsøgte Reffsgaard. Han tog pænt imod mig. Jeg fik kaffe og lagkage og tilmed en stor

cigar. Så kom vi til forhandlingerne om øksen. Han bød mig 20 kroner for den. Jeg forsøgte at få ham til at give mere, men det var umuligt. Prisen var 20 kroner og ikke mere. Nå ja, så bød jeg 80 kroner for de fire andre flintøkser. Det var for galt, Reffsgaard skældte ud og sagde, at sådan en vindbøjtel ville han ikke handle med, jeg kunne beholde min flintøkse, og vi skiltes.»

Ja, så beholdt Evald Hvolbæk altså øksen, og det har han gjort lige indtil sidste år. Da forærede han den nemlig til Holstebro Museum. Han havde lovet sig selv, at hvis de fem økser kunne genforenes på et museum, så ville han med glæde aflevere sin.¹

Marinus M. Reffsgaard opbyggede i sin tid tre store oldsagssamlinger. Den første og den sidste solgte han til Skive Museum. Den anden blev solgt til Nationalmuseet. Økserne, som vi interesserer os for her, stammer fra den tredje samling, som blev solgt til Skive Museum i begyndelsen af 1950'erne. Heldigvis har Reffsgaard selv lavet notater om sine fund i en protokol, som nu også findes på Skive Museum. Efter en beskrivelse af de enkelte økser skriver han:

»Disse 5 Numre, 67-67a-67b-67c og 67d er i 1945 af Arbejdsmand Niels Peter Nielsen, Nørre Alle, Vinderup fundet ved Tørve-

gravning i Damgaards Mose. Finderen oplyser, at de 4 raat tilhuggede Økser laa nær ind til hverandre med Æggen i Syd, hvorimod den 5. (slebne) laa en lille Meter længere mod Vest, og muligvis ikke hører til de 4 foranævnte Økser. Alle laa i ca. 1 m. Dybde og ca. 1/2 m. over Bunden.

Det var anden Gang Mosen blev omgravet. Efter Fundet gik de 3 af Økserne i Handel fra Mand til Mand, saa det var vanskeligt for mig at faa dem opsporet og indkøbt. Endnu mangler jeg 1 som er paa Sjælland, jeg er ude efter den, og opgiver ikke før Fundet er samlet. Det er ikke faa Votivfund, som

De fem flintøkser fra Hverremose liggende i nummerorden 67a-e. De ses både forfra og fra siden. Ældst er nummer fire fra venstre. Yngst er nummer to og fem fra venstre.

(er) Fundet i Mosen mellem Vinderup og Sallingland.«

Beskrivelsen stammer altså fra et tidspunkt umiddelbart efter, at han har opkøbt de fem økser, og før Evald Hvolbæk besøger ham i Skive i julen 1948. Den andensidste sætning i protokollen afslører, at vi har med en rigtig samler at gøre, og vi kan ikke være i tvivl om, at det har ærgret ham noget så gevaldigt, at han ikke kunne lokke øksen fra Evald Hvolbæk. Men det er nu vores held, for så fik vi også historien fra Evald Hvolbæk.

De fire andre flintøkser fik vi fra Skive Museum i 1994. I forbindelse med at vi åbnede vores oldtidsudstilling på det nye museum, overdrog Skive Museum os alle de oldsager fra Refsgaards samling, som stammede fra det område, som Holstebro Museum dækker arkæologisk. Det drejede sig om cirka 30 fund især af stenredskaber og næsten alle fra Ejsing, Sahl og Sevel sogne.

Fem eller seks økser

I Marinus Refsgaards protokol nævnes fem flintøkser; nemlig nr. 67, 67a, 67b, 67c og 67d. Men han skriver jo udtrykkeligt, at han stadig eftersøger én, som er på Sjælland (Evald Hvolbæks), altså er der seks økser fra samme sted.

De var fem mand i mosen, og der var fem økser. Der er ingen tvivl. Heldigvis kunne Evald Hvolbæk også hjælpe os her. Den førstnævnte økse nr. 67 har hans broder fundet på marken i nærheden af, hvor de andre fem blev fundet. Øksen adskiller sig også fra de andre ved at være slebet. Alle de øvrige er uslebne.

På museet i Holstebro har vi nu fem økser. Den slebne (nr. 67) har vi ikke. Den er eftersøgt på Skive Museum. En mulighed er, at den har gemt sig i udstillingen.

Vi har altså et samlet fund af fem uslebne flintøkser, og en sleben økse som er fundet ved en anden lejlighed tæt derved.

Økserne

Som nævnt er alle de fem økser, som fandtes sammen, uslebne. Men når man nu står med dem foran sig, begynder tvivlen at nage i én. Er det nu virkelig de fem økser, der i sin tid blev fundet side om side? Refsgaard skriver jo, at de tre økser gik i handel fra mand til mand. Økserne er jo ikke alle fem af samme type, som vi kender det fra de andre offerfund af flintøkser, vi har på museet.

De tre af økserne ligner hinanden meget (67b, c og e). De er alle af mat, grå flint, robuste tyndnak-

kede flintøkser fra omkring 3.200 f.Kr. eller i arkæologsprog fra begyndelsen af mellemneolitikum, forarbejdet af Tragtbægerkulturens folk. De er fra 22,5-23,5 cm lange og 7-8,5 cm brede ved æggen. Den slags økser kaldes for tyndnakkede økser. 67c har ikke flad nakke som de to øvrige, og er derfor ældre end de to andre. Altså er kun b og e samtidige.

67a er af tilnærmelsesvis samme type som b og e. Den er lidt længere og smallere (26 cm lang og 6,3 cm ved æggen). Den minder mere om en rått tilhugget planke, som måske aldrig ville blive til en rigtig økse. Flinten er blank og sort. Den vil blandt arkæologer nærmest blive betragtet som en bastard, da den ikke kan regnes til nogen bestemt type.

67d er den mest interessante. Den er af en lidt anden type, idet den bliver smallere mod nakken og har en meget udbuet rund æg. Det drejer sig om en sen type af det, vi kalder en spidsnakked økse. Den er 25 cm lang og 8 cm bred ved æggen. Det er den ældste af økserne, og i øvrigt en meget sjælden form.

Økserne er altså slet ikke samtidige. Der er en lille mulighed for, at der er sket en forbytning af nogle af økserne senere. Der er også den mulighed, at økserne er nedlagt i flere omgange på det samme

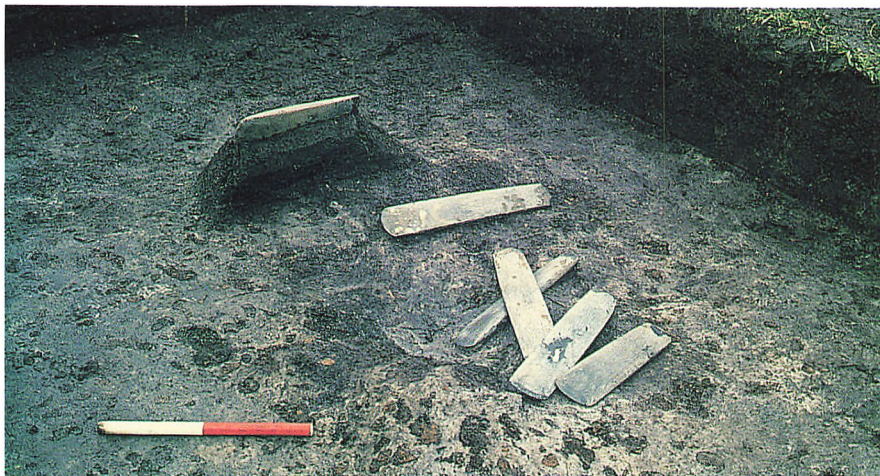
sted i søen. At de skulle være nedlagt »nær ind til hverandre med Æggen i Syd« er nok tvivlsomt. Hvorom alting er, så er der tale om ofring af flintøkser formentlig et stykke fra bredden af søen – i flere omgange. Vi har jo også den slebne økse, som var fundet tæt ved stedet for de andre fem økser.

Ofringer

Selv om der ikke er tale om en samlet nedlægning eller ofring af økser, er det et ganske interessant fund med gentagne ofringer på samme sted, vi her står overfor. En samlet nedlægning af økser kender vi fra Rydhave, hvor seks store, slebne flintøkser blev fundet og udgravet i 1972.²

Det var ikke ualmindeligt i stenalderen at ofre til vandets ånder. De fleste offerfund fra oldtiden stammer netop fra den samme tid som vores økser, nemlig den tid, da dysserne og jættestuerne opførtes. Hele og brugbare genstande blev nedlagt i det lave vand i søer eller åer. Siden er søerne vokset til og blevet til tørvemoser. Ofte bruges den samme offerplads igen og igen især gennem stenalderen. Nogle steder er endda fundet platforme, som har været anvendt ved offernedlæggelserne.

I nogle nutidige samfund på ud-

De seks flintøkser, der blev fundet ved Rydhave Slot. Det er sjældent, at offerfund udgraves af arkæologer, så vi har et billede af fundsituationen som her. Foto: Torben Skov.

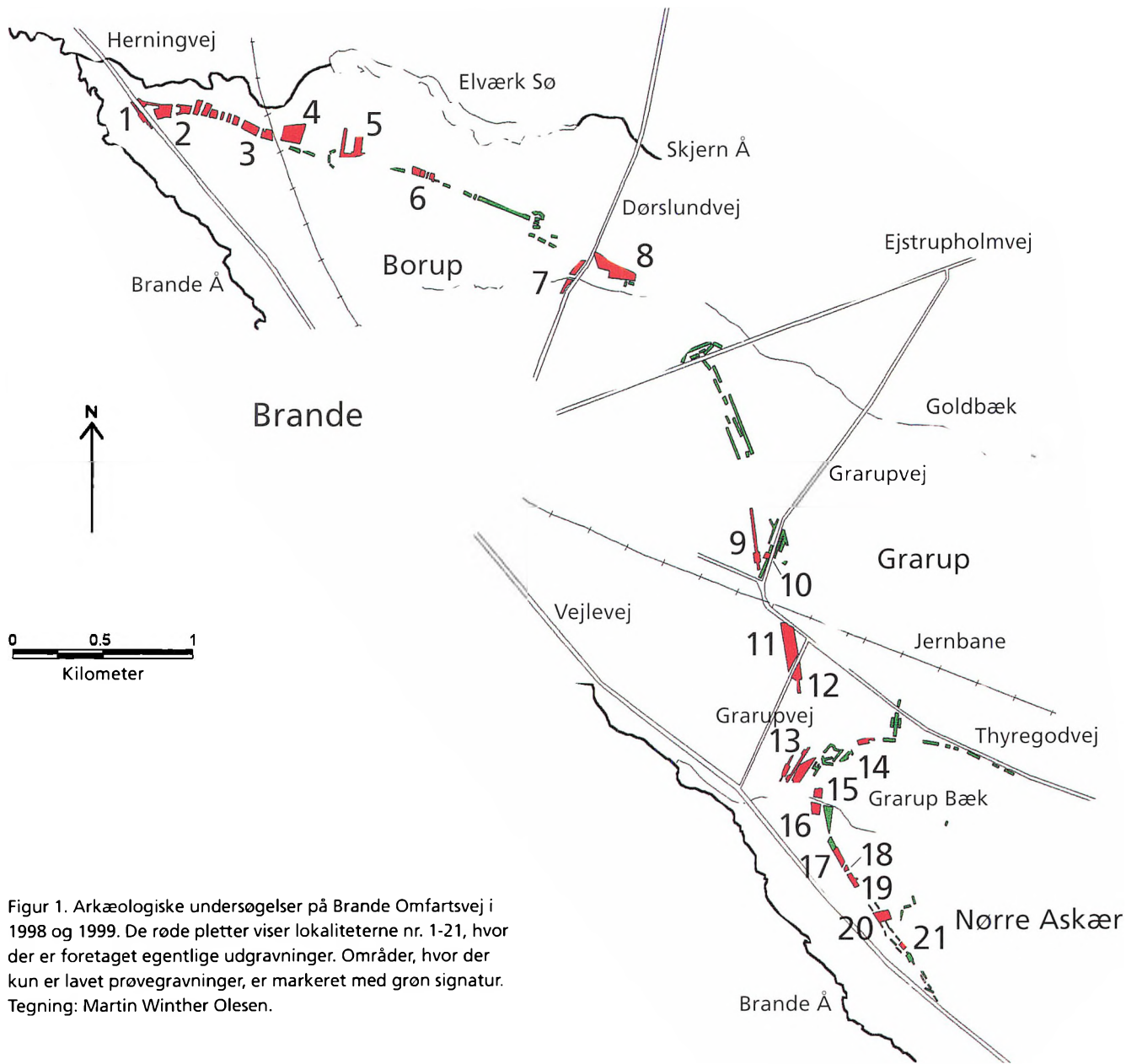
viklingstrin som stenalderens er det almindelig tro, at ånderne blandt meget andet har magt over frugtbarhed både hos dyr, mennesker og afgrøder. Derfor er det klart, at det er vigtigt at stå sig godt med ånderne. For at komme i forbindelse med ånderne spiller ofringer en væsentlig rolle. Noget tilsvarende kan have været gældende i stenalderen.³

De mennesker, som har ofret økserne i mosen, har boet i nærheden af søen. Området mellem Vinderup og Sahl, hvor Hverremose ligger, er udlagt til skovrejsningsområde. Netop i efteråret skal vi ud og grave, hvor der skal plantes skov syd for Hverremose. Vi hå-

ber at finde spor af bosættelsen eller måske endda gravene, men det kan lige så vel være, at de allerede er pløjet væk ved almindeligt markarbejde gennem generationer. Sporene kan også være totalt ødelagt ved dybdepløjning forud for skovplantning i de nærliggende områder.

Noter

- 1 Kort tid efter Evald Hvolbæk havde fortalt mig historien, døde han i efteråret 1999.
- 2 Skov, Torben: Rydhave-depotet, i Holstebro Museum Årsskrift 1972-73.
- 3 Koch, Eva: Vandets ånder, i Skalk 1996, nr. 3.

Figur 1. Arkæologiske undersøgelser på Brande Omfartsvej i 1998 og 1999. De røde pletter viser lokaliteterne nr. 1-21, hvor der er foretaget egentlige udgravninger. Områder, hvor der kun er lavet prøvegravninger, er markeret med grøn signatur. Tegning: Martin Winther Olesen.

Arkæologiske undersøgelser på Brande Omfartsvej

Af Hans Rostholm

I årene omkring år 2000 kommer en stor del af Herning Museums arkæologiske virksomhed til at dreje sig om undersøgelser i forbindelse med store vejanlæg. Det startede på første del af motorvejen Herning-Århus i 1995. Samme år havde museet en indledende undersøgelse på Brande Omfartsvej, hvor det arkæologiske arbejde for alvor startede i 1997 og fortsatte med prøvegravninger og udgravninger i 1998 og 1999, figur 1 og 2. I de kommende år bliver der nok at se til med undersøgelser på vejene omkring Herning, på den nye vej mellem Vildbjerg og Tjerring, på endnu et stykke af motorvejen til Århus samt på strækningen Herning-Brande.

Brande Omfartsvej fører rute 18 i en bue øst om Brande, hvor den forløber knap 2 km fra byens centrum. Selve omfartsvejen er cirka 7,5 km lang, hvortil kommer en række omlægninger af de veje, som

den krydser. Der kom først gang i sagen i 1993, hvor den daværende regerings beskæftigelsespakke gav mulighed for at igangsætte projekter med det formål at sanere trafikbelastede byer og samtidig gavne miljø og trafiksikkerhed. Brande

Omfartsvej kan tages i brug i år 2001.

Det arkæologiske arbejde i tilknytning til de store vejanlæg omfatter forskellige faser: Arkivalisk kontrol, rekognoscering, prøvegravninger og udgravninger. Den

Figur 2. Udgravning i Borup på den nordlige del af Brande Omfartsvej i oktober 1998. Der arbejdes på et undersøgelsesfelt med kogegruber på den østlige del af lokalitet nr. 3. Foto: Martin Winther Olesen.

arkivalske kontrol har til formål at få kortlagt oplysninger om kendte fund og fortidsminder, således at man allerede tidligt i planlægningen kan tage hensyn til specielt de fredede fortidsminder.

I 1995 fik Herning Museum en særlig bevilling til at gennemgå et område ved den sydlige del af omfartsvejen, hvor Grarup Landsby har ligget. Det skulle afklares, hvor mange af de gamle gårdtomter og markdiger med videre der ville blive berørt af vejarbejdet. Det viste sig, at omfartsvejen og de tilhørende anlægsarbejder kun berørte et enkelt gårdsanlæg, som siden blev undersøgt og nedenfor er omtalt som lokalitet nr. 16.

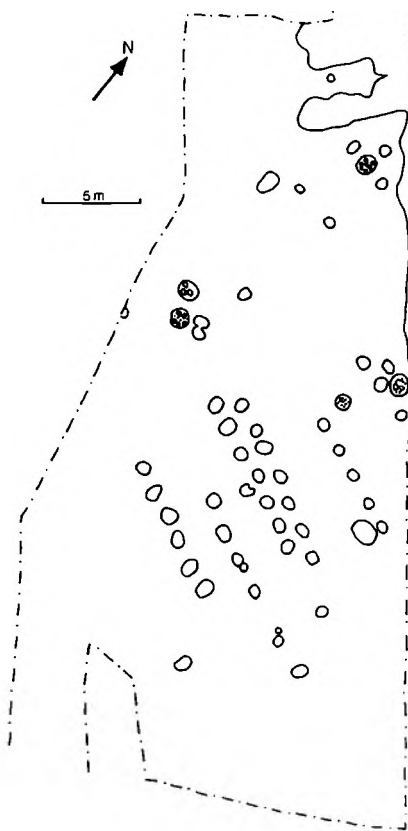
I april 1997 blev hele traceet for Brande Omfartsvej rekognosceret af cand.phil. Martin Winther Olesen. På grund af afgrøder og bevoksning er det normalt vanskeligt at finde ret meget på overfladen. Ved gennemgangen i terrænet lykkedes det dog en del steder at finde skår og flint, og ikke mindst blev der konstateret en række mere eller mindre tydelige højninger, som eventuelt kunne være overpløjede gravhøje.

Prøvegravninger

I første omgang lavede museet en plan for 23 prøvegravninger spredt

ud over omfartsvejen og et par af de veje, som skulle omlægges. Siden modtog museet fra Vejdirek-

Figur 3. Plan af udgravningsfelt på lokalitet nr. 1 i Borup. Der ses stolperækker fra 3 langhuse fra middelalderen samt 5 kogegruber fra bronzealderen eller jernalderen. Tegning: Peter Mohr Christensen og Jens Jørgen Kærgaard.

toratet det endelige kortmateriale, og det viste sig, at undersøgelsesområderne blev mere omfattende, fordi der var brede arbejdsområder langs med vejen, store arbejdsfelter ved alle broer og ikke mindst store områder med regnvands-, klarings- og nedsvinningsbassiner langs med vejen. Det betød stort set en fordobling af prøvegravningernes omfang.

Prøvegravningerne blev lavet på de steder, hvor der ved rekognosceringen var konstateret fund eller mulige gravhøje, på steder med allerede kendte fund eller registrerede høje, både i selve traceet og i nærheden af det, samt ikke mindst på steder, hvor terrænforholdene syntes at være oplagte til bosættelser.

Ved hver prøvegravning blev der med gravemaskine lavet et antal grøfter, som var 4 m brede. Så fremt der blev afdækket noget af arkæologisk interesse, blev der gravet yderligere på stedet, og i næsten alle tilfælde var det muligt at gennemføre den egentlige udgravning i direkte forlængelse af prøvegravningen. De sidste udgravninger på selve Brande Omfartsvej afsluttedes i juni 1999. Museet mangler at undersøge et stort råstofområde, hvor der skal hentes materialer til vejen. Det ligger mellem omfartsvejen og Søvej

(fra lokalitet nr. 6 og østpå). Der er i sommeren 1999 lavet prøvegravninger på det meste af området, uden at der blev fundet noget. Der resterer den sidste fjerdedel helt mod øst, hvor der er registreret mindst fire gravhøje. Dette område undersøges i slutningen af 1999.

Prøvegravningerne resulterede i 21 lokaliteter med egentlige udgravninger. Desuden var der otte steder, hvor prøvegravningerne ikke gav anledning til yderligere undersøgelse. På figur 1 er vist alle udgravninger og prøvegravninger. Udgravningerne skal omtales i det følgende, hvor de er nummeret fra 1 til 21 startende ved nordenden af omfartsvejen.

1. Borup IV

Der blev undersøgt bebyggelsesspor fra både middelalder og bronzealder/jernalder ved nordenden af Brande Omfartsvej, hvor den går ud i en rundkørsel på hovedvejen Herning-Brande. Der er tale om et højtliggende plateau, som afgrænses i nord af Skjern Å og i vest af Brande Å.

I udgravningsfeltet fremkom 51 stolpehuller, 5 kogegruber og et par andre nedgravninger. Det meste af feltet er vist på figur 3. Der kunne udskilles tre huse, som bestod af stolpehuller i to parallelle

rækker med længderetning vest-nordvest-østsydøst. Det største af husene har været mindst 12 m langt. Der blev ikke fundet genstande i husene, men ud fra hustypen må de stamme fra middelalderen.

Kogegruberne og de øvrige anlægsspor indeholdt heller ikke fund. De såkaldte kogegruber, der indeholder ildskørnede sten og mørk fyld med trækul, findes i stort antal på bopladser fra både bronzealder og jernalder. I dette tilfælde er det ikke muligt at datere dem nærmere inden for disse perioder. Stolpehuller og kogegruber blev fremgravet på en 28 m lang strækning ved vestsiden af hovedvejen Herning-Brande. Der blev i alt afgravet 1.200 kvadratmeter.

2. Borup II

På en næsten 400 m lang strækning i nordenden af Brande Omfartsvej blev der fremgravet bopladserester fra yngre bronzealder og spor af aktiviteter i middelalderen. På dette sted var vejtracéet omkring 60 m bredt. Museet lavede først 15 søgegrøfter, og siden blev der fem steder udvidet til egentlige udgravningsfelter på grund af koncentration af anlægsspor. Ved undersøgelsen blev der i alt afdækket 12.000 kvadratmeter.

Der fremkom 208 stolpehuller, 26 kogegruber samt 39 større eller mindre nedgravninger og et område med kulturlag. Disse anlæg var spredt over det meste af undersøgelsesområdet. Bebyggelses-sporene var ret ødelagt, og selv om der var mange stolpehuller, var det vanskeligt at udskille huse. Men i hvert fald seks steder var der spor efter huse eller hegn. De få skår, der fremkom i de udgravede anlæg, daterer huse og kogegruber til bronzealderen og sandsynligvis til yngre bronzealder, cirka 1000-500 f.Kr. Endvidere var der i to stolpehuller, som lå med næsten 200 m's afstand, nogle få skår med meget stenet gods, der mest minder om keramik fra yngre stenalder.

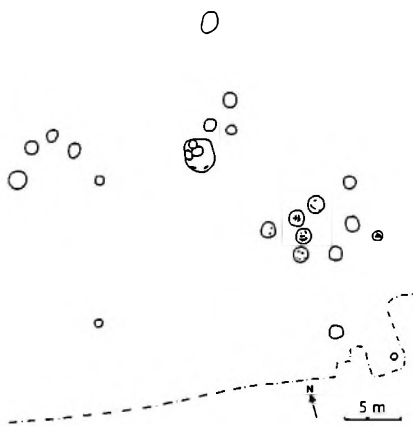
Helt mod nord, ved østsiden af hovedvejen Herning-Brande, var der stolpehuller, som svarede til husene på lokalitet nr. 1, der er beliggende umiddelbart vest herfor på den anden side af hovedvejen. De hører antagelig til den samme middelalderbebyggelse. I udgravningsområdet blev der to steder registreret rester af højryggede agre fra middelalder eller nyere tid. På markoverfladen var der forud for udgravningen opsamlet en del flintaffald. Der er oplysninger om stenalderbopladser længere mod nord på skrænten ned mod Skjern Å.

Sporene efter aktiviteter i bronzealderen fortsatte østpå, og de to følgende udgravninger på Brande Omfartsvej drejer sig ligeledes om bronzealderbopladsler.

3. Borup III

Der blev udgravet rester af en bebyggelse fra bronzealderen på en 400 m lang strækning mellem fundområde nr. 2 og jernbanen Brande-Herning. I det cirka 50 m brede vejtracé blev der lavet 15 søgegrøfter, hvoraf de 11 indeholdt stolpehuller eller andre nedgravninger. På den vestligste og mellemste del

Figur 4. Plan af undersøgelsesområde på lokalitet nr. 3 i Borup. Der undersøgte kogegruber fra sen bronzealder. Tegning: Martin Winther Olesen og Jens Jørgen Kærgaard.

Figur 5. Flade med kogegruber på lokalitet nr. 3 i Borup. I baggrunden ses et par nord-syd gående prøvegrøfter. Foto: Martin Winther Olesen.

af området blev der fire steder lavet mindre udgravningsfelter, og helt mod øst blev der afgravet et større felt. Der afdækkedes i alt omkring 6.500 kvadratmeter. Området er beliggende på et højtliggende plateau lidt syd for Skjern Å. Det var ikke uventet, at der dukkede bopladsfund op på dette sted.

I den vestlige og mellemste del af området fremkom der cirka 50 stolpehuller og 16 andre nedgravninger. I fire af dem var der oldsager i form af flint eller skår, som tyder på en datering til sen bronzealder. Det var ikke muligt at få huse eller hegn ud af de spredte stolpehuller. Der blev derfor ikke foretaget yderligere afgravninger i denne del af undersøgelsesområdet.

Den østligste del af området var mere interessant og ses på figur 2 under udgravningen. Inden for et areal på 45×40 m blev der undersøgt 23 kogegruber, som er vist på planen på figur 4. Der var desuden 10 stolpehuller og andre nedgravninger. Stedet er beliggende umiddelbart vest for jernbanen Brande-Herning.

Kogegruberne lå i to grupper. Den vestlige gruppe med otte kogegruber har ligget på dyrket mark. Disse gruber var cirka 100 cm i diameter og 40-50 cm dybe og indeholdt ikke daterende fund. I flere af dem var der spor efter nyere nedgravninger. Det passer med, at en tidligere ejer har oplyst, at der er opløjet og opgravet sten på marken.

Den anden gruppe med 15 kogegruber havde helt eller delvist været beskyttet af en nåletræsbeplantning, som først blev fjernet i forbindelse med museets udgravning. De fleste af gruberne ses på figur 5. Næsten alle disse kogegruber var større og dybere, overvejende cirka 125 cm i diameter og op til 60 cm dybe.

I otte af gruberne var der spredte skår eller større kardele. Desuden indeholdt en af gruberne to skår, som var omdannet til runde, flade skiver med hul i midten. Der er tale om tenvægte. Et lille udvalg

af skårmaterialet er vist på figur 6. Tenvægtene, der ses nederst til højre, var 5-6 cm i diameter og henholdsvis 5 mm og 7-8 mm tykke. De to skår til venstre på figur 6 er begge randskår med glat overflade ved selve randen og ru overflade derunder. De har henholdsvis en række fingerindtryk og en ringformet knop. Øverst til højre på figur 6 vises størstedelen af et 9 cm højt hankekar.

Alle skår og karfragmenter blev fundet øverst i kogegruberne, og de var kun bevaret, fordi kogegruberne i nåletræsbeplantningen var mindre ødelagt end gruberne på dyrket mark. Skårmaterialet omfatter dele af mange lerkar og må tolkes som affald, der sammen med kulturjord efterhånden er sunket ned i kogegruberne. Lerkarrene hører således næppe direkte til kogegruben, men snarere til

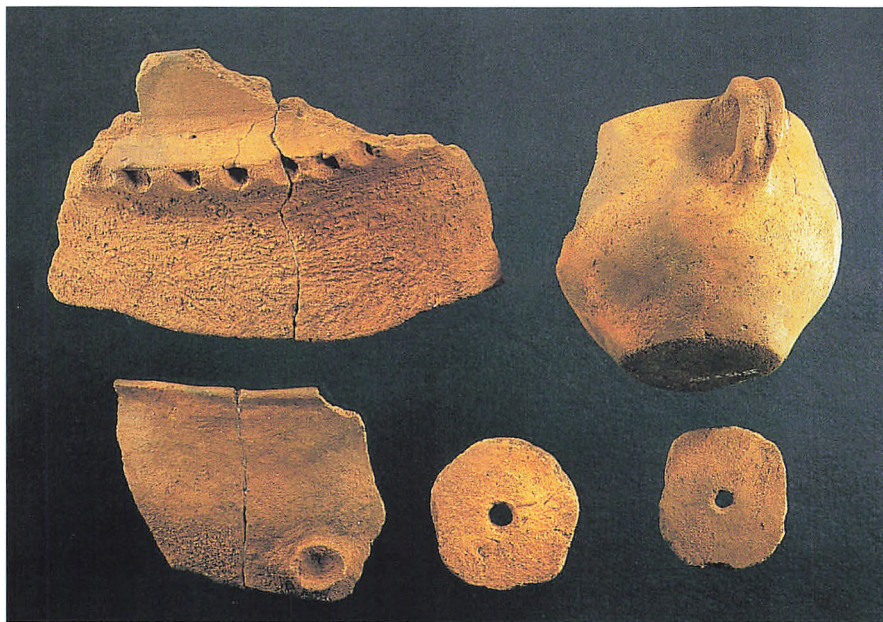
andre aktiviteter i forbindelse med bebyggelsen på stedet. Lerkarrene kan dateres til slutningen af bronzealderen, cirka 600-500 f.Kr.

4. Borup 4n

Der blev undersøgt rester af en bo-plads fra sen bronzealder på et stort bassinområde nord for selve omfartsvejen. Undersøgelsesområdet har en udstrækning på indtil 124 m vest-øst og 102 m nord-syd og ligger lidt øst for jernbanen Brande-Herning. I første omgang blev der lavet en række søgegrøfter. Da der fremkom spredte koge-gruber og stolpehuller over størstedelen af området, endte det med, at den sydlige halvdel og den nordvestlige del af bassinområdet blev til et stort udgravningsfelt, mens den nordøstlige del, hvor anlægssporene var mere spredte, kun blev dækket af tætliggende grøfter. I alt afdækkedes der godt 8.400 kvadratmeter.

Der blev undersøgt 40 koge-gruber, 37 gruber eller andre nedgravninger, 1 flintplet og 242 stolpehuller. Alle anlægssporene er vist på figur 7. På den sydlige del af området blev der undersøgt tre huse, som på figur 7 er benævnt a, b og c. De lå i retningen vest-øst og bestod af henholdsvis fem, fire og tre par huller fra tagbærende

Figur 6. Fund fra kogegruber på lokalitet nr. 3 i Borup. Øverst ses et stort randskår med fingerindtryk og et hankekar. Nederst er vist et randskår med en ringformet knop samt 2 tenvægte, der er lavet af lerkarskår. Fundene er fra sen bronzealder. Gengivet i cirka 1/3 størrelse. Foto: Kjeld Hansen.

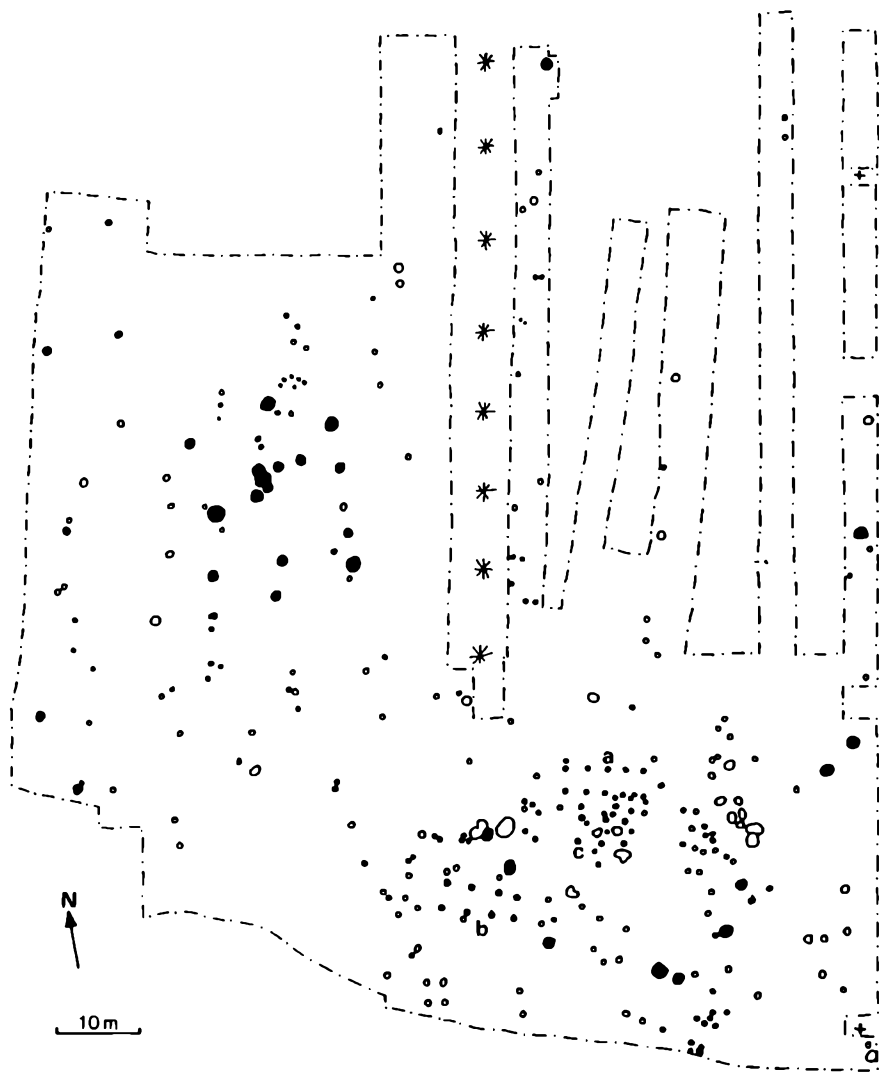

stolper. Der var intet bevaret af husenes vægge. Husene har været mindst 10 m, 9 m og 6 m lange. De øvrige stolpehuller, som fremkom

spredt på pladsen, var uden noget system. I huse og stolpehuller var der kun mindre skår, som ikke kan dateres nøjagtigt. De er sandsyn-

ligvis fra samme tid som kogegruberne.

Kogegruberne fremkom spredt over det meste af udgravningsområdet, dog med størst koncentration mod nordvest og sydøst. På figur 8 vises tre halvt udgravede kogegruber, som går lidt ind i hinanden. Ud fra fylden kan man se, at gruben til højre er lavet først og gruben til venstre sidst. De tre gruber er regnet fra højre 115 cm, 110 cm og 75 cm i diameter, mens dybderne er henholdsvis 52 cm, 45 cm og 35 cm. Hovedparten af fylden i kogegruberne består af ildskørnede sten og mørk, trækulsholdig fyld. Desuden har de tre gruber i bunden et tyndt lag med meget trækul, og øverst i gruben er der nedsunken gammel, gråbrun muld. De fleste af kogegruberne svarede helt til disse tre gruber, som ikke indeholdt daterende fund. Men i de seks af kogegruberne blev der fundet skår eller skårlag i det nedsunkne kulturlag øverst i gruben. På figur 9

Figur 7. Plan af udgravningsfelt på lokalitet nr. 4 i Borup. Der blev blandt andet undersøgt 40 kogegruber (store, sorte pletter) og rester af 3 huse (benævnt a, b og c). Tegning: Martin Winther Olesen, Hans Rostholm og Jens Jørgen Kærgaard.

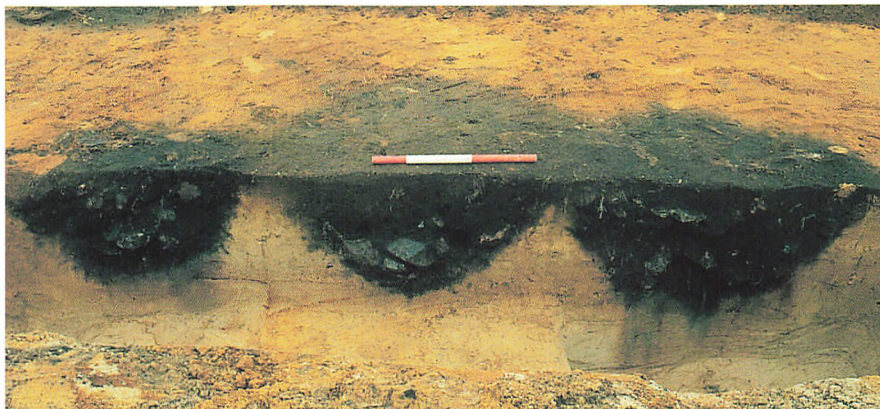

vises skårlaget i en af kogegruberne.

I en af kogegruberne blev der fundet en grov flækkekniv af flint, som er 12 cm lang og vises på figur 10. Der fremkom skår i en del af de øvrige nedgravninger på pladsen. I en grube med gråbrun muld blev der fundet et fragment af et stort lerkar, som vises på figur 11. Der er tale om et 14 cm højt randparti af et kar, som har været 26-27 cm i diameter ved randen. Ud fra fundmaterialet er bopladsen fra sen bronzealder eller eventuelt overgangen bronzealder/jernalder, cirka 500 f.Kr.

Der er godt 80 m fra denne plads til lokalitet nr. 3. Vestlige del af det mellemliggende område er ødelagt ved nedgravning af jernbanen. På østlige del, mellem udgrav-

Figur 9. Skårlag i øverste del af en kogegrube på lokalitet nr. 4 i Borup. Skårene er fra sen bronzealder. Målestokken er 50 cm lang. Foto: Jens Jørgen Kærgaard.

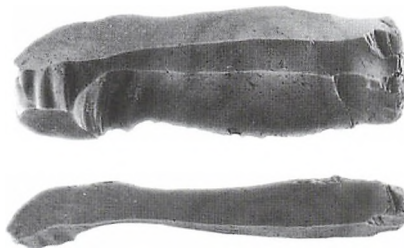

Figur 8. Tre halvt udgravede kogegruber på lokalitet nr. 4 i Borup. I gruberne ses ildskørnede sten og sort fyld med trækul. Målestokken er 50 cm lang. Foto: Jens Jørgen Kærgaard.

ningsfeltet og jernbanen, var der igangsat broarbejde, og på selve vejtracéet syd for udgravningsfeltet var der anlagt vej og vandledning, inden museets undersøgelser

startede. Disse anlægsarbejder skete med så kort varsel, at museet ikke kunne nå at lave undersøgelser. Vi havde ikke på forhånd kendskab til fund i dette område. Men

Figur 10. En grov flækkekniv fra en kogegrube på lokalitet nr. 4 i Borup. Flækkekniven er 12 cm lang og vises fra to sider. Foto: Kjeld Hansen.

Figur 11. Randparti af et stort lerkar fra en grube på lokalitet nr. 4 i Borup. Det viste karfragment er 14 cm højt og kan dateres til sen bronzealder. Foto: Kjeld Hansen.

Figur 12. Flade med nedgravet hus (grubehus) ved Søvej på lokalitet nr. 6 i Borup. Huset er set fra syd. Målestokken er 1 m lang. Foto: Jens Jørgen Kærgaard.

efter undersøgelserne på lokaliteterne nr. 3 og 4 må vi konstatere, at der med stor sandsynlighed også har været boplads på hele det højtliggende område mellem de to undersøgte bopladser.

5. Søvej II

I området mellem Højmarksvej og Søvej har Herning Museum undersøgt ret sparsomme bopladrester fra oldtid og nyere tid. På markoverfladen blev der opsamlet enkelte skår, som er fra oldtiden og snarest fra jernalderen, samt lidt flintaffald. Der blev lavet søgegrøfter på et cirka 130×130 m stort areal, som omfatter omfartsvejen samt et nedsivningsbassin og et regnvandsbassin nord herfor. Der

fremkom spredte stolpehuller uden noget system. De fleste af hullerne er utvivlsomt fra oldtiden. Der blev fire steder lavet mindre udgravningsfelter omkring stolpehullerne, men herved fremkom intet af interesse. Der var desuden et område med stolpehuller, som var af nyere dato og derfor ikke blev undersøgt nærmere. Der blev i alt afdækket 2.050 kvadratmeter.

6. Søvej I

Ved undersøgelser i Borup ved den vestlige del af Søvej fremkom der et grubehus fra yngre jernalder. Det viste sig som et cirka 4,5×5,3 m stort fyldskifte, som indeholdt et lidt nedgravet hus, et såkaldt grubehus. Det fremgravede anlæg vises på figur 12. I midten var der et område, som gik omkring 20 cm dybere end resten, ellers havde nedgravningen nærmest flad bund. En plan af grubehuset er vist på figur 13. Den yderste del af nedgravningen havde gråbrun fyld med spredte pletter med mørkere, trækulsholdig fyld (c på figur 13). Den inderste del bestod af mere gulbrun fyld. I nedgravningen var der fire tydelige stolpehuller (a på figur 13). I fylden blev der fundet en del flintaffald og spredte skår (b på figur 13). Skårene er ret grove og vanskelige at datere. Det

er mest sandsynligt, at grubehuset og skårene hører til en bebyggelse fra yngre jernalder.

Grubehuset ser ud til at ligge ret ensomt. Omkring grubehuset blev der afgravet et felt på cirka 30×40 m, og desuden blev et areal på 160×50 m dækket af tætliggende søgegrøfter. Herved fremkom kun en lille, fundtom grube og et par stolpehuller. Omtrent 100 m øst for grubehuset blev der fundet en grube og et stolpehul. Her blev der lavet et mindre felt, men der viste sig ikke flere spor efter bebyggelse. Der blev i alt afdækket 3.300 kvadratmeter. Grubehuset ser ud til at ligge uden sammenhæng med anden bebyggelse. Mod syd kunne der dog kun graves omkring 15 m til sydkanten af vejtraceet. Men man skulle forvente, at bebyggelsen lå nord for grubehuset på det højtliggende område ved sydsiden af Skjern Å.

7. Borup 7c

Dørslundvej skal ved omfartsvejen flyttes lidt mod vest. På det skrånende terræn nord for Goldbæk blev der undersøgt spor efter aktiviteter i nyere tid. Der blev også lavet prøvegravning syd for Goldbæk, men her fandtes intet af interesse. Der blev i alt afdækket 1.570 kvadratmeter.

Lidt over engen opmålte et næsten kvadratisk dige, som var godt 1 m bredt og 50-60 cm højt. Der blev lavet et snit gennem digets vestside. Uden for diget var der en flad, delvist tildækket grøft, som har været mindst 30 cm dyb. Det drejer sig uden tvivl om et dige omkring en kålgård fra nyere tid.

På den øverste del af skrænten blev der blandt andet undersøgt en 145 cm dyb brønd samt 13 store, delvist rektangulære stolpehuller. De var 100-140 cm lange og 60-70 cm brede og havde alle længderetning cirka nordvest-sydøst. De seks af hullerne udgjorde en 9 m lang række, og de øvrige huller dannede to mindre rækker. Stolpehullerne kan tolkes som rester af en mindst 16×12 m stor bygning fra nyere tid. Den lå nær ved brønden og lidt oven for kålgården.

På skrænten syd for Goldbæk findes der en fredet gravhøj, som ligger i kanten af Dørslundvej. Højen var ved en fejltagelse ikke indtegnet sammen med de øvrige fortidsminder på de første kort med vejtraceet. Derfor så det på et tidspunkt ud til, at højen skulle fjernes i forbindelse med ændringen af Dørslundvej. Efter at både Herning Museum og Brandeborgere havde gjort opmærksom på den fredede høj, ændrede Vejdi-

rektoratet planerne, således at højen ikke berøres. Højens østligste kant er dog for længst ødelagt af Dørslundvej.

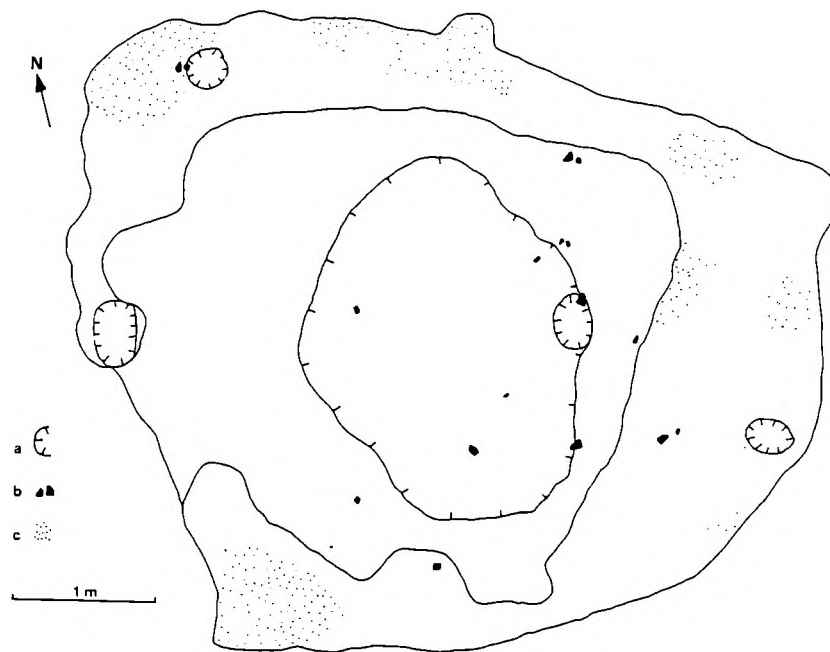
8. Borup I

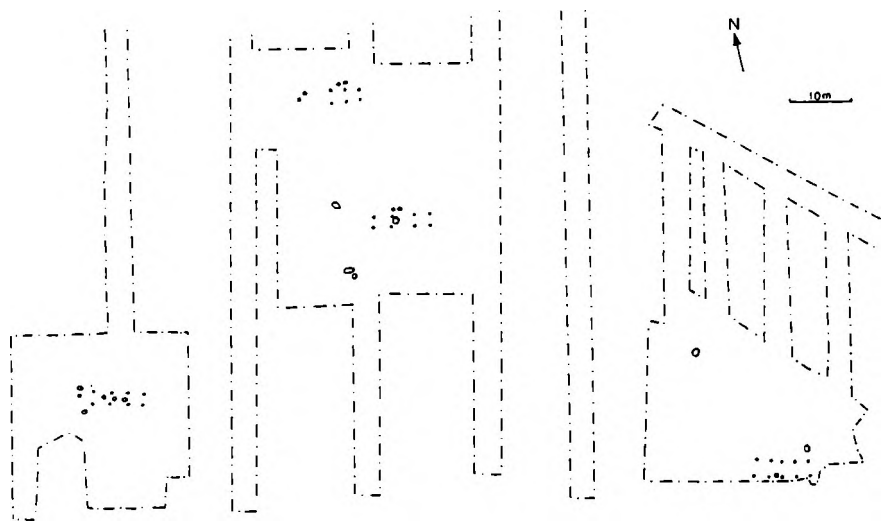
På et let skrånende terræn nord for Goldbæk og øst for Dørslundvej blev der undersøgt et bopladsområde fra førromersk jernalder. Fundene var spredt over en næsten 300 m lang strækning. Søgegrøfter-

ne blev fire steder udvidet til udgravningsfelter, og der afdækkedes i alt omkring 8.800 kvadratmeter.

Der blev undersøgt 4 langhuse, 11 kogegruber og diverse nedgravninger. Den vestligste og mellemste del af området med tre udgravningsfelter og diverse søgegrøfter er vist på figur 14. Herpå ses de fire huse, som alle lå orienteret cirka vest-øst. På figur 15 ses hus 26, som var det bedst bevarede af husene. Det bestod af to rækker med

Figur 13. Plan af grubehus ved Søvej på lokalitet nr. 6 i Borup. a: Stolpehuller. b: Skår af lerkar. c: Trækulsholdig fyld. Tegning: Jens Jørgen Kærgaard og Esben Donnerborg.

Figur 14. Plan af vestligste og mellemste del af udgravningsområdet på lokalitet nr. 8 i Borup. Området ligger lidt nord for Goldbæk. På planen ses blandt andet fire langhuse. Tegning: Peter Mohr Christensen og Jens Jørgen Kærgaard.

hver fire huller fra de tagbærende stolper. De var nedgravet mellem 29 cm og 50 cm i undergrunden. Der var ikke rester af væggen, men ved midten af husets nordlige langside var der bevaret to dørstolpehuller, som var 11 cm og 19 cm dybe. Huset har været mindst 12 m langt, men den nøjagtige længde kan ikke angives, da husets endevægge mangler. Omtrent midt i huset fremkom der en kogegrube, som ikke nødvendigvis hører til dette hus.

Husene lå ret spredt. Fra hus 26 var der 20 m nordpå til det nærme-

ste og henholdsvis 45 m og 65 m til de to sidste. Det nordlige hus bestod kun af fire huller fra tagbærende stolper samt en del andre huller uden klart system. Det vestligste hus har haft fire sæt tagbærende stolper, mens det østligste hus havde fem sæt. Disse to huse har været mindst 10 m og 12 m lange. Der skal laves meget tætliggende søgegrøfter for at fange så korte huse. På denne boplads blev der gravet 21 søgegrøfter, som var 4 m brede og mellem 30 m og 127 m lange, og alligevel kan det ikke helt udelukkes, at der gemmer sig

flere små bygninger mellem de afgravede områder.

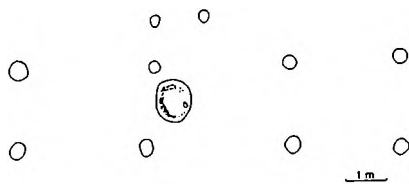
Den østligste del af udgravningsområdet, der ikke er med på figur 14, omfattede blandt andet et 2.300 kvadratmeter stort felt, hvor der blev undersøgt kogegruber og diverse nedgravninger. De største af kogegruberne var 169 cm og 177 cm i diameter og henholdsvis 73 cm og 62 cm dybe.

I et par stolpehuller og i en af kogegruberne blev der fundet et lille antal skår, som kan dateres til førromersk jernalder, det vil sige perioden fra ca. 500 f.Kr. til år 0.

9. Grarup 5d

På en næsten 400 m lang strækning i Grarup vest for Grarupvej blev der undersøgt enkelte bopladsrester fra bronzealder eller jernalder. På dette sted skulle der på grund af et råstofområde langs med omfartsvejen undersøges et op til 170 m bredt tracé. Der blev gravet 11 søgegrøfter, som resulterede i, at der to steder blev udvidet til egentlige udgravningsfelter. Der afdækkedes i alt godt 4.450 kvadratmeter.

Over en 300 m lang strækning var der spredte anlægsspor i form af en stor nedgravning, fire kogegruber, ni stolpehuller og ni mindre nedgravninger. Der var intet system i stolpehuller og fyldskif-

Figur 15. Plan af hus 26 på jernalderboplads på lokalitet nr. 8 i Borup. Der ses huller fra fire par tagbærende stolper og en indgang i nordsiden. Midt i huset lå en kogegrube.

ter. Den store nedgravning fandtes ved kanten af Grarupvej i den sydligste del af området og indeholdt en del trækul.

Anlægssporene kan ikke dateres nøjagtigt, men blot som helhed henføres til bronzealder eller jernalder. Den store nedgravning kan eventuelt være yngre end de øvrige fund. Inden for dette område var der endvidere en overpløjet gravhøj, som er benævnt lokalitet nr. 10.

10. Grarup sb. 145

I Grarup blev der undersøgt en overpløjet gravhøj fra yngre stenalder. Højtomten kommer til at ligge i østkanten af omfartsvejen. Højen blev i 1899 registreret af Nationalmuseet og har nr. 145 i sognebeskrivelsen (sb.) for Brande Sogn. På sognebeskrivelsens kort er højen indtegnet øst for Grarup-

vej, men her er der ingen spor efter en høj. Den undersøgte høj lå umiddelbart vest for Grarupvej, og den østlige højfod var ødelagt af vejen. På figur 16 vises en plan af højen.

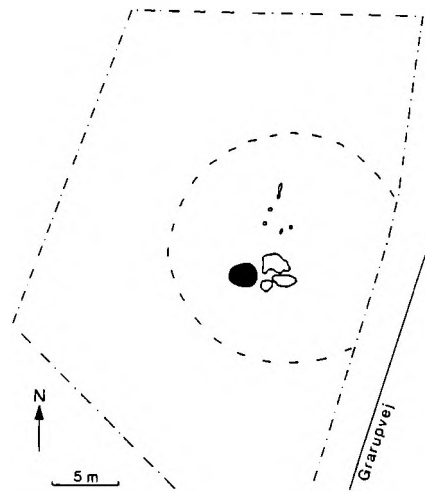
Højtomten var beliggende midt på en naturlig banke på 35-40 m i diameter. Der blev omkring højen lavet et felt på op til 42 m nord-syd og 25 m vest-øst, således at hele den naturlige banke afgravedes, i alt cirka 850 kvadratmeter. Der var ingen fund eller anlæg uden for højen.

Gravhøjen har været omkring 18 m i diameter og afgrænsedes nogenlunde tydeligt af overgangen fra lys undergrund under højen til mørk undergrund uden for højen. I en stor del af højen kunne man endnu se det gamle muldrag, mens højfylden kun var bevaret i mindre partier oven på det gamle muldrag. Lidt øst for højmidten nåede højfylden en tykkelse på op til 18 cm. Dette område lå i markkanten, hvor nedpløjningen tilsyneladende var lidt mindre. I højfylden og det gamle muldrag fandtes flintaffald og en skraber af flint. På figur 16 vises en plan af højen.

Højen indeholdt en uforstyrret grav fra enkeltgravskulturen (ca. 2800-2400 f.Kr.). Graven er på figur 16 markeret med sort, og det fremgår tydeligt, at graven fandtes

omkring 3 m sydvest fra højmidten. Der var ikke bevaret gravanlæg i højens midterste del. Graven fandtes i en 220×160 cm stor nedgravning, som gik 70 cm ned under den gamle overflade. På figur 17 ses den halvt undersøgte grav med en lodret profil midt gennem graven. Nedgravningens fyld havde tydelig tørvestruktur, og på de enkelte tørv kunne der ses et tyndt, sort vækstlag. Tørvene svarede til det gamle muldrag, der var bevaret under højen. På bunden af nedgravningen var der

Figur 16. Plan af udgravningsområde med en overpløjet gravhøj på lokalitet nr. 10 i Grarup. Graven er markeret med sort og ligger skævt i højen. Tegning: Hans Rostholm og Jens Jørgen Kærgaard.

Figur 17. En halvt undersøgt grav i en overpløjet høj på lokalitet nr. 10 i Grarup. På bunden ses kistespor, men der fandtes intet gravudstyr. Gravtypen kan dateres til enkeltgravskulturen. Målestokken er 50 cm lang. Foto: Jens Jørgen Kærgaard.

kistespor i form af tynde trækulslag fra en 130 cm lang og 30-35 cm bred kiste. Der var hverken skeletspor eller oldsager bevaret på gravbunden. Fylden og gravformen (en såkaldt cirkelgrav) tyder helt klart på, at det drejer sig om en begravelse fra enkeltgravskulturen og antagelig fra kulturens ældste del. Ud fra kistens størrelse må der være tale om en barnegrav.

Øst for graven fremkom der tre større, moderne nedgravninger. Nord for graven blev der registreret fem stolpehuller og en rende, som udgjorde et nærmest halvcirkelformet anlæg på cirka 2,5 m i udstrækning. Anlægget ses på figur 16. Stolpehullerne var først synlige i den nederste del af det gamle muldlag under højen. Der var ingen fund i dette anlæg, som

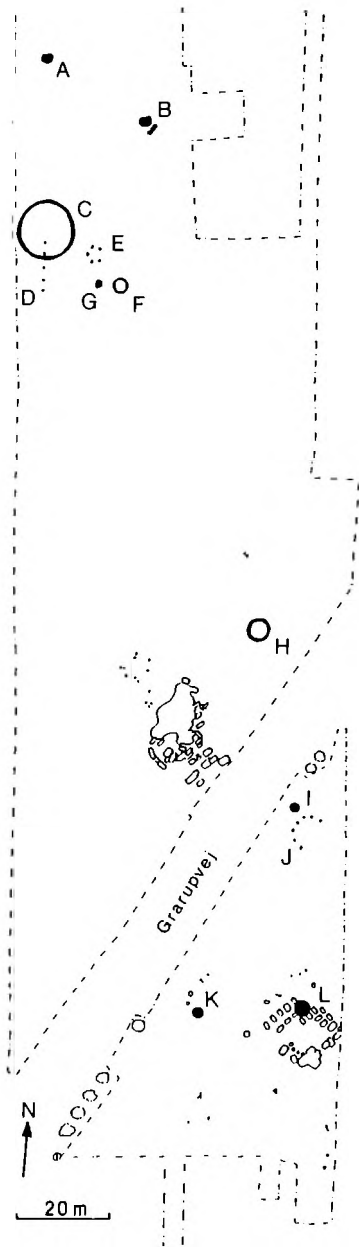
må have været i brug, før man opførte gravhøjen.

11. Grarup 2ø

På omfartsvejen nord for Grarupvej blev der undersøgt grave og andre anlægsspor fra enkeltgravskulturen (cirka 2800-2400 f.Kr.). Der blev lavet prøvegravning over en 320 m lang strækning på et sted, hvor vejtraceet var 70-80 m bredt. I den nordligste og østligste del blev der kun gravet søgegrøfter, mens et område på 150 m nord-syd og 50 m vest-øst blev helt udgravet. Her bestod undergrunden af gulligt sand, hvor alle nedgravninger fremstod forholdsvis tydeligt. Der blev i alt afdækket cirka 14.725 kvadratmeter, og undersøgelsen er dermed den mest omfattende på Brande Omfartsvej.

På figur 18 vises en plan af anlæggene både fra denne udgravning og fra lokalitet nr. 12, som er beliggende syd herfor, kun adskilt af Grarupvej. På lokalitet nr. 11 blev der udgravet anlæggene A-H.

Gravhøj A, som lå helt mod nord, er en meget ødelagt og dermed lidt usikker høj. Der undersøgte en lavning med et kulturlag, der strakte sig over et område på cirka 3,5 m i diameter og gik indtil 60 cm ned i undergrunden. I fylden blev fundet en del skår fra en-

Figur 18. Plan af undersøgelsesområder i Grarup på lokaliteterne nr. 11 og 12, som adskilles af Grarupvej. Der undersøgtes blandt andet anlæggene A-L, som alle er fra enkeltgravskulturen. A, B og C: Gravhøje. D: Stolperække. E og F: Gravanlæg. G: Grube. H: Gravhøj. I: Gravanlæg. J: Stolperække. K og L: Gravanlæg. Sammentegning: Jens Jørgen Kærgaard.

keltgravskulturen. Fem af skårene, som er delvist sammensatte og ornamenteret med vandrette streger

og rækker med indstik, er afbildet nederst til højre på figur 19. Et større område omkring lavningen var stærkt forstyrret af dyregange, hvis fyld mindede meget om højfyld og gammelt muldlag. Det kunne se ud som om dyregangene fandtes i det område, som den formodede gravhøj har dækket over.

Gravhøj B var helt nedpløjet. Der fremkom to moderne nedgravninger, som synes at være rester af et firkantet udgravningsfelt. Det er antagelig høj nr. 144 i

Figur 19. Fund fra lokalitet nr. 11 i Grarup. Øverst et stort randskår fra grube G og et lille skår, der lå ved gravhøj C. Nederst en skraber fra overjorden, en tværpil fra kanten af gravhøj C samt fem skår fra gravhøj A. Gengivet i cirka $\frac{2}{3}$ størrelse. Foto: Kjeld Hansen.

sognebeskrivelsen for Brande Sogn. I 1899 blev den registreret som en overpløjet høj på 18 m i diameter og 60 cm i højden. Den blev udgravet af Nationalmuseet i 1908, hvorved der fremkom to grave fra enkeltgravskulturen. Gravene lå midt i højen over hinanden. Den øverste grav indeholdt seks ravperler og spredte skår. I den nederste grav, som gik cirka

70 cm ned i undergrunden, blev der fundet en stridsøkse og en flintflække. Ved Herning Museums undersøgelse i 1998 blev der nederst i det næsten 100 år gamle udgravningshul konstateret rester af urørt gravfyld, som viste en 210 cm lang og 120 cm bred nedgravning. Den gamle fyld gik omkring 30 cm ned under det moderne pløjelag. Lidt vest for nedgravningen blev

der fundet en skraber, som er vist nederst til venstre på figur 19.

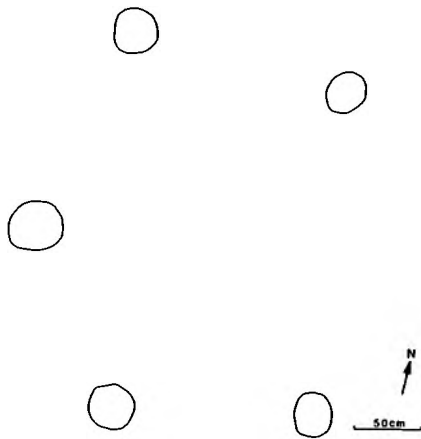
Gravhøj C viste sig kun ved en stor, ringformet grøft, der ses på figur 18 og figur 20. Grøften var 12 m i diameter, mellem 50 og 90 cm bred og indtil 40 cm dyb. I grøften var der 60 tydelige spor efter stolper, som var placeret meget regelmæssigt med cirka 60 cm's afstand. I en lille del af ringgrøften blev der ikke registreret huller, men her var der bemærket svage huller ved afgravningen. Der synes at være plads til fire huller. Grøften hører således til et rundt anlæg med 64 lodrette stolper. Der var ingen rester af grave bevaret inden for ringgrøften. Der kan næppe være tvivl om, at der engang har været en høj over dette anlæg, men der var intet tilbage af den. Ringgrøfter er almindelige i enkeltgravskulturen, om end de normalt er meget mindre. Lidt uden for ringgrøftens vestside blev der fundet et skår fra enkeltgravskulturen. Det ses øverst til højre på figur 19. Lidt syd for ringgrøften fremkom der en lille tværpil af flint, som er afbildet nederst på figur 19.

Stolperække D bestod af fem huller i en nord-syd gående række. De to af hullerne fandtes inden for den store ringgrøft, mens de tre lå uden for grøften, hvilket ses på figur 18. Stolpehullerne var 35-40

Figur 20. Ringformet grøft i den helt nedpløjede gravhøj C på lokalitet nr. 11 i Garup. I ringgrøften, som er 12 m i diameter, har der stået 64 stolper. Målestokken er 1 m lang. I baggrunden ses industriområde i den sydlige del af Brande. Foto: Jens Jørgen Kærgaard.

Figur 21. Gravanlæg E på lokalitet nr. 11 i Grarup. Der var kun bevaret fem huller i en rundkreds på ca. 3,5 m i diameter. Tegning: Jens Jørgen Kærgaard.

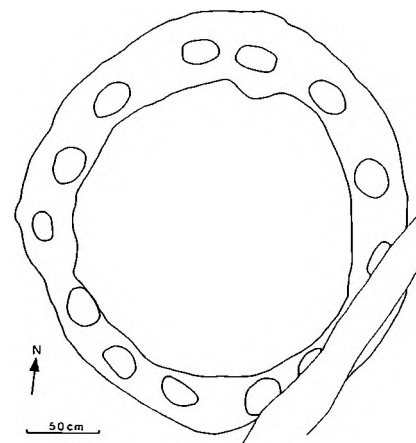
cm i diameter og omkring 25 cm dybe. Afstanden mellem de yderste huller i rækken var cirka 10 m. Der kan være tale om midtstolper i et nord-syd liggende hus. Dette anlæg må være ældre end højen og ringgrøften og stammer sandsynligvis også fra enkeltgravskulturen.

Gravanlæg E bestod af 5 huller i en rundkreds på cirka 3,5 m i diameter. Anlægget er vist på figur 21. Hullerne var 25-35 cm i diameter og kun bevaret i dybder på mellem 3 cm og 12 cm. Der kan derfor være huller, som er oppløjet før museets undersøgelse. Et enkelt hul mod øst ville gøre anlægget mere

regelmæssigt. Der synes at være tale om et meget nedslidt gravanlæg af samme type som både det nærliggende gravanlæg F og gravanlæg I på lokalitet nr. 12. Gravanlæg I er velbevaret med ringgrøft med stolpespor og grav i midten. Gravanlæg F har ringgrøft med enkelte stolpespor, men der er ingen grav bevaret. Gravanlæg E er så nedpløjet, at kun lidt af stolpehullerne er tilbage, og både ringgrøften og selve graven er væk. Disse tre anlæg viser antagelig den samme gravtype, men de tre anlæg er nedslidt i forskellig grad.

Gravanlæg F fremkom omkring 5 m sydøst for gravanlæg E og bestod af en ringgrøft, som vises på figur 22. Grøften var 2,7 m i diameter, 30-50 cm bred og indtil 40 cm dyb. I ringgrøften var der tydelige spor efter 14 stolper, som gik lidt dybere end grøftens bund. Der var ikke bevaret spor efter grave inden for ringgrøften. Gravanlæggene E og F er placeret så tæt på hinanden, at de må have ligget under samme høj, hvis de overhovedet har været dækket af høj.

Grube G blev undersøgt i området ved de to netop omtalte gravanlæg og er indtegnet på figur 18. Gruben var aflang, indtil 110 cm i diameter og 22 cm dyb. Den indeholdt en kværnsten, en knusesten og skår fra enkeltgravskulturen.

Figur 22. Gravanlæg F på lokalitet nr. 11 i Grarup. Anlægget bestod af en ringgrøft, der var 2,7 m i diameter og med spor efter 14 stolper. Tegning: Jens Jørgen Kærgaard.

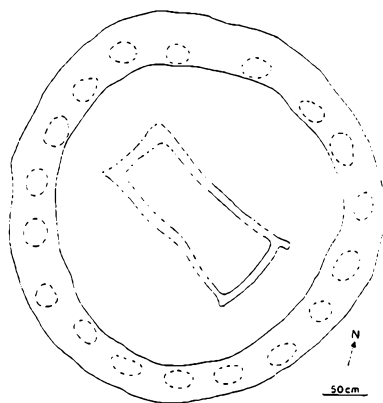
Øverst til venstre på figur 19 afbildes et 16×9 cm stort randparti, der er sammensat af seks mindre skår og stammer fra et stort lerkar med en randdiameter på omkring 20 cm.

Gravhøj H lå helt ud mod Grarupvej på den højestliggende del af området. En plan af anlægget er vist på figur 23. Der fremkom en ringgrøft på 4,25 m i ydre diameter og med 18 tydelige spor efter stolper, som har stået med omkring 70 cm's afstand. Ringgrøften var 50-60 cm bred og 40-45 cm dyb. I midten af ringgrøften var der et omkring 200 cm langt og 80-100

cm bredt fyldskifte, som lå vest-øst og kun gik få cm ned under det moderne muldrag. Det var de sparsomme rester af en helt nedpløjet grav, hvor der ikke var oldsager bevaret. Der er tale om et typisk gravanlæg fra enkeltgravskulturen.

Der fremkom en del andre anlægsspor i det store udgravningsfelt. De fleste af dem er indtegnet på planen på figur 18. Der blev blandt andet undersøgt flere mindre områder med stolpehuller og andre nedgravninger, især i den sydlige del af udgravningsfeltet. Hullerne lå uden system og indeholdt ikke fund. Vest for gravhøj H blev der inden for et cirka 20×25 m stort område afdækket omkring 30 aflange, 'skyttegravs-lignende' nedgravninger fra nyere tid. De lå på den højeste del af området, og det kan ikke udelukkes, at der i forbindelse med disse nedgravninger er ødelagt gravanlæg fra enkeltgravskulturen.

På denne lokalitet er der således på omfartsvejen undersøgt rester af seks gravhøje eller gravanlæg. På omtrent samme område blev der i 1899 registreret tre gravhøje, nr. 144, 143 og 142 i sognebeskrivelsen for Brande Sogn. De må ud fra indtegningen på kort have ligget enten på omfartsvejen eller umiddelbart vest for vejen. Desuden har der ligget yderligere tre høje lidt

Figur 23. Plan af gravanlæg i høj H på lokalitet nr. 11 i Grarup. Ringgrøften er godt 4 m i diameter, og der har stået 18 stolper. I midten var bevaret få cm af en grav, hvor der ikke fandtes oldsager. Tegning: Vibeke Juul Pedersen og Jens Jørgen Kærgaard.

længere mod vest, klart uden for omfartsvejen. Højene nr. 144, 143 og 142 ligger ifølge sognebeskrivelsen nærmest på række nord-syd inden for cirka 80 m. Den nordligste og den mellemste af højene blev udgravet henholdsvis i 1908 og 1911. Som allerede nævnt er gravhøj B antagelig identisk med den nordligste af de tre høje, sb. 144. Ved undersøgelserne i 1998 var der kun spor efter et gammelt udgravningsfelt i gravhøj B.

De to andre registrerede høje kan ikke med sikkerhed knyttes sammen med de øvrige højtømter,

som blev undersøgt i 1998. Den mellemste høj, sb. 143, omtales i 1911 som overpløjet, 20 m i tværmål og 1 m i højden. Den indeholdt to grave, som lå henholdsvis på den gamle overflade og omkring en halv meter oppe i højen. Den øverste grav var uden fund, mens der fandtes en stridsøkse og en flintflække i den nederste. Udgravningsfeltet i 1911 var, således som det var normalt dengang, cirka 6×6 m stort og omfattede kun midten af højen. Den store ringgrøft i gravhøj C vil naturligvis ikke kunne erkendes ved denne udgravningsmetode. Det er således muligt, at gravhøj C er identisk med den mellemste høj, sb. 143, og den sydligste høj, sb. 142, kan eventuelt være gravhøj H, som ikke havde spor efter udgravninger i nyere tid. Det er imidlertid ikke til at afgøre med sikkerhed ud fra sognebeskrivelsen og de gamle udgravningsberetninger.

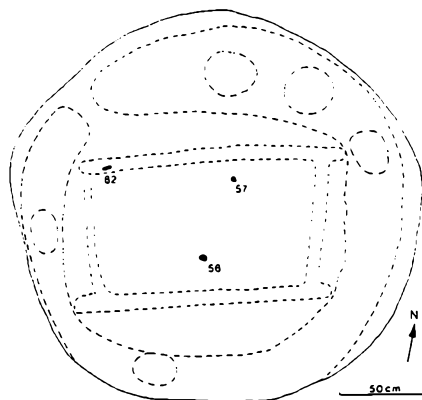
Der er forskellige ting, der tyder på, at gravhøjene på denne mark er usædvanligt kraftigt nedslidte. Grænsen mellem det moderne muldrag og den gullige undergrund fremtrådte ret skarp, som oftest uden det normale overgangslag. Det var en meget sandet jordbund, og det ser ud til, at der er sket en betydelig sandafblæsning fra stedet, således at der er pløjet

dybere og dybere ned. Det er påfaldende, at der var meget sparsomme rester tilbage af gravhøjene, og at der hverken var bevaret højfyld eller gammelt muldrag. Gravhøjen sb. 144 var ved undersøgelsen i 1908 nedgravet cirka 70 cm i undergrunden. Ved udgravningen af gravhøj B i 1998 gik det gamle udgravningshul kun cirka 30 cm ned i undergrunden. Hvis det er den samme gravhøj, giver det måske et billede af nedslidningen og i hvert fald en del af forklaringen på, at det i 1998 ikke var muligt at finde grave med bevaret gravudstyr.

Uanset de manglende fund er det en interessant undersøgelse, der viser, hvor tæt gravanlæggene fra enkeltgravskulturen kan ligge, og at der findes mange ikke-registrerede gravhøje. På dette lille område drejer det sig om mindst tre gravanlæg, og måske ligger en eller flere af de tre høje, som registreredes i 1899, i virkeligheden vest for omfartsvejen, hvor der flere steder kan iagttages svage højninger, som kan være nedpløjede gravhøje.

12. Grarup 2æ

Syd for Grarupvej blev der undersøgt tre gravanlæg fra enkeltgravskulturen (cirka 2800-2400 f.Kr.). Området ligger umiddelbart syd

Figur 24. Gravanlæg I på lokalitet nr. 12 i Grarup. En rund nedgravning indeholdt spor af en kiste, omgivet af en ringgrøft med svage stolpespor. I graven lå ravskiverne 56 og 57 samt flække 62. Tegning: Vibeke Juul Pedersen og Jens Jørgen Kærgaard.

for lokalitet nr. 11, og de to undersøgelsesområder er kun adskilt af det godt 15 m brede tracé, hvor Grarupvej ligger. Begge lokaliteter ses på planen på figur 18. Der er omkring 37 m mellem den sydligste gravhøj på lokalitet nr. 11 og det nordligste gravanlæg på lokalitet nr. 12.

På lokalitet nr. 12 blev der afgravet et omtrent trekantet felt, der var indtil 83 m langt nord-syd i vejtracéets længderetning og indtil 60 m bredt. Endvidere blev der gravet søgegrøfter længere sydpå. Undersøgelsen omfattede i alt

3.300 kvadratmeter. Anlægssporene fremkom på den højestliggende, nordlige del af området, ud mod Grarupvej. På lokalitet nr. 12 blev der blandt andet undersøgt anlæggene I-L.

Gravanlæg I lå helt ud mod Grarupvej og var en lille, cirkelformet nedgravning, som indeholdt rester af en gravkiste omgivet af en grøft. Gravanlægget ses på figur 24.

Nedgravningen var cirka 230 cm i diameter. Midterste del var kun bevaret i indtil 14 cm's dybde, og her var spor efter en vest-øst liggende kiste på 125 cm i længden og 70 cm i bredden. Kistens langsider gik lidt forbi kistens endevægge. På bunden lå to små ravskiver og en flintflække, som er afbildet på midterste del af figur 25. Ravskive 56 er 4,6×3,7 cm stor og cirka 1,3 cm tyk. Ravskive 57 er omkring 3 cm i diameter og kun 8 mm tyk. Begge skiver havde hul i midten. Flække 62 er kun 4,5 cm lang. Den blev fundet ved kistens nordvesthjørne, og den hører muligvis ikke til gravudstyret. I midterste del af kisten var meget svage skeletspor. Yderst i nedgravningen og tæt omkring kisten var en ringgrøft, som var op til 32 cm dyb. Heri har stået mindst fem stolper.

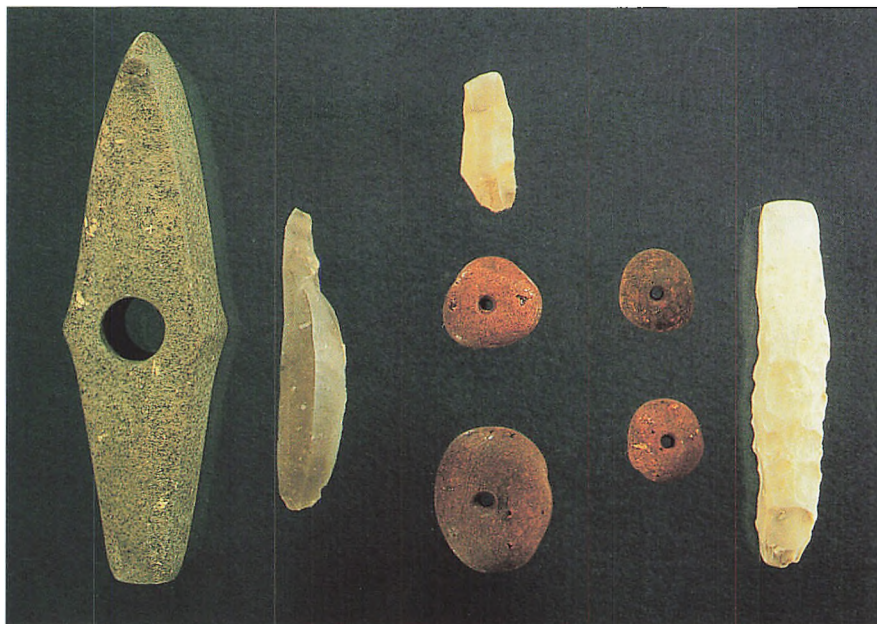
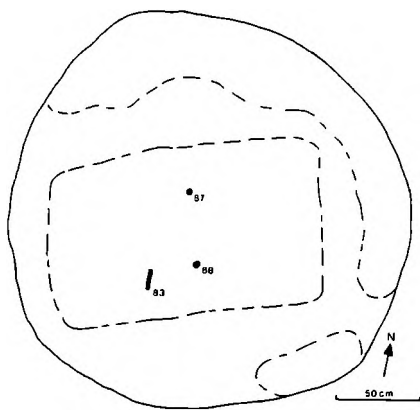
Stolperække J fremkom få meter syd for grav I og bestod af syv stolpehuller i et halvcirkelformet

anlæg, som ses på figur 18. Halvcirklen har en diameter på omkring 7 m og har åbning mod sydøst. Stolpehullerne var mellem 23 cm og 39 cm dybe. Der var ingen daterende fund i hullerne, men stolperækken hører utvivlsomt sammen med gravanlæggene.

Gravanlæg K havde ligeledes en cirkelformet nedgravning, der var cirka 250 cm i diameter og indtil 22 cm dyb. En plan af anlægget vises på figur 26. Graven var placeret midt i nedgravningen og indeholdt en flintmejsel og to ravskiver, som er vist på højre del af figur 25. Flintmejsel 83 er 11,5 cm lang og

Figur 26. Plan af gravanlæg K på lokalitet nr. 12 i Grarup. Graven indeholdt flintmejsel 83 samt ravskiverne 87 og 88.

Tegning: Vibeke Juul Pedersen og Jens Jørgen Kærgaard.

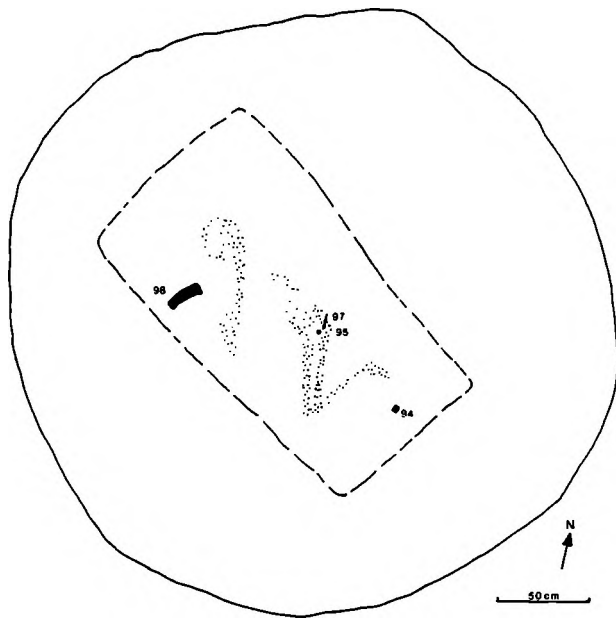

Figur 25. Fund fra tre grave fra enkeltgravskulturen på lokalitet nr. 12 i Grarup. Til venstre: Stridsøkse 98 og flække 97 fra gravanlæg L. I midten: Flække 62 og ravskiverne 56 og 57 fra gravanlæg I. Til højre: Ravskiverne 87 og 88 samt flintmejsel 83 fra gravanlæg K. Gengivet i cirka 1/2 størrelse. Foto: Kjeld Hansen.

har en cirka 1,5 cm bred æg. Ravskiverne 87 og 88 er næsten runde, omkring 2,5 cm i diameter og 1 cm tykke.

Gravanlæg L lå på det højeste sted og var en stor cirkelgrav med en nærmest rund nedgravning, der var 320-345 cm i diameter. En plan af gravanlægget vises på figur 27. Nedgravningen gik 40 cm ned, og på bunden var der spor efter en kiste, der havde længderetning

nordvest-sydøst og var cirka 200 cm lang og 95-100 cm bred. I graven lå der en stridsøkse, en flintflække og en lille ravperle. Stridsøkser og flækken ses til venstre på figur 25. Ravperle 95 er endnu til konservering og derfor ikke med på billedet. Stridsøkse 98 er 16,5 cm lang med et skafthul på cirka 2 cm i diameter. Flække 97 er knap 10 cm lang og lidt uregelmæssig. Der var tydelige skeletspor, som

Figur 27. Plan af gravanlæg L på lokalitet nr. 12 i Grarup. I en stor, rund nedgravning blev der undersøgt en grav med kisterester, skeletspor samt ravperle 95, flække 97 og stridsøkse 98. I gravfylden i fodenden af kisten lå skår 94. Tegning: Vibeke Juul Pedersen og Jens Jørgen Kærgaard.

viste en person liggende på siden med optrukne knæ, med hovedet i den nordvestlige ende af graven og med ansigtet vendt mod sydvest. Gravbunden med skeletspor og gravudstyr er vist på figur 28. I forbindelse med gravanlægget kunne der konstateres svage spor efter en gravhøj. Der fremkom en del flint og skår i gravfylden og højområdet. På figur 29 kan ses en skraber, en godt 7 cm lang flække

og skår 94, som er ornamenteret med fire rækker med indtryk af en tosnoet snor. Skåret lå i fodenden af graven og er indtegnet på figur 27. Ved hjælp af stridsøkseen kan graven dateres til den første fase af enkeltgravskulturen, ældre undergravstid. Den viser tillige, at den gravlagte er en mand.

I udgravningsfeltet blev der endvidere undersøgt 24 stolpehuller uden noget system samt en del an-

dre nedgravninger. På det højtliggende område omkring gravanlæg L var der inden for cirka 15×15 m i alt 19 aflange, 'skyttegravslignende' nedgravninger af samme art som på lokalitet nr. 11. På markoverfladen cirka 40 m sydsydøst for gravanlæg L var et område med en del flint. Stedet lå uden for vejtracéet og blev derfor ikke undersøgt nærmere.

I dette område var der ikke tidli-

Figur 28. Gravanlæg L på lokalitet nr. 12 i Grarup, set fra fodenden (sydøst). Der ses tydelige spor efter den døde mand, blandt andet de stærkt bøjede ben. I graven ligger ravperle 95, flække 97 og stridsøkse 98. Foto: Jens Jørgen Kærgaard.

gere registreret gravhøje. Der har med sikkerhed været høj over gravanlæg L, som lå på den højeste top. Fra midten af dette anlæg er der henholdsvis 43 m mod nord og 23 m mod vest til de to andre gravanlæg, som formodentligt også har været dækket af høje. Set i sammenhæng med lokalitet nr. 11 nord for Grarupvej er der på et område på cirka 200×50 m konstateret mindst seks nye gravanlæg fra enkeltgravskulturen. Denne del af Grarupvej, som adskiller de to undersøgelsesområder, skal fjernes i forbindelse med anlæg af om-

Figur 30. Tapkile fra udgravning på lokalitet nr. 13 i Grarup. Stykket er 13 cm langt og stammer fra enkeltgravskulturen. Foto: Kjeld Hansen.

fartsvejen. Herning Museum vil følge afgravningen for at se, om der gemmer sig flere gravanlæg på den højestliggende del af området.

13. Grarup I

Thyregodvej bliver omlagt, og i området, hvor den forlagte Thyregodvej krydser Brande Omfartsvej, har Herning Museum foretaget undersøgelser i både 1998 og 1999. Herved fremkom spor efter aktiviteter i yngre stenalder, bronzealder eller jernalder og nyere tid. Der blev i alt afdækket 6.020 kvadratmeter.

I første omgang blev selve broområdet med tilhørende arbejdsarealer undersøgt. Her var blandt andet spor efter et sløjfet dige, som måske hører til den nedlagte Grarup Landsby, og et område med en snes stolpehuller og andre nedgravninger. De var uden system og uden daterende fund, men der er sikkert tale om oldtid (bronzealder eller jernalder).

I anden omgang blev der lavet søgegrøfter og tre mindre udgravningsfelter i området vest for broen. I alle tre felter var der spredte stolpehuller uden system. I det største af felterne, på 55×16 m, var der 20 stolpehuller og en lille, fladbundet grube med små skår, som kan henføres til bronzealder eller

Figur 29. Fund fra fylden i gravanlæg L på lokalitet nr. 12 i Grarup. Der ses en skraber, en flække og et lille skår med snoreornamentik. Gengivet i cirka 2/3 størrelse. Foto: Kjeld Hansen.

jernalder. I det sydligste felt undersøgtes ti stolpehuller og to gruber uden fund. Desuden fremkom der en tapkile fra enkeltgravskulturen, figur 30. Tapkilen, der er lavet af en grønlig stenart, er 13 cm lang og har en knap 6 cm bred æg. Den blev fundet i en meget uregelmæssig fyld, der snarest må tolkes som spor efter et væltet træ. Tilsyneladende var ingen af de undersøgte stolpehuller og gruber samtidige med tapkilen.

14. Grarup II

På den forlagte Thyregodvej blev der prøvegravet over en godt 1 km lang strækning, og i et lille område nordøst for broen, hvor Thyregodvej krydser omfartsvejen, undersøgte der bopladsrester fra bronzealder eller jernalder. Prøvegravningerne omfattede 6.285 kvadratmeter og bopladsundersøgelsen i alt 1.300 kvadratmeter.

Udgravningsfeltet var indtil 62 m langt og 28 m bredt, og der blev fundet to kogegruber og otte stolpehuller uden noget system. Der

var ingen daterende fund, men kogegruberne tyder på bronzealder eller jernalder.

15. Grarup VI

På et næsten vandret plateau ved nordsiden af Grarup Bæk blev der undersøgt bopladsrester, som antagelig kan dateres til jernalderen. Umiddelbart forud for undersøgelsen var området ryddet for grantræer. På overfladen blev der fundet lidt flintaffald. Ved undersøgelsen, som omfattede i alt 920 kvadratmeter, fremkom der et ild-

sted og stolpehuller. På figur 31 ses udgravningsområdet fra syd.

I den sydøstlige del af området, nær skrænten ned mod Grarup Bæk, blev der udgravet et ovalt ildsted, som var cirka 220×130 cm stort og havde størst udstrækning vest-øst. Ildstedet bestod af en indtil 15 cm dyb nedgravning, der havde afrundet bund og indeholdt trækulsholdig fyld og mindre, ildskørnede sten.

Midt i udgravningsfeltet, cirka 13 m nordvest for ildstedet, fremkom der 18 stolpehuller inden for et område på 7×4 m. De fire af hullerne lå på række i retningen nærmest sydvest-nordøst og kan udgøre de tagbærende stolper i et hus. Men de øvrige huller indgår ikke i noget klart system. Lidt nordvest for stolpehullerne var der et mindre område med svage ardspor.

Figur 31. Udgravningsområder på begge sider af Grarup Bæk i Grarup, set fra omtrent syd. På fladen i baggrunden er der undersøgelse i gang på lokalitet nr. 15. I forgrunden ses lidt af det tildækkede felt på lokalitet nr. 16. Foto: Hans Rostholm.

16. Grarup Landsby I

På et nærmest vandret plateau umiddelbart syd for Grarup Bæk blev der undersøgt rester af et gårdsanlæg fra nyere tid. Desuden var der enkelte fund fra oldtiden. Stedet er beliggende lidt syd for foregående lokalitet, og en del af det tildækkede udgravningsområde ses i forgrunden på figur 31.

Der var rester af to vest-øst liggende bygninger på 10×5 m og

6,5×5,5m. Der var også en mere ødelagt tomt på 7×4 m. Desuden fremgravedes der et indtil 1 m tykt opfyldningslag i den lavestliggende del af området samt en affaldsgrube og to nedgravninger, der må tolkes som brønde. Fundmaterialet er fra nyere tid og omfatter især skår af porcelæn og jydepotter samt glasskår. Gården har hørt til den nu nedlagte Grarup Landsby og var i brug langt ind i dette århundrede. Det var ikke muligt at finde spor efter ældre gårdsanlæg på stedet.

Nær ved Grarup Bæk fremkom der en kogegrube fra bronzealder eller jernalder, og endvidere opsamledes der flint fra oldtiden. Der blev uden resultat prøvegravet i et område øst og syd for gårdsanlægget. Undersøgelserne omfattede selve vejtraceet og et område med regnvandsbassin vest for vejen. Der afdækkedes i alt cirka 2.350 kvadratmeter.

17. Grarup III

Øst for et lille skovområde på den sydligste del af omfartsvejen undersøgte museet to overpløjede gravhøje, som kan henføres til enkeltgravskulturen. Højene er først registreret i forbindelse med Herning Museums undersøgelser på omfartsvejen.

Figur 32. Fund fra den nordlige gravhøj på lokalitet nr. 17 i Grarup. Der vises en skraber, en flække og et skår med snoreornamentik. Gengivet i cirka 1/2 størrelse. Foto: Kjeld Hansen.

Vest for vejtraceet er der registreret tre gravhøje, som udgravedes af Nationalmuseet i 1908. Museet havde ved rekognoscering i vejtraceet konstateret flere svage højninger, som eventuelt kunne være gravhøje. Der blev derfor lavet prøvegravninger over en godt 200 m lang strækning og afdækket cirka 3.920 kvadratmeter. Midt i området fremkom de to overpløjede gravhøje, som her benævnes høj 1 og høj 2.

Høj 1 fremtrådte som en tydelig højning, der var cirka 20 m i diameter. Højtomten bestod af talrige fyldskifter med gammelt, gråbrunt-grågult sand, som mindede

om højfyld og gammelt muldrag i andre høje fra enkeltgravskulturen. Denne fyld gik i dele af højen indtil 60 cm ned i undergrunden, hvilket må tolkes som en usædvanligt omfattende dyreaktivitet. I den nordlige del af højtomten var der et område med meget flint samt en del skår fra enkeltgravskulturen. En lille del af fundene er vist på figur 32. Der ses en lille næsten rund skraber, en 7 cm lang flække med skraberæg i den ene ende samt et skår, der kun er 3 cm langt og er ornamentet med tre vandrette rækker med indtryk af en tosnoet snor. Disse fund må tolkes som bopladsrester, der enten er bragt til stedet sammen med højfylden eller har ligget i muldraget, da højen blev bygget. Et cirka 6×5 m stort område blev gennemgravet, men der fremkom kun dyregange og ingen sikre anlægsspor. Resten af højområdet blev overvejende afgravet i tynde lag med gravemaskine. Det lykkedes ikke at finde grave eller andre anlæg i højtomten. Det skal bemærkes, at der heller ikke konstateredes moderne nedgravninger fra tidligere graveaktivitet i højen.

Høj 2 lå knap 25 m syd for høj 1 og var 13-14 m i diameter. På figur 33 ses højen, efter at det moderne muldrag er afgravet. Midt i højen var der en moderne nedgravning

med en udstrækning på 3,4×2,2 m. Den gik kun indtil 15 cm ned under det moderne muldlag. I bunden af hullet var der bevaret lidt af en nedgravning med lyst gråbrunt og grågult sand, som kan være rester af en gammel gravbund. De bevarede fyldrester tyder på, at denne gamle nedgravning har haft længderetning cirka nordnordøst-sydsydvest. I dele af højtomtten var der bevaret rester af det gamle muldlag, hvorpå højen blev anlagt. Højtomtten blev afgraved i tynde lag med gravemaskine. Herved fremkom der hverken fund eller yderligere anlægsspor.

18. Grarup IV

Kun omkring 80 m fra sidstnævnte højtomt blev der undersøgt endnu en overpløjet gravhøj, som ikke tidligere har været registreret. Der blev lavet prøvegravninger på marken omkring højtomtten, og i alt afdækkedes der 1.120 kvadratmeter.

Højen har været cirka 11 m i diameter, men afgrænsningen var ret diffus. Højtomtten hævede sig kun op til 10 cm over den omgivende mark og bestod af materiale, som var lidt lysere end undergrunden omkring højen. Midt i højen blev der undersøgt en nedgravning på 160 cm i længden nord-syd og

Figur 33. Den sydlige gravhøj på lokalitet nr. 17 i Grarup. Her ses den afdækkede højtomt med en moderne nedgravning i midten. Målestokken er 1 m lang.
Foto: Hans Rostholm.

100 cm i bredden. Den gik cirka 15 cm ned under det moderne muldlag. Nedgravningen indeholdt til dels gammel fyld bestående af gråbrunt og grågult sand. Det er sandsynligvis rester af et gravanlæg. Midt i nedgravningen var et mindre, moderne hul, som gik 60 cm dybere end resten af nedgravningen. Højen var stærkt nedpløjet, og der var kun bevaret lidt af det gamle muldlag, mens der tilsyneladende ikke var noget af højfylden tilbage.

19. Grarup sb. 135

Omkring 100 syd for foregående høj blev der undersøgt en meget ødelagt højtomt. Nationalmuseet

registrerede i 1899 højen som nr. 135 i sognebeskrivelsen (sb.) for Brande Sogn. Højen var dengang overpløjet, 16 m i diameter og 70 cm i højden. Midterste del af højen blev udgravet i 1908 og indeholdt grave fra enkeltgravskulturen (ca. 2800-2400 f.Kr.).

Højen kunne i 1999 ikke erkendes i terrænet, men Herning Museums prøvegravning viste, at højtomtten lå i forbindelse med et mindre markdige nogenlunde på det sted, hvor den var indtegnet på kortet i sognebeskrivelsen. Højtomtten fremtrådte som et område med et gråligt sandlag, der var dækket af et lag gulligt-lysegråt sand, hvilket kan tolkes som rester af henholdsvis gammelt muldlag og højfyld. Højfylden var bevaret i op til 10 cm's tykkelse, mens det gamle muldlag var op til næsten dobbelt så tykt. Ud fra udstrækningen af gammelt muldlag og højfyld har højens diameter været mindst 11-13 m. Hen over sydkannten af højen var der anlagt et markdige med tilhørende digegrøft, og den nordlige del af højen var dybdepløjet i forbindelse med plantning. Der var ingen spor efter grave i den stærkt medtagne gravhøj.

Der blev lavet prøvegravninger i området omkring højtomtten, blandt andet på et par svage forhøjninger. Men det resulterede ik-

Figur 34. En stor, ikke-fredet gravhøj på lokalitet nr. 20 i Nørre Askær. Højen ligger i østlige halvdel af vejtraceet, som her er afgravet. Højen fotograferedes inden Herning Museums udgravning i april 1999, set fra cirka syd. Foto: Jens Jørgen Kærgaard.

ke i fund af nogen art. Ved undersøgelsen blev der i alt afdækket 940 kvadratmeter.

20. Nørre Askær

På den sydlige del af omfartsvejen blev der undersøgt en stor gravhøj, som må henføres til enkeltgravskulturen. Højen blev først konstateret ved Herning Museums rekonoscering på vejtraceet i 1997. Højen lå dengang træbevokset i et lille trekantet område på dyrket mark og blev registreret som en

velbevaret høj med en diameter på cirka 23 m og en højde på 1,8 m. Umiddelbart inden museets undersøgelse blev højen ryddet for træer, men stubbene blev opgravet af museet. Højen, der var beliggende i den østlige halvdel af vejtraceet, ses fra syd på figur 34.

I februar 1999 blev der lavet et mindre prøvehul i den vestlige del af højen for at få sikkerhed for, at der var tale om en gravhøj. Samtidig lavedes der prøvegravninger i vejtraceet nord og syd for højen samt øst for højen, hvor der skal

anlægges et stort klaringsbassin. Gravhøjen udgravedes i april og maj 1999. Prøvegravninger og høj-udgravning omfattede i alt 2.980 kvadratmeter. På figur 35 vises en plan af højen.

Indledningsvis blev der lavet en 3 m bred grøft fra højmidten til foden af højen i vest, øst og syd. Efter registrering af de lodrette profiler gennem højen blev den sydlige halvdel af højen helt udgravet, og der lavedes en 3 m bred grøft gennem højens nordlige halvdel, som slutteligt blev udgravet. Størstedelen af arbejdet foregik forsigtigt med en rendegraver. Under det meste af højen var det gamle muldlag bevaret. Profilerne nord-syd og vest-øst gennem højen viste, at højfylden nåede 1,8 m op over det gamle muldlag. Højens diameter var 21 m vest-øst og cirka 20½ m nord-syd. I profilerne kunne man desuden se, at højen havde to byggefaser, som til dels var adskilt af et massivt, gråligt sandlag, der må tolkes som flyvesand. Den lodrette profil gennem den østlige del af højen vises på figur 36.

Den ældste højfase var opbygget af tørv, som vanskeligt kunne skelnes fra det gamle muldlag under højen. Den første højfase har været omkring 16 m i diameter, og højden var mellem 1,0 m og 1,2 m. Uden for den ældste højfase var

det gamle muldrag afgravet, og der lå flyvesand direkte oven på det gullige undergrundssand. Den anden højfase bestod ikke af tørv, men derimod af ensartet, lyst gråbrunt sand. Ved bygning af anden højfase blev højens fod flyttet cirka 2 m længere ud.

I midterste del af højen var der en stor, moderne nedgravning, som ses på figur 35. Der var tale om et meget regelmæssigt og nærmest rektangulært udgravningsfelt, som ved højebunden havde en udstrækning på 5,5 m nord-syd og 6,6 m vest-øst. Nedgravningen gik til bunden af det gamle muldrag under højen.

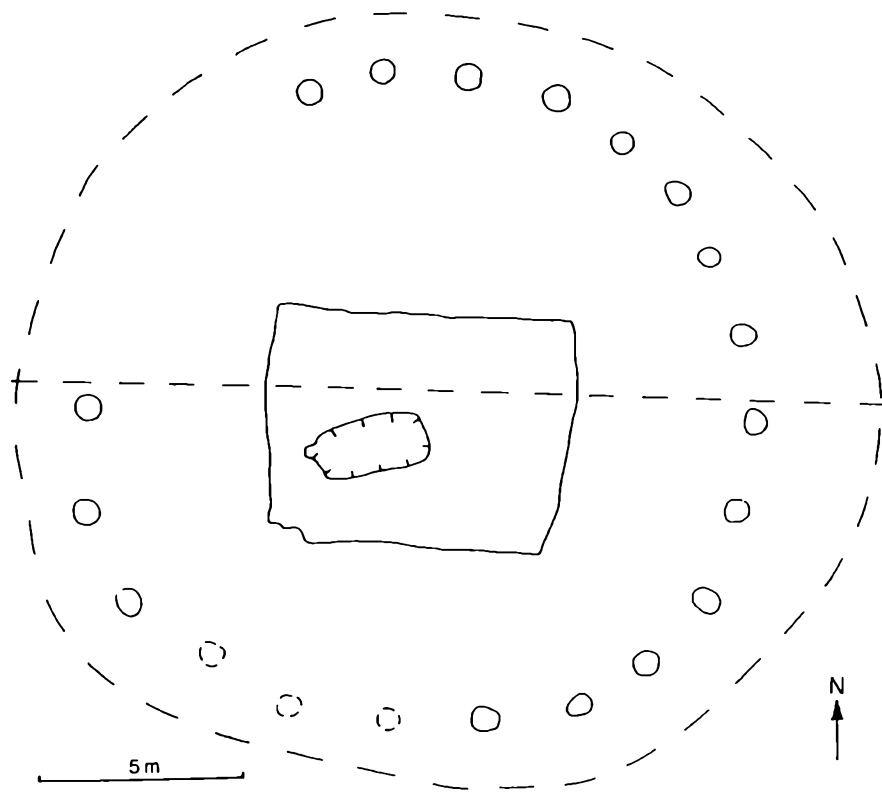
I sydvestlige del af det store, moderne hul fortsatte den omgravede fyld ned i en nærmest oval nedgravning, der var 2,5 m lang og 1,3 m bred med længderetning vest-øst. Nedgravningen gik cirka 25 cm ned i undergrunden. Det er utvivlsomt rester af et udgravet gravanlæg. Der var intet af graven bevaret, men der fremkom i bunden ved nordsiden af den moderne nedgravning et lille område med urørt fyld, som hører til en gammel nedgravning. Desuden var der meget trækul i den omgravede fyld. Denne grav lå ikke helt centralt i højen. Midten af den ovale nedgravning lå knap 2 m sydvest for højmidten, når denne beregnes

ud fra højfoden og en stolpekreds, som fulgte højfoden.

Den ældste højfase var markeret af en stolpekreds, som var 16,5 m i diameter og bestod af i alt 20 huller. Stolpekredsen er indtegnet på figur 35. I det meste af højens nordvestlige fjerdedel kunne der

ikke erkendes huller. I resten af højen var afstanden mellem hullerne fra 2,0 m til 2,5 m regnet fra midten af hullerne. Stolpehullerne var runde og 50-60 cm i diameter. De gik fra 6 cm til 24 cm ned i undergrunden. Der fandtes trækul i en del af hullerne, og i et 22 cm

Figur 35. Plan af en undersøgt gravhøj på lokalitet nr. 20 i Nørre Askær. Der vises højfoden, stolpekredsen yderst i højen, profilen gennem højen samt det tidligere udgravningsfelt og hullet efter en formodet grav midt i højen. Tegning: Jens Jørgen Kærgaard.

dybt hul i nordkanten af højen fremkom trækulsrester fra en stolpe på cirka 32 cm i diameter. Et par af stolpehullerne i sydøstlige del af højen ses på figur 36.

De to højfaser viser, at højen har indeholdt mindst to grave, som har været placeret i højens centrale del. Der var kun svage spor efter det ene af disse gravanlæg. Det er mest oplagt, at gravhøjen stammer fra enkeltgravskulturen, men det kan ikke siges med sikkerhed.

Ved udgravningen af højen var der ingen antydninger af gravanlæg uden om den store moderne nedgravning. Det er meget overraskende, at der i den relativt store høj ikke var spor efter sekundære begravelser i kanten af højen.

Den store, moderne nedgravning midt i højen tyder på en professionel udgraver, der har lavet et regelmæssigt udgravningsfelt på samme måde, som Nationalmuseet gjorde tidligere. Det er imidlertid ikke muligt at sætte denne gravhøj i forbindelse med Nationalmuseets mange højudgravninger i Brandeområdet i begyndelsen af 1900-tallet, og som tidligere nævnt var højen slet ikke registreret på Nationalmuseet. Der er grund til at tro, at der på et eller andet tidspunkt er sket en fejl i forbindelse med det antikvariske arbejde. En så stor gravhøj kan man ikke overse!

Figur 36. Den sydøstlige del af en gravhøj på lokalitet nr. 20 i Nørre Askær. I fladen ses en del af stolpekredsen yderst i højen. I baggrunden ses den lodrette profil gennem østlige del af højen. Målestokken er ca. 1,5 m lang. Foto: Hans Rostholm.

Herning Museums arkæologer havde glædet sig meget til for en gangs skyld at få lejlighed til at udgrave en tilsyneladende velbevaret gravhøj. Men højen var ikke velbevaret, og resultatet af undersøgelsen blev desværre meget skuffende.

21. Askær 1b

På den sydligste del af omfartsvejen blev der undersøgt et mindre område med bopladsrester fra

bronzealder eller jernalder. Ved prøvegravning på en 270 m lang strækning fremkom der anlægsspor tre steder, hvor der blev lavet mindre udgravningsfelter. Der afdækkedes i alt cirka 2.750 kvadratmeter.

Der udgravedes to kogegruber, der var 25 cm og 60 cm i diameter og indeholdt trækul og ildskørnede sten. Desuden blev der undersøgt to mindre fyldskifter og et stolpehul. Der var ingen daterende fund. De få anlægsspor gav ikke

anledning til yderligere undersøgelse i dette område. Anlægssporene er fra oldtiden, men kan ikke dateres nærmere end til bronzealder eller jernalder.

Afsluttende bemærkninger

De arkæologiske undersøgelser på Brande Omfartsvej kom til at omfatte en stor del af den samlede vejstrækning. Således blev sammenlagt omkring $\frac{2}{3}$ af strækningen afgravet, enten delvist eller i hele traceets bredde. I forbindelse med de 21 udgravninger blev der afdækket i alt 95.700 kvadratmeter. Hertil kommer de otte lokaliteter, hvor der kun blev lavet prøvegravninger og i alt afdækkedes cirka 12.500 kvadratmeter.

Som det fremgår af kortet på figur 1 var der flest fundpladser ved den nordlige og den sydlige ende af omfartsvejen. På den midterste del var der en større strækning, blandt andet gennem Brande Plantage, hvor hverken rekognosceringer eller prøvegravninger resulterede i fund.

Før Herning Museum startede på undersøgelserne, havde vi kun kendskab til tre lokaliteter med gravhøje (nr. 10, 11 og 19), ligesom gårdsanlægget fra den nedlagte Grarup Landsby var registreret (nr. 16).

På de øvrige 17 lokaliteter er der tale om nye fundpladser. Af disse kan nævnes en plads med bebyggelse fra middelalderen (nr. 1), et grubehus og en boplads med fire huse fra jernalderen (nr. 6 og 8), tre bopladser fra bronzealderen (nr. 2, 3 og 4) samt ikke mindre end seks pladser med nye fund fra enkeltgravskulturen (nr. 11, 12, 13, 17, 18 og 20). En del af de resterende pladser har leveret forholdsvis sparsomme fund og anlægspor, som i flere tilfælde ikke har kunnet dateres nærmere end til bronzealder eller jernalder.

Af særlig interesse er bopladserne fra bronzealderen og gravanlæggene fra enkeltgravskulturen. Ved udgravninger i forbindelse med anlægsarbejder i Herning Museums arbejdsområde er det næsten altid jernalderens grave og især bopladser, som viser sig. Fund fra bronzealderen og yngre stenalderens enkeltgravskultur dukker langt sjældnere op.

De tre bopladser fra bronzealderen lå ved den nordlige ende af omfartsvejen. På den ene af bopladserne blev der undersøgt tre sikre hustomter (nr. 4), mens det var vanskeligt at se noget system i stolpehullerne på de to andre pladser. Der var mange kogegruber på de tre bopladser, hvor der tilsammen blev undersøgt 89 af disse ild-

steder eller jordovne, som i øvrigt fremkom i mindre antal på fem andre pladser. Kogegruberne er oftest uden daterende fund, men på to af bopladserne (nr. 3 og 4) var en del af gruberne tilsyneladende mindre nedpløjede end normalt og indeholdt et større skårmateriale. I alt 14 kogegruber har således leveret fund, som daterer bopladserne til yngre bronzealder.

På Brande Omfartsvej blev der i alt undersøgt 15 høje eller gravanlæg fra enkeltgravskulturen. De er fordelt på syv lokaliteter, som alle findes på den sydlige del af vejstrækningen. I hvert fald ti af disse høje og gravanlæg fremkom på steder, hvor der intet var registreret i forvejen. Hertil kommer den løsfundne tapkile fra samme kultur (nr. 13). Der er grund til at fremhæve udgravningerne ved Grarupvej (nr. 11 og 12), hvor der inden for et område på cirka 200×50 m fremkom ni høje eller gravanlæg (hvoraf mindst de seks er nye) samt to stolperækker fra enkeltgravskulturen. Disse fund viser, at enkeltgravskulturens små gravhøje kan ligge meget tæt, og at der kan være mange højtømter, som endnu ikke er registreret. Undersøgelserne på omfartsvejen demonstrerede også, at de nedpløjede og nærmest 'usynlige' højtømter i nogle tilfælde indeholder rester af grave. Men

hovedparten af dem er desværre for ødelagt, enten som følge af nedpløjning eller på grund af tidligere gravninger i højene.

Selv om enkeltgravskulturen kun varer omkring 400 år (cirka 2800-2400 f.Kr.), er det fund og anlæg fra denne kultur, der træder tydeligst frem i undersøgelserne på Brande Omfartsvej. Det vil blive endnu mere markant, hvis man også inddrager de arkæologiske undersøgelser i det tidligere nævnte råstofområde mellem Søvej og den nordlige del af omfartsvejen. Her er der indtil midten af november 1999 konstateret fem helt nedpløjede gravhøje fra enkeltgravskultu-

ren. Resultatet af disse udgravninger kan ikke medtages i denne sammenhæng.

Noter

Ud over forfatteren har følgende deltaget i de arkæologiske undersøgelser på Brande Omfartsvej: Cand.phil. Martin Winther Olesen, cand.mag.-erne Peter Mohr Christensen og Vibeke Juul Pedersen, museumsassistenterne Jens Jørgen Kærgaard, Bo Bengtsen og Esben Donnerborg samt stud.mag. Erik Møller Jensen. Hovedparten af maskinarbejdet er udført af Arne Bo Keldgård og en mindre del af Allan Hedegård, Aage Kristensen og Ove Pedersen, alle fra firmaet Gustav H. Christensen.

De 21 lokaliteter med egentlige udgravninger, som er omtalt ovenfor, har på Herning Museum (HEM) følgende sagsnumre: 1. Borup IV: HEM 3548, 2. Borup II: HEM 3544, 3. Borup III: HEM 3545, 4. Borup 4n: HEM 3568, 5. Søvej II: HEM 3567, 6. Søvej I: HEM 3566, 7. Borup 7c: HEM 3570, 8. Borup I: HEM 3537, 9. Grarup 5d: HEM 3559, 10. Grarup sb. 145: HEM 3560, 11. Grarup 2ø: HEM 3547, 12. Grarup 2æ: HEM 3546, 13. Grarup I: HEM 3521, 14. Grarup II: HEM 3558, 15. Grarup VI: HEM 3575, 16. Grarup Landsby I: HEM 3564, 17. Grarup III: HEM 3561, 18. Grarup IV: HEM 3563, 19. Grarup sb. 135: HEM 3574, 20. Nørre Askær: HEM 3573 og 21. Askær 1b: HEM 3572. Prøvegravningerne har sagsnumrene HEM 3531 og HEM 3580.

Arkæologiske spadestik i Skjern Å-dalen

Af Peter Duun Andersen og Torben Egeberg

I foråret 1987 vedtog Folketinget, at den nedre del af Skjern Å skulle lægges tilbage i sine gamle slyngninger og de naturlige vandstandsvariationer genskabes med henblik på at genoprette det store naturområdes mosaik af søer, sump, rørskove, enge og hede/overdrev. Formålet var blandt andet at genskabe åsystemets selvrensende effekt, der skulle sikre en høj vandkvalitet i Skjern Å og Ringkøbing Fjord, hvorved levevilkårene for dyre- og plantelivet ville blive markant forbedret. Efter 12 års offentlig og politisk debat og naturligvis praktisk planlægning blev lov nr. 493 af 1. juli 1998, »Lov om Skjern Å Naturprojekt« vedtaget. Den endelige anlægslov omfatter langt fra hele afvandingsområdet, kun 56 procent af det areal, der i 60'erne blev afvandet, bliver naturgenoprettet. I de resterende arealer, eksempelvis i Stauning-Ganer området, vil korndyrkningen kun-

Figur 1. For at skabe den nye å skal der i alt fjernes 2,9 mio. kubikmeter jord. Der er foretaget en række arkæologiske udgravninger forud for Skjern Å-projektet, ligesom gravemaskinernes arbejde er blevet fulgt for eventuel fremkomst af fund. Fotografiet er taget fra bunden af den kommende å på et sted, hvor der i øvrigt fremkom en menneskeoverarmsknogle fra bunden af et tidligere åleje.

ne fortsætte uhindret. Den 7. juni i år tog miljøminister Svend Auken det første spadestik. Siden har Monberg & Thorsens maskiner taget over og påbegyndt opgravning af i alt 2,9 mio. kubikmeter jord.

Å-genopretningen og Museumslovens § 26

Da den store åregulering fandt sted i 60'erne, blev der hverken foretaget forudgående undersøgelser eller systematiske registreringer

ger under selve gravearbejdet. Det er derfor yderst sparsomt med oplysninger om hvilke typer kulturlevn, der dengang blev antruffet af maskinerne. Få år efter afvandringsprojektet blev Naturfredningslovens § 49 indført, hvilket medførte lovmæssig pligt til at anmelde fund af kulturlevn i forbindelse med jordarbejder. Loven er i dag omdøbt til Museumslovens § 26, der sammen med Naturbeskyttelsesloven skal sikre, at fortidsminder enten bliver bevaret eller i det mindste undersøgt, hvis de er truet af ødelæggelse. Eksistensen af disse love har bevirket, at Skov- og Naturstyrelsen og Skjern-Egved Museum allerede i 1988 foretog en registrering af kulturhistoriske interesser i Skjern Å-dalen.

Registreringen af de kulturhistoriske spor

Registreringen omfatter naturligvis primært fundlokaliteter i projektområdet, men for at kunne vurdere de forskellige kulturlevn i større perspektiv blev store dele af områderne oppe på brinkerne langs ådalen medtaget. Men da naturprojektet nærmede sig opstarten udarbejdede vi i 1998 en supplerende registrering, der dels tager højde for de mange fund, der er kommet til siden 1988, dels i høje-

re grad inddrager stednavne samt skriftlige kilder fra middelalder og senere tider. Sammen med matrikelkort og flyfotos er der fremkommet mange oplysninger om ældre vejforløb, broer, vadesteder og færgesteder med mere.

Tilsammen har de to registreringer resulteret i 118 fundlokaliteter med fund fra oldtid til nyere tid og som alle er med til at give et billede af, hvilke fundtyper der kan forventes at dukke op i forbindelse med Skjern Å Naturprojekt.

Forventede fund og anlægstyper

At dømme efter 1988-registreringen, er det særdeles sparsomt med bopladsindikatorer fra selve ådalen.

Tilsyneladende er der størst chance for at lokalisere boplads fra ældre stenalder, hvor man kan forestille sig, at næs og holme har virket tiltrækkende på især Maglemosefolket. Det kan selvfølgelig ikke på forhånd udelukkes, at der har været bopladsaktivitet i perioden fra bondestenalder og frem til og med jernalder, men registreringen har i al fald ingen påvist. Til gengæld er der gjort en række fine offerfund fra denne periode, som indikerer en vis sandsynlighed for at støde på denne fundtype. Des-

uden er det sandsynligt at finde jagt- og fangstredskaber af forskellig art og fra alle tider. Den massive aktivitet, der tilsyneladende har været på begge sider af ådalen i jernalderen, gør det sandsynligt, at man skulle kunne lokalisere vejforløb. Denne anlægstype savnes stort set i det middelalderlige registreringsmateriale. Men det må være mere end sandsynligt, at samfærdslen mellem de store bygningsanlæg og områderne i og nord for ådalen har efterladt sig spor i ådalens aflejringer. Eftersom Ringkøbing Fjord tidligere har gået helt ind til Lønborg, burde det være muligt at konstatere tilstedeværelse af skibe, ladepladser og lignende nedenfor de store middelalderlige anlæg. I det hele taget ville det være sandsynligt at finde spor efter forskellige aktiviteter i nærheden af voldstederne ved Lønborg Kongsgård og Lundønæs.

Arkæologiske fund og iagttagelser

Siden 20. april og frem til medio september 1999 har museet gennemført prøvegravninger i ni områder, af hvilke fem har ført til egentlige udgravninger. Nedenfor er nogle udvalgte resultater omtalt nærmere.

Figur 2. På Amholm Nord fandt vi hjulspor, der kunne dateres til sen bronzealder.

Amholm Nord

I det tidlige forår startede vi med at lægge et snit tværs over hele Amholm, primært for at konstatere om der var kulturlevn at spore, men i lige så høj grad i håb om at få et vist overblik over de stratigrafiske forhold på lokaliteten på den nordlige del af Amholm. Fundmæssigt var grøften fattig, men den gav det første varsel om de komplicerede lagdelinger, vi kunne forvente at komme i berøring med andre steder tæt på Skjern Å's udløb. Det lange profil bekræftede alle bange anelser. Lokaliteten bærer stærk præg af skiftende erosions- og aflejningsfænomener, der gennemskæres af et kompliceret net af tidligere vandløb. Tolkningen af de mange typer aflejringer kompliceredes yderligere af en udpræget mangel på viden om de for-

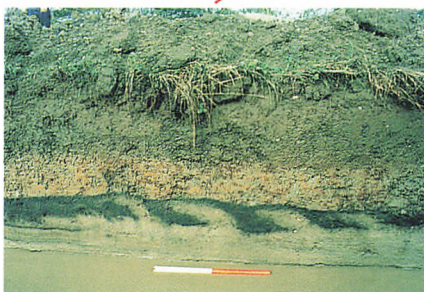
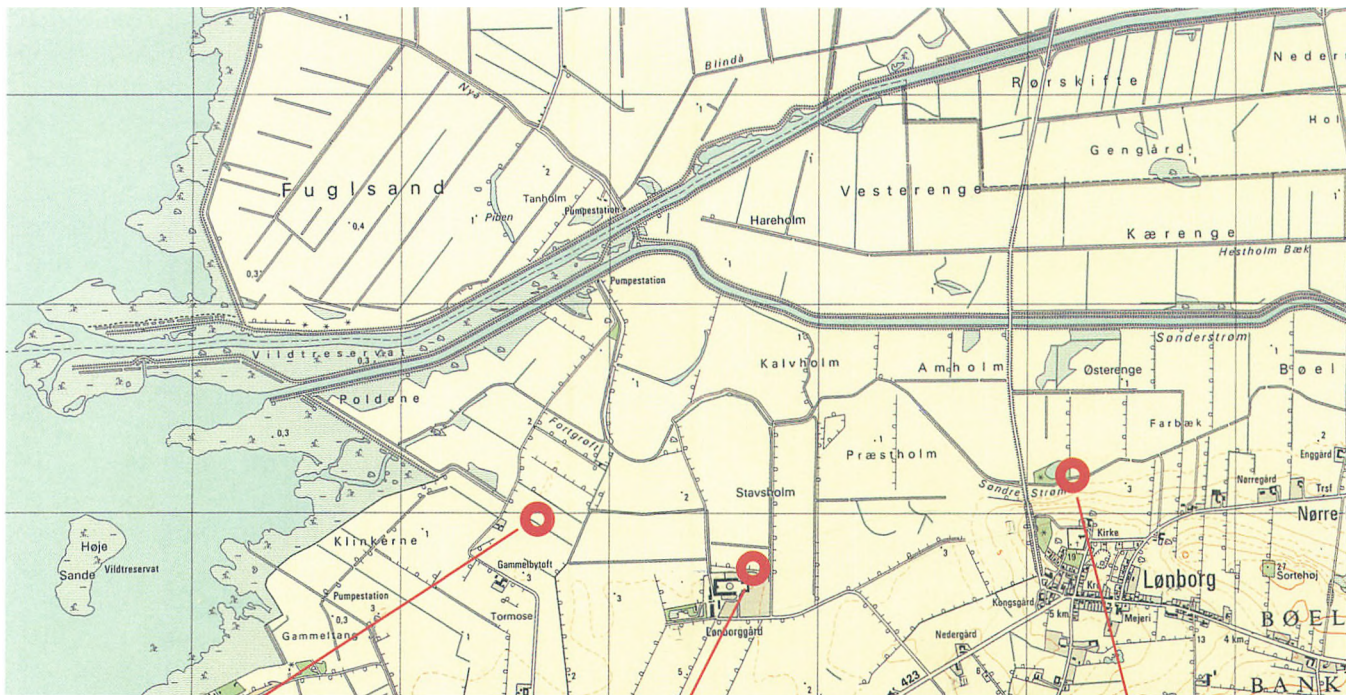
tidige geologiske forhold på stedet. Men alene ved at betragte det historiske kortmateriale kan man konstatere, at deltafronten har ligget betydelig længere inde i landet end tilfældet er i dag. For at se, hvilke aflejringer, der lå under grundvandspejlet, anlagde vi et lille prøvehul lige syd for den lange profil, hvor vi i en tidligere væksthorisont højst overraskende fik kontakt med et sæt meget tydelige hjulspor. Vejen blev naturligvis dokumenteret på sædvanlig vis og der blev taget en prøve af vækstlaget i det ene hjulspor med henblik på C 14-datering. Denne datering har vi netop modtaget og viser noget overraskende, at hjulsporene efter al sandsynlighed er afsat i sen bronzealder. Senere håber vi at få lejlighed til at følge vejen over en lidt længere strækning samt at indsamle materiale til kontroldatering.

Fra 1988-registreringen vidste vi, at der på vestsiden af Lønborgvej, lidt syd for Sønderstrøm var fundet en offerhenlagt (?) bronzeøkse. Parallelt med den første grøft anlagde vi her næste prøvegrøft, der blandt andet frilagde en lille nedgravning indeholdende en lille håndfuld flintafslag, trækul og fem ildpåvirkede sten (kogesten?). Omtrent vinkelret på denne grøft anlagde vi endnu en prøvegrøft på et sted, hvor terrænet var svagt sti-

gende. I grøften fandt vi en endnu udateret 3,30 m lang tilspidsset pæl (elm?), der lå vandret i aflejringerne og derfor løsrevet fra det anlæg, den tidligere har tilhørt. Få meter herfra i et tidligere åløb/vandhul lå et forholdsvist tykt lag af ikke omsat organisk materiale: grene, blade, agern, hasselnødder og lignende samt en stor mængde ligeledes endnu udaterede huggespånner. I et område, hvor åen har kunnet transportere materiale, kunne vi naturligvis ikke konkludere, at de mange huggespånner stammer fra fundlokaliteten. Det samme gælder den tilspidsede pæl, der ligeledes kan være flydt hertil andetsteds fra. Men under alle omstændigheder viser grøfterne i Amholm Nord, at der har været aktivitet på stedet, omend det ikke på grundlag af funddiagnostik kan konkluderes, at der har været bopladsaktivitet.

Klinkerne

Sideløbende med prøvegravningerne på Amholm Nord åbnede vi en lang søgegrøft på Klinkerne umiddelbart nord for Gammelbotoft, hvor overfladerekognosceringer viste spor efter bopladsaktivitet fra jernalder og vikingetid. Grøften blev anlagt, hvor diget fra Poldene skulle forlænges mod Lønborg-

Figur 3. Plovfurer på Klinkerne.

Figur 4. Siderne i den tidligere voldgrav på Lønborggaard var opbygget af lerblokke.

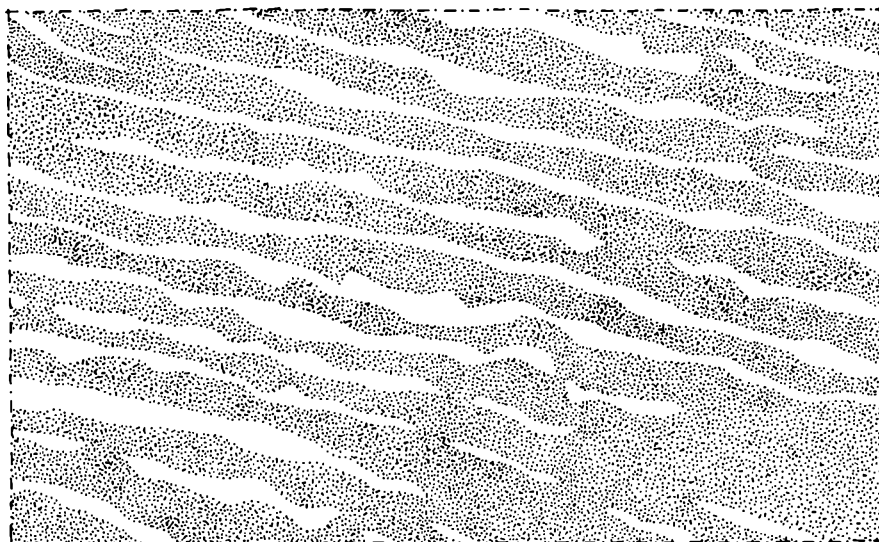

Figur 5. Stenbrolægning på Amholm Syd.

Figur 6. Planopmåling af plovfurer, udsnit cirka 1:50. De fleste steder stod furerne særdeles tydelige i det lyse sand.

gård. Umiddelbart under det nuværende pløjelag kunne vi konstatere et sammenhængende lag af klæg, der dækkede en ældre væksthorisont. Højest uventet kunne vi se klare spor efter pløjning på tværs af de markskel, der har eksisteret siden udskiftningstiden i 1790'erne. Vi finafrensede en større flade, der gav et særdeles flot billede af pløjeretning, men desværre intet daterende genstandsmateriale. Tilsyneladende havde marken således ikke været gødet – i al fald ikke på traditionel vis. Til gengæld var hele markfladen forseglet af klæglaget, der indeholder tilstrækkelig med organisk materiale til C 14-datering. De første tilbagemeldinger fra C 14-laboratoriet viste dateringer fra før vi-

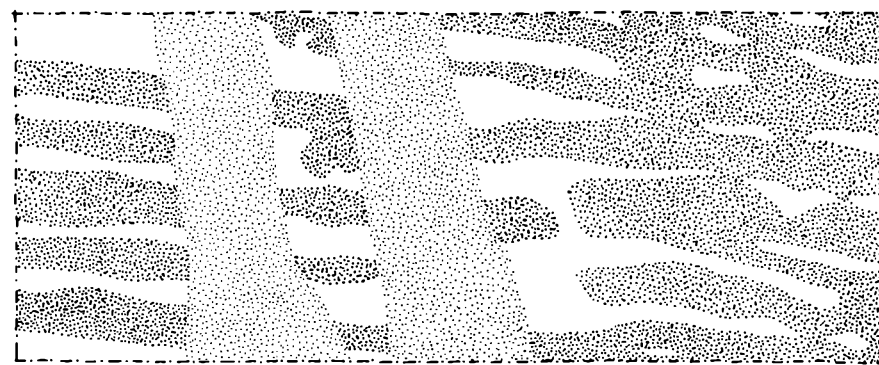
Figur 7: På Klinkerne kunne vi desuden konstatere flere vejforløb. Den afbildede vej har som den eneste skåret sig gennem pløjemarken. Alle øvrige lå umiddelbart øst for dyrkningsområdet. Gennemskæringen af marken viser, at vejen først er taget i brug, efter at marken var opgivet.

kingetid, hvilket kom noget bag på os. Ikke mindst da det stod klart, at marken var pløjet med en muldfjælsplow, der ifølge traditionen først indføres i vikingetid. Siden fundet har vi haft besøg af talrige agrareksperter, der samstemmende

ser pløjningen som epokegørende, såfremt dateringerne holder.

Øst for marken stiger terrænet i kraft af en ældre strandvold. Her kunne konstateres i alt seks nord-sydgående veje i form af særdeles tydelige spor efter hjulsæt, med en

Figur 8: Samme vej som afbildet på figur 7, men nogle meter længere mod syd. Kørslen har her været så intens, at der er dannet en hulvej. Den mørke stribe, der følger hulningen, er den væksthorisont, der udgør pløjelaget.

indbyrdes afstand mellem hjulene på 1,1-1,2 m. Desuden fandt vi et sæt hjulspor afsat direkte i pløjemarken. Vejene har næppe været i brug samtidig, men har formentlig afløst hinanden. Vejen, der er afbildet på figur 7 og 8, havde nærmest karakter af en hulvej, der har skåret sig dybt ned i terrænet. At man i perioder her har haft problemer med vand kunne ses derved, at hjulsporene i det nederste niveau var forstærket med et massivt, bevidst anlagt gruslag. Efterfølgende

nærstudier af luftfotografier taget før afvandingen antyder flere vejsæt i vegetationen og synes alle at udgå fra Gammelbotoft. Hvor langt vejene fortsætter mod nord er uvist, men muligheden foreligger for, at der har været en vejforbindelse op langs kyststrækningen til Stauningområdet. Det synes nært for at datere hjulsporene som værende samtidig med den pløjede mark. Den vestligst beliggende vej, figur 7 og 8, må dog i sagens natur først være taget i brug efter at mar-

ken er opgivet, men er som pløjemarken og de øvrige veje forseglet af det tidligere nævnte klæglag. Også hjulsporene savner typologisk egnet dateringsmateriale, men fund af flere stykker træ i nogle af hjulsporene kan antagelig ved hjælp af C14-datering give et fingerpeg om tidspunktet for vejenes anvendelse.

Undersøgelserne på Klinkerne er i skrivende stund ikke afsluttede, blandt andet mangler vi endnu at få foretaget de nødvendige kontroldateringer, makrofossil- og pollenanalyser med videre. Desuden håber vi at få lejlighed til at foretage supplerende undersøgelser, blandt andet med henblik på at kortlægge markernes udstrækning.

Amholm Syd

Prøvegravningerne på Amholm Syd havde vi på forhånd stillet relativt store forventninger til, især grøfterne helt inde under brinken neden for Lønborg Banke, hvor vi forventede, der havde været intensiv aktivitet i jernalder, vikingetid og middelalder. Vi vidste også, at fjorden havde strakt sig ind til netop dette område indtil engang i 1700-tallet, så der var al mulig grund til at tro på såvel gode fund som gode fundforhold. Her måtte have været udskibningspladser og

derfor berettiget håb om at kunne konstatere bolværker, fortøjningspæle, skibsrester med mere. Men grøfterne var fuldstændig fundtomme. Absolut intet i prøvegrøfterne levnedede mulighed for arkæologisk at kunne eftervise noget som helst. Konklusionen mandede ud i, at de kulturlevn, der muligvis har eksisteret på lokaliteten, er blevet borthøvet af de vandmasser, der gennem tiden har bidt sig ind i brinken. Der er dog også den mulighed, at de forventede aktiviteter har forgået længere mod øst, måske ud for eller i nærheden af den vej, der på det ældste kortmateriale løber øst om kirken og som stadig ses i terrænet som en markant hulvej. Denne lokalitet benævnes endnu »Farbæk«, der må være en omskrivning af »Færgebæk«. Endnu mere fortællende er stedsnavnet »Bøel Færgesund«, omtalt i en kilde fra 1790'erne.

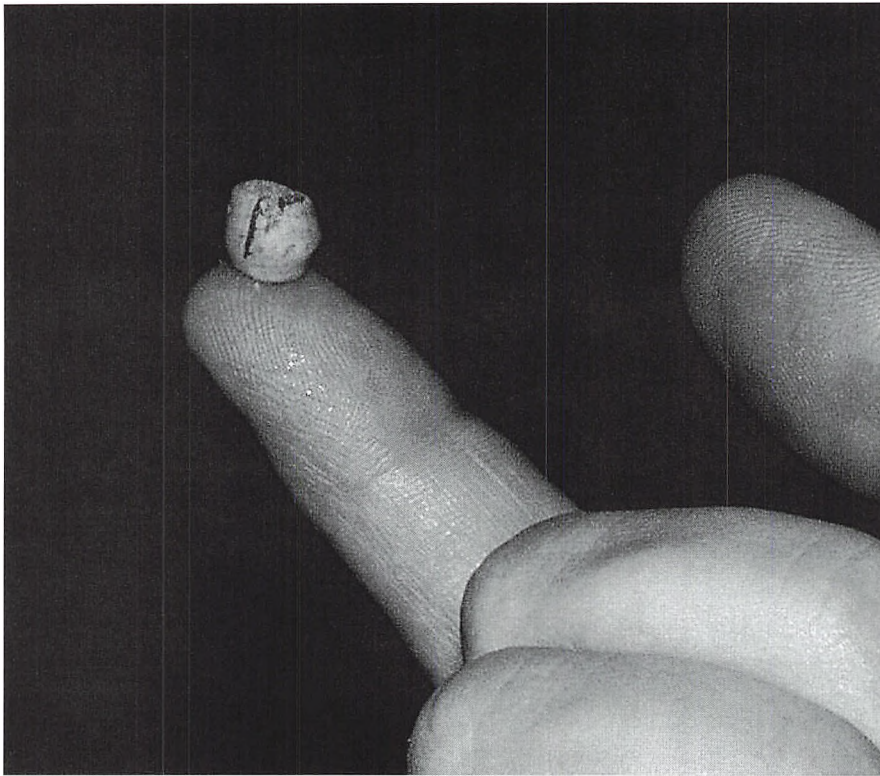
Om udfartsstedet fra Lønborg har ligget her, vides endnu ikke, men stedsnavnet mere end antyder, at der her på et tidspunkt må være have været et overfartssted. Lidt nordøst for hulvejens møde med den nuværende kanal, kunne vi i pløjelaget konstatere tilstedeværelse af påfaldende mange, fortrinsvis håndstore sten. Vi anlagde derfor en søgegrøft på dette sted, der bekræftede en meget stor kon-

centration af sten, der nu lå tilfældig spredt i pløjelaget, men som må have tilhørt en brolagt vej. Blandt de mange marksten (og en halv skubbekværn fra oldtiden) var der en del fejlbrændte teglsten, hvis format ikke tydede på en se-

Figur 9. Medlemmer af museets arkæologigruppe "Nerthus" har hjulpet til ved udgravningerne og besigtigelser af fund fra de enorme mængder af opgravet fyld. Her er det Asta og Arne, der bistår ved udgravning af en mindre trækonstruktion fundet i forbindelse med en stenbrolægning.

neste anvendelse af vejen meget før år 1800. Blandt andet for at få nogenlunde styr på vejforløbet retning anlagde vi endnu en søgegrøft parallelt med den første og en halv snes meter længere mod syd. Lykkeligvis lå brolægningen her i et niveau, der havde friholdt den nogenlunde fra de moderne pløjninger. Vi fik et felt, hvor store dele af brolægningen endnu var intakt. Den frilagte brolægning viste samme fundmønster, som den første grøft. Brolægningen bestod af en tæt stenspækning bestående af håndstore sten iblandet fejlbrændte teglsten i de øverste lag, der stadig pegede på en relativ sen datering af i al fald den seneste stenpåfyldning. Fra det såkaldte Konceptkort (forarbejdet til Videnskabernes Selskabs Kort) fra 1797 kendte vi i forvejen beliggenheden af vejforløbene på dette tidspunkt. Eller rettere vi troede, vi kendte dem. Efter teglstenene at dømme må vejen have været i anvendelse, da konceptkortet blev til. Dette forhold gav anledning til en del diskussioner, men kan måske forklares ved, at vejen på dette tidspunkt ikke længere har haft så stor betydning, at korttegneren har prioriteret at aftegne den på kortet. Mere tænkeligt er det dog, at de fejlbrændte mursten vitterligt er ældre end deres format antyder. I al fald må til-

Figur 10: Glasperle fra yngre jernalder fundet under stenbrolægning på Amholm Syd.

vejebringelsen af de mange sten og den massive stenpakning være udtryk for, at vejen må have haft en vis betydning, der gør det mindre sandsynligt, at vejen bevidst er udeladt på konceptkortet. Vi kan derfor endnu ikke afgøre, hvornår vejens funktion er ophørt, men et bud vil være engang i 1600- eller 1700-tallet. Umiddelbart under

brolægningsniveauet fandt vi en hestesko, der typologisk kan dateres til perioden 1250-1500 og nogle centimeter nede i de underliggende lag en lille gul glasperle, der typologisk kan dateres til yngre jernalder og som samtidig kunne tyde på, at vejen har rødder tilbage i sen jernalder.

I fladeafdækningen kunne vi

konstatere, at vejbrolægningen mod syd stoppede meget pludseligt. Et profilsnit anlagt parallelt med vejforløbet viste, at stenlægningen var anlagt på relativ fast grund, der til gengæld sluttede meget brat, tilsyneladende i kanten af et tidligere åleje. Hvilket i øvrigt stemmer godt overens med konceptkortet, der viser eksistensen af en holm på dette sted. Det gav anledning til spekulationer i retning af et brohoved eller måske det sted, hvor Bøel Færge lagde til. Vi udvidede derfor feltet i sydlig retning og denne gang i dybden i håb om at få svar på disse spørgsmål. Desværre var der ingen synlige rester af hverken brostolper, fortojningspæle eller lignende, så indtil videre kan der ikke konkluderes noget endegyldigt. De noget specielle arkæologiske arbejdsbetingelser i ådalen har senere bevirket, at vi har måttet rykke andre steder hen, men i håb om at få besvaret de endnu uafklarede spørgsmål, vender vi tilbage så snart lejlighed byder sig.

Lønborggård

Sidste dag inden sommerferien skulle der etableres en holdeplads til entreprenørmaskiner umiddelbart vest for Lønborggård. I samarbejde med en af naturprojektets

store maskiner fik vi etableret en 4 m bred nord-sydgående søgegrøft. Terrænet stiger forholdsvis kraftigt mod syd, og ender på en kote, der svarer nogenlunde til Lønborggårds beliggenhed. På dette niveau skar søgegrøften tværs gennem stolpeaftrykkene fra et cirka 4,5 m bredt hus (indvendige mål). Keramik og det forhold at der ikke kunne konstateres indvendige tagbærende stolper daterer huset til sen vikingetid eller tidlig middelalder. Huset er orienteret øst-vest med en lille gradafvigelse. Lidt nord for huset var der afteninger efter to smalle grøfter, der antagelig er de synlige rester efter ikke nødvendigvis samtidige indhegninger, der givetvis har hørt til gårdanlægget. I begge grøfter blev der gjort fund af keramik af samme godskarakter som fra huset. Vi fik således ved denne hastige udgravning en fornemmelse af, at Lønborg Bispegård kunne have meget tidlige rødder, selv om der dateringsmæssigt er langt op til den første skriftlige omtale af gården i 1477.

Nord for den nuværende Lønborggård anlagde vi en lang søgegrøft parallelt med den nordlige avlsbygning. På Geodætisk Instituts luftfotografier fra 1961 havde vi konstateret en meget tydelig vegetationsaftægning efter et vinkel-

bygget anlæg, der synes at pege i retning af hjørnet fra en tidligere vold eller voldgrav. Der er naturligvis intet besynderligt ved et voldgravsanlæg i forbindelse med et middelalderligt herregårdsanlæg. Det der især faldt i øjnene var, at voldgraven ikke havde samme orientering som det nuværende bygningskompleks, hvilket antydede at den middelalderlige herregård sandsynligvis må have haft en anden orientering. Til gengæld synes retningen at korrespondere med vikingetidshuset på vestsiden af Lønborggård. Søgegrøften viste med al tydelighed, at der på det forventede sted var et markant fyldskifte, der bestod af opstablede klægblokke, der har skullet holde voldgravssiderne på plads. En tilsvarende opbygning blev konstateret på voldgravens modsatte side. Voldgraven var blevet fyldt op, tilsyneladende over flere gange. Efter genstandsfundene at dømme er det formentlig foregået i 16-1700-tallet. Genstandsmaterialet udgøres blandt andet af teglsten, heriblandt de såkaldte frisiske mopper, glaseret rødgodskeramik, glittede jydepotter, rudeglasfragmenter, en formodet kanonkugle af sten, kridtpiber og store mængder dyreknogler fra heste, grise, køer, får og fugle. Vi har ikke kunnet påvise fiskeknogler, men til gengæld en

del østers der levede i fjorden indtil midten af 1700-tallet. Også betydeligt ældre genstande som en nydelig tildannet flækkeskraber samt i alt fem knusesten fra bronze- eller jernalder var at finde i opfyldningsjorden. Således kan vi med nogenlunde præcision datere voldgravens opfyldningstidspunkt, til gengæld mangler vi at få besvaret spørgsmålet om, hvornår voldgraven blev anlagt. I søgegrøften var det ikke muligt at få kontakt med voldgravens nederste og dermed ældste lag på grund af grundvandsstanden. Vi vil dog senere på året vende tilbage blandt andet med henblik på at få dette spørgsmål besvaret.

Skjern Å Naturprojekt strækker sig til år 2002 og dermed vil de arkæologiske undersøgelser først være afsluttet til den tid. Følgende års udgaver af FRAM vil formentlig give svar på nogle af de spørgsmål, denne artikel har rejst og i tilgift føje endnu en lang række fund til.

Andkærladen

Af Kirsten Linde

I midten af forrige århundrede byggede enken efter Peder Peder-
sen Ulv en stor lade med tre køre-
porte til sin gård Ulfstofte i den
lille landsby Andkær i nærheden af
Vejle. Næsten 150 år senere blev
laden pillet ned stykke for stykke
og transporteret til Hjerl Hedes
Frilandsmuseum, hvor den nu er i
færd med at blive genopført.

Når et frilandsmuseum giver sig
i kast med at genrejse en bygning
på sit areal, kræver det mange
overvejelser om bygningens histo-
riske værdi, repræsentativitet og
autenticitet. Fra Hjerl Hedes Fri-
landsmuseum modtog en melding
om ladens eksistens og til dens
genopførelse på museumsområdet
er der derfor foretaget en større
undersøgelse af bygningens histo-
rie ud fra arkivalske kilder og erin-
dringsstof samt en minutøs gen-
nemgang af de spor af bygnings-
tekniske ændringer, laden i tidens
løb har gennemgået.

I artiklen vil vi gerne berette om
arbejdsgangen i denne proces og
de resultater, vi har fået ud af an-
strengelserne. Vi begynder derfor

med baggrunden for museets inte-
resse i at flytte en så stor ladebyg-
ning, som Andkærladen repræsen-
terer, til museumsområdet.

Andkærladen set fra vejen med poppelalléen op til køreporten, hvorigennem man kan
skimte stuehuset.

En præstegård uden lade

Allerede da museet blev startet i 1930'erne havde skaberne af fri-landsmuseet en klar vision om at rekonstruere et landsbymiljø, og her indgik en central placeret præstegård som et meget væsentligt element. Præstegården skulle ligge midt i museumsområdet med kirken og skolen som nærmeste naboer. Man afsatte derfor grunden til den projekterede præstegård og ventede i mange år, før de rigtige bygninger blev tilbudt museet.

I 1980 blev den første bygning i det planlagte præstegårdsanlæg indviet. Det var et stuehus fra præstegården i Nørre Årslev ved Randers. I 1985 genopførtes en længe fra nabopræstegården i Virring, og i 1990 blev endnu en længe fra præstegården i Nørre Årslev genopført på museumsområdet. Nørre Årslev Præstegård var firlænget, men den gamle ladebygning med køreport blev fjernet og erstattet med en ny længe, lang tid før Hjerl Hede viste interesse for bygningerne. Derfor manglede man en ladebygning til at afslutte anlægget,

Andkærladen set fra gårdspladsen med køreporten i midten og de to tværgående sideporte.

så det fremstod som en stor, firlænget gård, som Nørre Årslev Præstegård oprindeligt havde været.

Til en almindelig præstegård hørte et stort jordtilligende, og de fleste steder fremstod præsten som en driftig landmand. Præstegårde var normalt firlængede med store avlsbygninger. Der var kostald, hestestald og lade. Det har derfor, lige siden præstegården fik sin første bygning i 1980, været et stort ønske fra museets side at erhverve en stor ladebygning til præstegårdsanlægget, som ved sin størrelse kunne give et godt billede af

den dygtighed, hvormed de fleste præster drev deres landbrug. I en genopført ladebygning ville der være mulighed for at vise de landbrugsredskaber, maskiner og vogne, som en typisk præstegård fra sidste halvdel af forrige århundrede rummede.

Alligevel skulle der gå cirka 16 år, før den rette bygning dukkede op. Igennem 1980'erne og 1990'erne ledte museet efter en stor ladebygning, men man fandt aldrig en bygning, som kunne afslutte præstegårdsanlægget på en værdig måde. Oprindeligt havde man planer om, at den fjerde længe skulle være

en lade fra en gård fra Trelde Næs nord for Fredericia, som havde ligget i depot på museet i mange år. Af hensyn til helhedspræget i præstegårdsanlægget besluttede museets imidlertid at søge efter en anden ladebygning.

Præsterne var meget involveret i landbrugsbedriften indtil 1919, hvor præsternes aflønning blev ændret til almindelige tjenestemandsvilkår. I årene 1920-30 blev en meget stor del af driftsbygningerne til præstegårdene rundt om i landet derfor revet ned, og der er i dag kun bevaret et relativt lille antal gode stald- og ladebygninger fra de før så talrige præstegårdsanlæg. Man vurderede, at disse få overlevende driftsbygninger havde en så stor værdi i deres hjemlige kulturmiljø, at det efter et musealt skøn ikke ville være hensigtsmæssigt at rive en af dem op med rode og omplante den til Hjerl Hede.

De kriterier, man opsatte for en egnet ladebygning, blev foretaget ud fra et historisk og æstetisk skøn. Man ønskede at finde en ladebygning, som svarede til den gamle ladebygning fra Nørre Årslev Præstegård. Denne ladebygning blev bygget om i 1852, så den i datiden fremstod som en moderne lade med køreport.

Stuehuset fra Nørre Årslev, hvis ældste dele antagelig var fra 1772,

havde i 1854 også gennemgået en stor ombygning. Mod gårdspladsen havde stuehuset fået grundmur med store sprossevinduer, hvidmalede gesimser og frontispice over hoveddøren. På havesiden havde man bibeholdt det sortmalede bindingsværk med hvide kalkede tavler. Ved genopførelsen på museet blev stuehusets interiører indrettet med møbler og genstande fra 1870-1880'erne.

Ud fra disse forudsætninger var det vigtigt at finde en bygning, som kunne vise, hvorledes en stor ladebygning var indrettet i sidste halvdel af forrige århundrede. Derved ville museets besøgende få den rette forståelse af sammenhængen mellem beboelse og drift på en stor gård fra denne periode. For at præstegårdens bygninger skulle få de rigtige proportioner i forhold til hinanden, var det endvidere nødvendigt, at ladebygningen skulle være både meget lang og høj, så den kunne matche det 37 meter lange stuehus fra Nørre Årslev og den 7 meter høje tagryg på længen fra Viring.

Man ønskede endvidere at finde en egnet bygning fra det østjyske område, da præstegårdsanlæggets andre længer alle kom fra dette område. Desuden ønskede man at erhverve en ladebygning, som indeholdt karakteristiske træk fra

beskrevne og bevarede præstegårdslader – her iblant en køreport, som ville åbne det lukkede, firkantede gårdanlæg mod ydersiden på en standsmæssig måde.

Igennem årene var museets medarbejdere på utallige besigtigelser til diverse gårde, hvis ladebygninger skulle rives ned, men den rette bygning blev ikke fundet.

Den første besigtigelse

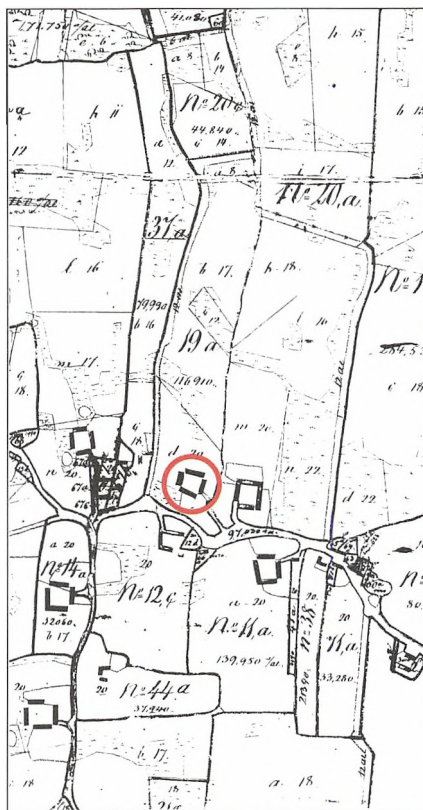
I begyndelsen af september 1996 fik museet imidlertid en henvendelse fra Vejle-egnen. Harry Jensen ønskede at nedrive en ladebygning på sin ejendom Ulfstofte i landsbyen Andkær, da den var i meget dårlig stand. Ejeren Harry Jensen spurgte, om museet kunne være interesseret i at hente reparationstømmer i laden før nedrivningen, da den var bygget af egetræ af høj kvalitet. Da Hjerl Hedes Frilandsmuseum altid er interesseret i godt reparationstømmer var henvendelsen umiddelbart interessant, og man foretog en besigtigelse kort tid efter henvendelsen og fik lidt af en overraskelse.

Ladebygningen indeholdt ikke blot godt egetømmer – den var interessant i sig selv! Laden gav et stateligt indtryk på trods af, at taget flere steder var i en yderst kritisk tilstand, og flere fag og tavler var

faldet ud. Gården Ulfstofte var placeret på en lille bakke, og en imponerende poppelallé førte op til ladebygningens køreport. Inde bag porten kunne man skimte det gulkalkede stuehus. Udover køreporten havde laden to symmetriske tværporte på hver side, som oprindeligt havde været anvendt til at køre korn ind i laden. Den ene gavlv stod frit og lidt højt i terrænet. Den anden gavlv var bygget ind i den tilstødende kostald af grundmur og var dermed yderst godt bevaret. Bygningen var i smuk egetræsbinding med hvidkalkede flensborgsten i tavlene. Egebindingen var meget høj og tæt, og kvaliteten af tømmeret var godt. Ladebygningen viste sig at være 38 meter lang, 9 meter bred og 7½ meter høj ved en hurtig opmåling. Altså en meget stor og flot ladebygning, som kunne være et muligt emne til museets præstegård. Men først forestod mange undersøgelser og overvejelser.

Hvor gammel var laden?

Mange træk ved ladebygningen indikerede, at vi her stod overfor en yngre bindingsværksbygning, som man umiddelbart ville anslå til midten af forrige århundrede. Fodremmen lå på en muret sokkel, og tømmeret var forholdsvis højt.

Den markerede gård er Ulfstofte, som den blev tegnet ved matrikuleringen i 1820 med fire fritliggende længer.

Bjælkerne var lagt oven på tagremmen og ikke tappet igennem stolperne. Samtidig var ladens indretning med køreport og to sideporte karakteristiske træk for et byggeri fra forrige århundrede. Det skulle

derfor blive spændende at se, hvad de arkivalske kilder kunne berette om ladebygningen.

Museet henvendte sig i første omgang til Børkop Lokalhistoriske Arkiv, som heldigvis viste sig at have en hel del materiale om gården Ulfstofte liggende. Museet modtog derfor kort efter henvendelsen en spændende pakke med affotograferede skøder, aftægtskontrakter, kirkebogsudskrifter og lignende, som kunne belyse ejerforholdene på gården Ulfstofte fra den første fæster i 1634 til den nuværende ejer Harry Jensen. Desværre var der derimod intet skriftligt om bygningerne på gården bortset fra en brandtaksation fra 1820.

I denne brandtaksation står gårdens to daværende ladebygninger beskrevet således: »Det nordre Huus 15 Fag 9¾ Al Dyb, til Lade og Vognport, Egebinding murede Vægge og Straatag taxeret for i Sedler 900 Rdl.

Det østre Huus 13 Fag 11½ Alen dyb til Lade og Egebinding murede Vægge og Straatag taxeret for i Sedler 700 Rdl«.

Det kunne dermed konstateres, at de to ladebygninger i 1820 lå mod nord og øst og ikke mod syd, hvor den nuværende lade var placeret. Endvidere var laderne fra 1820 både mindre i længden og i bredden. Da den nuværende lade-

bygning ikke havde været udsat for nogen udvidelse i bredden, var det udelukket at forveksle denne med de gamle ladebygninger fra 1820. Man havde altså ikke blot flyttet den gamle ladebygning, man havde bygget nyt. Vi kunne derfor ud fra disse informationer konstatere, at ladebygningen var yngre end 1820.

Ved matrikuleringen i 1820 blev Ulfstofte og de til gården beliggende jorder indtegnet. Man ser her, at landmåleren har tegnet en gård med fire fritliggende længer, hvoraf den nordlige og den østre længe er ladebygninger. Stuehuset ligger som den sydlige længe, og den vestre længe fungerer som hestekostald.

Desværre viste det sig, at landsarkivet i Viborg ikke havde brandtaksationer for Gaurslund Sogn efter 1818, og at de sandsynligvis var gået helt tabt. På Erhvervsarkivet i Århus fandtes »Den almindelige Brandforsikring for Landbygninger« med en forsikringsprotokol for Vejle Amt. Her var gården Ulfstofte takseret for årene 1919-1956. De sparsomme oplysninger i protokollen oplyste kun om de forskellige bygningers forsikringssum.

Udfra forsikringoplysningerne kunne vi derfor ikke udlede noget om ladens alder. Derimod gav en

nærlæsning af arkivalierne om gårdens ejere, samt besigtigelser af lignende ladebygninger i området omkring Vejle et bedre kendskab til Andkærladens alder og historie.

Ejerskifter og nybyggeri

Hans Hansen fæstede i 1634 gården, som hørte under matrikel nr. 19 i Andkær. Han er dermed den første fæster, vi har oplysninger om i forbindelse med den gård, som senere bliver kaldt Ulfstofte. Derefter fulgte en række af fæstere indtil 1765, hvor kongen solgte ud af Koldinghus Rytterdistrikt, og gården gik over til selveje.

I 1776 blev gården solgt til Peder Pedersen Ulv (I) fra Gårslev Sogn for 900 rdl. Ulvslægten blev hermed residerende på gården i generationer og gav den sit karakteristiske navn – Ulfstofte. I 1818 overtog sønnen Peder Pedersen Ulv (II) gården. Han døde i 1840, og enken Abelone Hansdatter sad i uskiftet bo, indtil sønnen Peder Pedersen Ulv (III) i 1856 overtog gården. Fra 1882 gik gården videre på spindesiden, da han solgte gården til datteren Abelone, som kort tid efter giftede sig med Anders Pedersen Bundgård.

Fra den første Peder Pedersen Ulv i 1776 overtog gården og i hele det efterfølgende århundrede vok-

sede velstanden støt og roligt på Ulfstofte. Udgangspunktet i 1776 var godt, idet gårdens agerjord havde god bonitet, og man både havde eng, mose og skovparceller. I 1795, 1825 og 1860 blev der købt større parceller ind, hvorved gårdens hartkorn forbedredes fra tre tønder i 1776 til otte tønder i 1882. Da gårdens jord lå meget spredt

Abelone Hansdatter fotograferet som ældre kvinde.

efter den tidlige overgang til selveje i 1765 kan man følge flere mageskifteforretninger igennem hele perioden. Det lykkedes dog aldrig at få samlet gårdens jord, som helt op til nutiden lå spredt omkring Andkær.

At folkene på Ulfstofte sad godt i det, kan man endvidere udlede fra efterladte stemplede papirer. I 1804 modtog Peder Pedersen Ulv (I)'s to døtre deres arveandel på i alt 1.700 rdl, og i 1811 købte samme Peder sønnen fri for krigstjeneste ved at leje en karl som afløser for 126 rdl. De to aftægtskontrakter som blev udfærdiget – den første for Peder Pedersen Ulv (I) i 1818 og den næste for Abelone Hansdatter i 1860 fortæller også med al tydelighed, at gårdfolkene på Ulfstofte viste, hvad de var værd. Abelone Hansdatter forlangte eksempelvis som et af punkterne i kontrakten, at hun skulle befordres med »Gaardens beste Heste og Vogn, hvor og naar hun forlanger«.

Vi vil i det følgende beskæftige os lidt mere med Abelone Hansdatter, da hun har en central rolle i forbindelse med Andkærladen. I 1818 giftede Peder Pedersen Ulv (II) sig med Abelone Hansdatter, som kom fra en af nabogårdene i Andkær. Abelone var et godt parti for i 1825 modtog hun sin arvean-

del efter forældrene på 500 rdl. Peder og Abelone fik fire børn i ægteskabet. Først tre piger med kort tids mellemrum, og efter en pause på ni år fik de sønnen Peder Pedersen Ulv (III). I 1840 døde Abelones ægtemand, da sønnen kun var fire år. Abelone fik derfor kongelig bevilling på at sidde i uskiftet bo, indtil sønnen var gammel nok til at overtage gården. I 1856 blev Peder Pedersen Ulv (III) gårdejer på Ulfstofte. I 1860 giftede han sig med nabodatteren Ellen Marie Madsdatter Rand og samtidig oprettedes en aftægtskontrakt for Abelone.

Hvorfor er nu alle disse familieforhold interessante i forbindelse med Andkærladen? Det skyldes såmænd den almindelig kendte sag, at en ny generation på en gård næsten altid bygger nyt, til eller om. Ulfstoftes imponerende stuehus stod således nyopført i 1862 to år efter, at den unge frue var kommet til gårds. Det var derfor nærliggende at anslå, at laden måtte være opført i perioden fra 1855 til begyndelsen af 1860'erne. Det viste sig dog senere, at vi på dette punkt havde undervurderet Abelone Hansdatters evner som foretagsom gårdejer.

Tilsvarende ladebygninger på Vejle-egnen

En anden grund til at se på midten af 1800-tallet som en sandsynlig byggeperiode for Andkærladen var den daværende højkonjunktur indenfor kornsalg til udlandet. Det var endda meget sandsynligt, at laden var bygget midt i »kornsalgssperioden«. Med dette udtryk bliver landbrugets historie i Danmark fra 1830'erne til cirka 1875-76 betegnet. Kornproduktionen var det bærende i landbruget og dominerede landbrugseksporten. For en gård som Ulfstofte med et godt jordtilligende, ville kornsalgssperioden betyde en forøget efterspørgsel efter korn og dermed også et behov for en stor lade til at rumme avlen.

Landsbyen Andkær ligger i den meget frugtbare egn syd for Vejle. Landskabet er bakket og med spredt skovbevoksning. Endnu i dag kan man se tydelige træk af et ældre bebyggelsesmønster med enkelte udflyttede gårde og spredte landsbyer. Inde i landsbyerne findes endnu mange større gårdanlæg, som ikke blev flyttet ud ved udskiftningerne i slutningen af 1700-tallet. De ligger typisk langs de gamle bygader med avlsbygningerne ud mod vejpartiet.

Ser man nærmere på de mange

større gårde med bygninger fra forrige århundrede falder visse fæl-lestræk i øjnene. Langt de fleste har et langt grundmuret stuehus med en lang række af vinduer og to døre symmetrisk i hver sin ende af facaden. Bag stuehuset ligger gårdens pryd-, frugt- og grønsags-have. Rundt om den firkantede gårdsplads er laden, kostalden og hestestalden placeret. Næsten overalt finder man ladebygningen placeret lige overfor stuehuset, flankeret af de to andre avlsbygninger på hver side, så det hele danner et firkantet hele.

Ladebygningerne fra forrige århundrede kan være i grundmur eller bindingsværk. De er i deres udformning præget af to typer af ladebygninger, som især blev opført i 1800-tallet. Den ene type er den såkaldte »agerumslade«, hvor laden indeholder en køregang i den ene side, hvorfra kornet kan læsses af inde i laden. Den anden ladetype er med tværporte og er den mest udbredte type i egnen omkring Vejle.

Baggrunden for denne type ladebygning var en kraftig agitation for tværporte især i begyndelsen af 1800-tallet. Med tværporte kunne man køre kornlæssene direkte ind i ladebygningen af den ene tværport og læsse kornet ind i gulvene til begge sider. Når kornet var læs-

set af, kunne man køre ud af den anden tværport. Dermed slap man for, at høstvognen skulle holde udenfor ladebygningen, og negene først smides fra læsset og derfra ind på korgulvet igennem en dør eller luge, som det var nødvendigt ved de traditionelle smalle ladebygninger.

Ved en gennemgang af bogværket »Danske gårde« fra 1906 kunne det hurtigt konstateres, at de store lader i egebinding med tværporte havde været overordentlig almindelige ved alle de store gårde i omegnen af Vejle. Hvor der var oplysninger om ladernes opførelsesår, blev den angivet til 1840-1860'erne. Senere foretrak man at bygge lader i grundmur, dog bibeholdt man tværportene.

Generelt set har disse yngre ladebygninger i bindingsværk med tværporte et meget ensartet præg. De er alle opført i høj og tæt egetræsbinding med udmurede tavler og har to til tre tværporte, hvoraf én oftest er en køreport, som fører ind til gårdspladsen. De har alle oprindeligt været med stråtag, men oftest er tagbeklædningen på et tidspunkt blevet skiftet til eternit, pandeplader eller cementsten. Ladebygningerne kan både være med halvvalmet gavler eller med spidsgavl. Ser man nærmere på tømmerkonstruktionen i laderne, ligger

bjælkerne ovenpå tagremmen, og fodremmen er enten placeret på en sokkel af murede sten eller direkte på syldstenene. Laderne har endvidere en del fyldtømmer bestående af løsholter og dokker siddende over hinanden i øverste og nederste tavler, som giver tavlene et tæt og regelmæssigt udseende.

De fleste af disse ladebygninger er desværre forsvundet i dag. Størstedelen blev revet ned i 1950'erne, da det mekaniserede landbrug for alvor slog igennem og krævede andre driftsbygninger. Man kan dog stadig finde ladebygninger, som typemæssigt ligner Andkærladen til forveksling og sammenholdt med ældre fotografier af ladebygninger fra Vejle-egnen, giver de et godt billede af en bygningskultur, som har været under afvikling i de seneste årtier.

I udkanten af Andkær ligger Østergaard, Andkærvej 255, hvis ladebygning minder ganske meget om Andkærladen. Laden er her placeret ud mod vejen, flankeret af ko- og svinestald på den ene side. Til den anden side lå oprindeligt en hestestald, som nu er erstattet af et maskinhus. Igennem ladens køreport kan man ude fra vejen skimte stuehuset, som ligger på den anden side af gårdspladsen. Udover køreporten har laden to tværporte på hver side, som ses fra

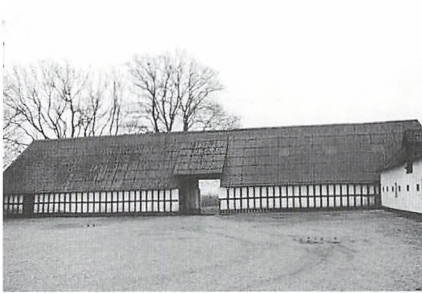
Til venstre er Østergård i Andkær set fra vejen i 1996. Til højre den samme gård på et foto fra 1950'erne.

vejen. Mod gårdspladsen har man på et tidspunkt sløjftet tværportene, men på fotografier fra 1950'erne kan man se de oprindelige porte. Man kan ligeledes på disse fotografier se, at ladebygningen oprindeligt havde en frontispice over køreporten både mod ydersiden og gårdspladsen. Taget er halvvalmet, og spærene er lagt

ovenpå tagremmen. Fodremmen er anbragt på en sokkel af murede sten, og fyldtømmeret fremtræder ligeså regelmæssigt, som på Andkærladen. I tavlene til denne ladebygning findes rudeformede *lysglugger*, en forekomst, som ikke findes på Andkærladen.

I Gauerlund ligger gården Kirkeoft, Hørgyden 40, som har en

Til venstre ses Østergård fra gårdspladsen i 1996. Til højre den samme gård på et foto fra 1950'erne.

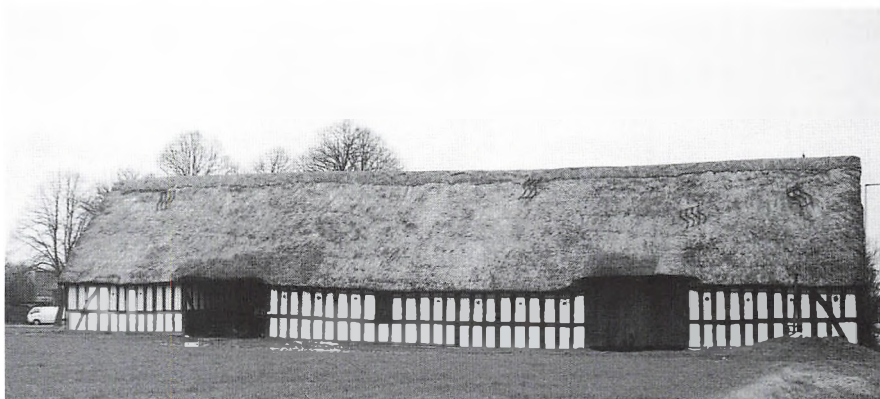
nydelig ladebygning fra 1856, der er bygget sammen med hestestalden fra 1823. Den store ladebygning har en tværport og en køreport, som oprindeligt har været anvendt som køreport ind til gårdspladsen, før vejen blev omlagt. Gården var oprindeligt fir-længet med ladebygning, hestestald, kostald og grundmuret stuehus. Ladebygningens tag er stråtækt og har spidsgavl. Spærene er lagt ovenpå tagremmen. Fodtømmeret er lagt direkte på syldstenene og fyldtømmeret fremviser i lighed med Andkærladen en tæt regelmæssighed. Denne ladebygning har rude-, kors og sparformede lysglugger i tavlene og endvidere er de nederste tavl i køreporten i bulværk.

Gården Søndervang, Tornsagervej, ligger tæt op ad hovedvejen midt imellem Vejle og Fredericia. Ladebygningen har to tværporte. Den er bygget sammen med den nyere kostald i grundmur på samme måde som Andkærladen. På den anden side af gårdspladsen er en nyere staldbygning fra 1950'erne placeret, og tværs overfor ladebygningen ligger det grundmurede stuehus. Ladebygningen er i egetræsbinding, og fyldtømmeret giver samme regelmæssige udseende som hos Andkærladen. Flensborgstenene i tavlene er ukalkede, og

fugerne er trukket op med hvidt. Fodremmen ligger på en sokkel af flensborgsten i lighed med Andkærladen. Taget har oprindeligt været stråtækt og har halvvalmede gavle. Spærene er lagt ovenpå tagremmen. På et tidspunkt har man indsat nye staldvinduer i ladebygningen og en ny dør i midten mellem de to tværporte. Laden har fået en nyere cementtilbygning på bagsiden, som fungerer som indkørsel for avlen.

De fire omtalte ladebygninger er cirka 150 år gamle, og i denne periode har landbruget gennemgået en kolossal udvikling. Set ud fra denne synsvinkel har de mirakuløst overlevet maskinalderen i landbruget efter anden verdenskrig, som ellers har krævet større ladebygninger med større porte. De har endvidere overlevet forsikringsselskabernes forhøjede takster på brandfarlige bygninger, og det almindelige og dyre vedligeholdelsesarbejde, som fra tid til anden vil dukke op, når man ejer en ældre bygning. Driftsbygninger, som er i brug, vil uundgåeligt gennemgå forandringer i tidens løb, og ingen af de omtalte bygninger har undgået indgreb. Andkærladen har også gennemgået forandringer siden opførelsen. Brug og ændringer har derfor været et centralt punkt i kortlægningen af ladens historie.

Kirketoft i Gaurslund.

Laden i landbrugsbedriften

Den sidste Peder Pedersen Ulv (III) fik kun et barn i sit ægteskab med Ellen Marie Madsdatter Rand. En datter Abelone, som i

1882 overtog gården og kort efter giftede sig med Anders Pedersen Bundgård. Fra nu af gik Ulfstofte i arv på *spindesiden*, idet der ikke kom mandlige arvinger. Abelone og Anders Pedersen Bundgård fik

Søndervangs ladebygning set fra gårdspladsen.

Maleri af Ulfstofte fra havesiden. Sandsynligvis malet i perioden 1862-1882.

en datter Kirsten Bundgård. I 1914 overtog hun og manden Julius Thomsen gården. I 1919 fik de datteren Inga, som i 1948 blev gift med Erik Amby Lehmann, som på det tidspunkt havde haft ansættelse som fodermester på Ulfstofte. De første år efter ægteskabet forpagtede de to unge gården, men i 1957 overtog de den, efter at Ingas far døde. De beholdt gården indtil 1992, hvor den blev solgt ud af slægtens eje til Harry Jensen.

I forbindelse med undersøgelsen af Andkærladen havde museet fle-

re samtaler med Erik og Inga Lehmann om ladebygningen. De kunne fortælle meget om gårdens drift i deres egen tid og sammen med andre kilder, blev der efterhånden stykket et billede sammen af lades rolle i forbindelse med brug og ændringer i gårdsdriften.

Laden blev i forrige århundrede bygget til en stor gård med en alsidig udnyttelse af de naturressourcer, man havde til rådighed. I kornsalgperioden dyrkede man korn til eksport, og den dengang nye lades anseelige størrelse afspej-

ler den betydning, korndyrkningen havde i bedriften. Alligevel forsøgte man så vidt muligt at have et varieret landbrug og dyrehold, som kunne give de fornødenheder, gårdens folk havde behov for. Til Ulfstofte hørte både ager, eng, mose og en skovparcel beliggende ned mod Vejle Fjord ved Munkebjerg. Så man var så vidt muligt selvforsynende med tømmer og brændsel. Desuden har man sandsynligvis græsfedet kvæg på gårdens engområder. I 1870 havde man en karl, en dreng og to tjenestepiger på gården.

Det ældste billede af Ulfstofte viste sig at hænge i Inga og Erik Lehmanns stue. Desværre var der ingen årstal på maleriet, og malerens navn manglede. Maleriet var blevet malet efter stuehusets opførelse i 1862, så det var sandsynligvis desuden malet før 1882, hvor aftægtshuset Toftbo blev bygget tæt op ad Ulfstofte på marken med den græssende ko på maleriet. Maleriet viste flere interessante detaljer.

I forgrunden lå stuehuset set fra havesiden. Det var dengang hvidkalket og ikke i den gule nuance, det siden fik. Ved siden af stuehuset lå hestestalden i sort bindingsværk med hvide tavler, halvvalmede gavle og stråtækt. Bag hestestalden lå ladebygningen. På maleriet hav-

de maleren givet den en lys grå nuance, muligvis for at illudere et relativt nylagt stråtags nuance. Det kunne i alle tilfælde fastslås, at laden på dette tidspunkt ikke havde haft rødt tegtag. Desuden havde maleren ladet antyde en spidsgavl ovenover staldens tag, og ladens bindingsværk var mørkt og ikke i den røde farve, det siden fik.

Fra midten af 1870'erne faldt prisen på korn drastisk på verdensmarkedet, og det fik stor betydning for det danske landbrug. Nye tanker omkring forædling af kød- og mælkeprodukter vandt indpas i det kriseramte landbrug. Ulfstofte måtte også omlægge bedriften til i større grad at koncentrere sig om salg af husdyr og husdyrprodukter end om salg af kornafgrøder. Den næste store bygningsinvestering på Ulfstofte blev da også en staldlænge i grundmur til køer og grise, som blev bygget omkring århundredskiftet.

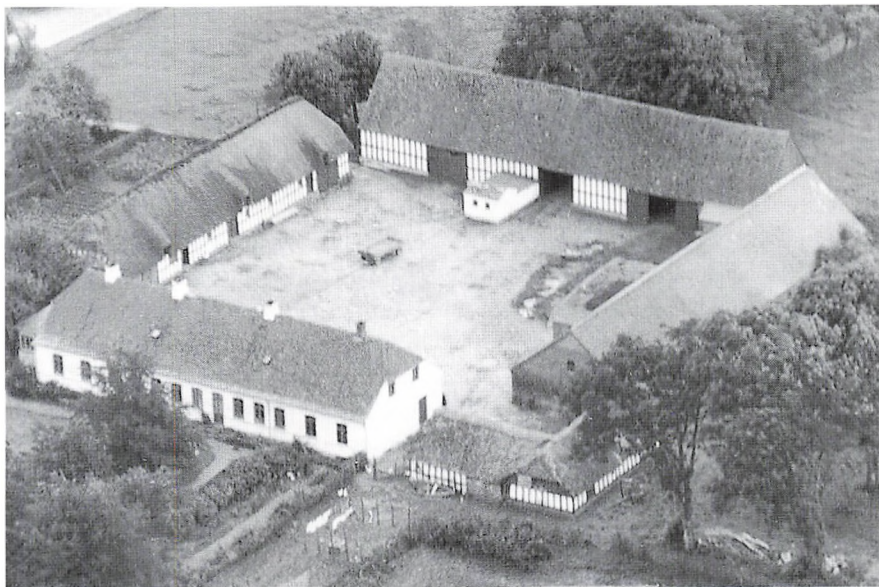
I »Danske gårde« fra 1906 blev Ulfstoftes drift beskrevet således: Gården var på 120 tønder land, hvoraf agerjorden udgjorde 72, engen 6, skov og have 2 tønder land. Agerjorden var i 7 marksdrift med roer, byg, rug, roer, havre, kløver og græs. Resten blev dyrket med roer og havre og lå i permanent græsgang. Avlen bestod altså fortrinsvis af foderafgrøder til hus-

dyrene. Besætningen bestod af 10 køer, 10 stk. ungvæg og 1 tyr. Mælken blev leveret til Vejle Andelsmejeri. Hertil kom 4 heste samt plage og føl. Gården leverede cirka 25 fedesvin pr. år. Foruden gårdens faste besætning af kvæg havde man cirka 60 kreaturer på græsfedning årligt på den permanente græsgang. Den store husdyrbesætning krævede et stort folkehold, og i 1906 havde man en fodermester, en forkarl, en dreng, en pige og i høsten nogle mand ekstra. Om laden oplyses det, at den havde tegtag.

Da Inga og Erik Lehmann overtog gården i 1948, var der en besætning på cirka 50 kreaturer, hvoraf de 20 var malkekøer. Man havde 6-7 heste, hvoraf nogle var plage og føl og cirka 50 fedesvin. Derudover havde gården nogle få får og en større hønsegård. Folkeholdet bestod af en fodermester, to karle og en pige. Ulfstofte var på dette tidspunkt en typisk gård med varieret dyrehold og kornavl.

På et luftfoto af Ulfstofte kan man aflæse gårdens drift på dette tidspunkt. På den ene side af

Luftfoto af Ulfstofte 1950. Aalborg Luftfoto. Det Kgl. Bibliotek.

stuehuset lå den gamle hestestald, som stadig var i brug til hesteholdet. På den anden side af stuehuset var der et mindre bindingsværkshus, der fungerede som kombineret vaskehus og høsehus. Kostalden lå ved siden af, og Lehmanns oplyste, at kostalden i denne periode fik en tilbygning til de ekstra mange grise, man fedede op. Ladebygningen havde fået en lille tilbygning ud mod gårdspladsen – et motorhus.

Erik Lehmann vidste ikke nøjagtigt, hvornår motorhuset var blevet bygget, men man havde haft en petroleumsmotor stående i det, som trak tærskværket. I 1940 fik man elektricitet på gården, og motorhuset blev derfor senere revet ned.

I årene efter anden verdenskrigs begyndelse blev meget forandret på Ulfstofte. I 1952 anskaffede man den første traktor, og som en konsekvens af maskinalderen havde man i slutningen af 1950'erne kun en daglejer og en rengøringskone, som hjalp Inga Lehmann et par gange om ugen. Fra at være en gård med stort folkehold, blev gården nu primært kun drevet af mand og kone. I 1970'erne solgtes kørerne fra, og man koncentrerede sig kun om grise. Hestestalden blev revet ned i 1980, da den blev for bekostelig at vedligeholde.

Stritsulerne forstærkede tagkonstruktionen, så tegltaget kunne bæres oppe.

Midt i 1980'erne sluttede man med grise på grund af alle de nye krav om gylletanke, og derefter baserede man sig kun på kornavl, indtil Lehmanns gik på pension i 1992 og solgte gården ud af slægten. De sidste mange år ændrede man ikke på driftsbygningerne, og det er sandsynligvis dette forhold, som har reddet Andkærladen fra at blive revet ned.

En beslutning tages

I efteråret 1996 stod bestyrelsen på Hjerl Hedes Frilandsmuseum overfor en vigtig beslutning: Skulle man forsøge at skaffe midler til at hjemtage Andkærladen, eller skulle man fortsætte søgningen efter en anden ladebygning.

Ud fra de udstedte kriterier om, at laden i størrelse, byggestil og alder skulle passe til præstegårdens øvrige bygninger, var laden et fuldt acceptabelt valg.

Det var endvidere væsentligt, at laden repræsenterede en historisk værdi som en typisk repræsentant for de store ladebygninger i bindingsværk fra kornsalgperioden i det østjyske område. Det var ligeledes vigtigt, at man lokalt kunne acceptere, at bygningen blev flyttet til Hjerl Hede. Fredericia Museum stillede sig velvilligt til hjemtagningen og den dermed forbundne bevaring af en karakteristisk gårdstype fra egnen, og ejeren ønskede laden flyttet til Hjerl Hede. Man valgte derfor at gå videre med arbejdet for at give laden et nyt opholdssted på Hjerl Hede. Det blev endvidere besluttet, at laden skulle tilbageføres til byggeåret omkring midten af forrige århundrede.

En hjemtagning og genopførelse med opmåling, registrering, mærkning af samtlige bygningsde-

Grundstenen med årstallet 1846 blev fundet i Andkærladens sokkel.

le, transport til museet, reparation af bygningsdele og den efterfølgende genopførelse er en temmelig kostbar affære, og derfor ikke muligt at finansiere indenfor et museums almindelige drift. Hjerl Hedes Frilandsmuseum kunne ikke påbegynde dette arbejde, før en form for ekstern finansiering var kommet på plads. Statens Museumsnævn indvilgede i at bekoste en del af hjemtagningen, og KFK's Jubilæumsfond, Erhvervsfremmestyrelsen og Sonning Fonden gav tilsagn om finansiel støtte til selve genopførelsen af ladebygningen på museumsområdet.

Dermed var grunden lagt til det store praktiske arbejde, som stod tilbage. I det tidlige forår 1998 påbegyndtes hjemtagningen af laden, og dermed kunne nogle af de sidste brikker af Andkærladens historie stykkes sammen.

Spor i konstruktionen

Ved en flytning af en stor bindingsværksbygning med genopførelse for øje, bliver hver bygningsdel nummereret, hele ladebygningen gennemfotograferet og alle dele indtegnet på plan- og facadetegninger. Som brikkerne i et kæmpe-mæssigt puslespil bliver alle delene skilt ad. Først fjernes tagstenene, og tagkonstruktionen af spær og bjælker tages ned. Dernæst fjernes stenene i tavlene. Bindingsværket af stolper og bjælker tages ned i sektioner, og til sidst bliver alle grundsten fra fundamentet taget op.

Under denne proces kan man via tømmermærkerne følge, hvorledes bygningen er blevet rejst og som tydelige spor i konstruktionen se hvilke ombygninger, der i årenes løb er foretaget. Konstruktionen kan endvidere vise sig pludselig at indeholde bygningsdele, som er specielt interessante, og hvis man er heldig, kan man eksempelvis finde en grundsten med byggeåret i soklen. Det er derfor vigtigt, at selve nedtagningen foretages så kontrolleret og minutiøst som muligt. Da laden skulle tilbageføres til det udseende, den havde som nyopført, var der flere spørgsmål, man ønskede at få besvaret via en gennemgang af selve konstruktionen.

Mærker i nogle af Andkærladens spær.

Tegltaget var det første punkt, man måtte tage stilling til. Ud fra kilderne kunne man konstatere, at taget oprindeligt havde været et stråtag, og at et nyt tegltag var blevet lagt før 1906. En tilbageførsel ville derfor kræve, at alle nyere tilføjelser til tagkonstruktionen blev fjernet. Da tegltaget var cirka tre gange så tungt som det oprindelige stråtag, havde man indsat en række af forstærkende stritsuler ned igennem midten af hele laden. Ud over disse stritsuler var tagkonstruktionen yderligere blevet forstærket med indskudspær i en spinklere dimension. Ved nedtagningen blev de nyere dele sorteret fra, og den oprindelige spærkonstruktion gemt til den planlagte genopførelse.

Et andet spørgsmål, som først kunne besvares ved nedtagningen,

Gavlene på Søndervangs lade (ukalkede Flensborgsten i tavlene) og Andkærladen (hvidkalkede tavle) ligner hinanden. Dog er Søndervangs tag halvvalmet hvorimod Andkærladen har en spidsgavl.

var, om taget havde haft halvvalmede gavle eller havde haft en spidsgavl. På maleriet fra sidste halvdel af forrige århundrede kunne man skimte en spidsgavl på ladebygningen, men andre tilsvarende ladebygninger fra omegnen havde haft halvvalmede gavle. Endvidere kunne gavlens høje bin-

dingsværk og den lille bræddeklædte gavltrekan antyde, at laden muligvis engang havde haft halvvalmet tag. Ved nedtagningen var man derfor meget nøje med at undersøge de yderste spær ved gavlen. Det blev hurtigt konstateret, at alle spærene var oprindelige, og at der ikke var antydninger af,

at man havde foretaget en ændring af konstruktionen i gavlen.

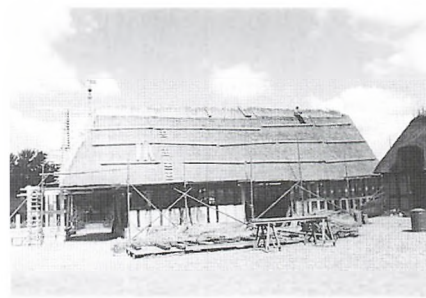
Resten af ladebygningens konstruktion var relativ uproblematisk, da man kun havde foretaget få ændringer i årenes løb. Den bindingsværkssektion, hvor motorhuset i sin tid var bygget til, var siden blevet erstattet af en ny sektion af gran. Man besluttede at udbedre denne sektion med egetømmer. Kun to af de oprindelige porte var bevaret, og det blev besluttet at rekonstruere porte til resten af bygningen i samme format og udseende. Ellers kunne man konstatere, at hele fodremmen måtte udskiftes, og at der endvidere ville være noget reparationsarbejde med dele af bindingsværkskonstruktionen.

At få besvaret væsentlige spørgsmål var en af glæderne ved nedtagningen af ladebygningen. En anden glæde var de små og store overraskelser bygningen indeholdt. En mindre gåde blev således fundet i tagkonstruktionens spær. Tagets tømmer var på helt normal vis blevet nummereret med tømmermærker ved opførelsen, men udover tømmermærkerne fandtes nogle interessante mærker. Disse mærker var lavet med et jern og havde form som firkløvere og træsko. Mærkernes funktion har vi ikke siden kunnet finde nogen forklaring på.

En anden spændende overraskelse blev fundet i ladens sokkel. En grundsten var blevet lagt under opførelsen af ladebygningen, og den angav 1846 som byggeåret. Alt i alt en spændende opdagelse. I 1846 sad enken Abelone Hansdatter som ejer af Ulfstofte. Det kunne hermed konstateres, at hun både havde haft initiativ og mod til at investere dyrt i en stor og statelig ladebygning, som kunne rumme gårdens store kornavl. At Abelone var en foretagsom landmand, kunne der herefter ikke herske tvivl om.

Andkærladen genopføres

Sommeren 1998 viste Hjerl Hedes Frilandsmuseum en historisk byggeplads, som den fungerede på landet for 150 år siden, da laden blev opført i Andkær i 1846. Alle hjørner blev markeret, og der blev trukket snore, som viste, hvor murerne skulle være. Funderingen blev udført, og museets tømrere gik i gang med at fremstille lægter, spær, remme og stolper pr. håndkraft til reparationsarbejder. Igenem 1998-99 blev der arbejdet på bygningens bindingsværk, og da

Taget tækkes på Andkærladen.

Lægterne sættes på spærene ved genopførelsen.

foråret kom, var den ene halvdel af laden færdig til at blive genopført. Sektion for sektion blev bindingsværket rejst, og med en stor kran blev tagspærene sat på plads oven på tagremmen. Af økonomiske grunde havde museet besluttet sig for at rejse den første halvdel i 1999 og den sidste i år 2000.

Den 15. juni 1999 blev der holdt et historisk rejsegilde på Hjerl Hede, hvor alle, som havde været involveret i byggeriet, var indbudt. Flere kranse, bundet og ophængt på traditionel vis, prydede Andkærladens rejste halvdel. Den store dag blev uforglemmelig med traditionelle lege og retter fra 1846.

Resten af sommeren 1999 har tømrere, murere og tagtækkere arbejdet på Andkærladens ene halvdel. Et utal af lægter blev sat på tagspærene på det enorme tag. Tavlene blev udmuret med de ori-

ginale flensborgsten og stråtaget blev bundet på traditionel vis med snoede halmsimer.

Den ene halvdel af den nye ladebygning til præstegården er nu genopført og giver allerede ved sin byggestil og størrelse et indtryk af, hvorledes præstegårdsanlægget i fremtiden vil fremstå. Præstegården vil da have fået sin oprindelige form med fire længer og et værdigt indgangsparti med lindeallé og køreport i laden.

Litteraturliste

- la Cour, J.C.B.: Danske gårde. 1. samling. Bind 1. Århus Danske Gaarde's Forlag 1906.
- Det danske landbrugs historie. 1810-1914. Bind III. (red.) Claus Bjørn. Landbohistorisk Selskab. Odense 1988.
- Gaarslev. Spredte træk af sognets historie. (red.) Hanne Hovmand og Preben Mikkelsen. Børkop Lokalhistoriske Arkiv 1988.
- Gaurslund. Spredte træk af sognets historie. (red.) Hanne Hovmand og Preben Mikkelsen. Børkop Lokalhistoriske Arkiv 1990.
- Hedegaard, Esben og Anders Myrtue: Landbrugets bygninger 1850-1940. Odens Bys Museer. Miljø- og Energiministeriet, Skov- og Naturstyrelsen 1996.
- Jerk, Flemming: Gamle danske præstegårde i tekst og billeder. Forum Kbh. 1978.
- Jespersen, J.: Danske gårde i tekst og billeder. 1 bind. Århus. De forenede bogtrykkerier 1923.

Kilder

Mus.sag.nr.759 – Andkærladen (HHF) Arkivalier vedrørende Ulfstofte. Arkivalier, affotograferinger og afskrifter findes på Børkop Lokalhitoriske Arkiv og Landsarkivet i Viborg. Der er benyttet følgende arkivalier i artiklen: Folketællingster for Gauerlund sogn 1787-1890. Kiøbe Contract. Mette Christensdatter og Peder Pedersen Ulv, Andkjær den 23. april 1776. Skiøde. Peder Pedersen Ulv køber parcel nr.7 af Kirsten Pedersdatter. Andkjær den 7. oktober 1795. Arvedokumenter. Peder Pedersen Ulvs svigersønner modtager arv. Andkjær den 7. juli 1804. Leje Contract. Peder Pedersen Ulv lejer Christen Witting til at gå landsoldat for sønnen Peder Pedersen Ulv. Andkjær den 14. december 1811.

Arvedokument. Peder Pedersen Ulvs svoger Morten Ladegaard får arv. Andkjær den 24. april 1818. Aftægtskontrakt. Peder Pedersen Ulv og sønnen Peder Pedersen Ulv. Andkjær den 18. juli 1818. Brandtaxation. Ulfstofte den 8. februar 1820. Skiøde. Peder Pedersen Ulv køber en parcel af Hans Thomsen Kring. Andkjær den 16. juli 1826. Kongelig Bevilling. Abelone Hansdatter får bevilling på at sidde i uskiftet bo. 1840. Mageskiftebrev. Abelone Hansdatter mageskifter med Chr. Christensen Ravn. Andkjær den 12. februar 1855. Skjøde. Abelone Hansdatter afhænder Ulfstofte til sønnen Peder Pedersen Ulv. Andkjær den 6. december 1856. Aftægtskontrakt. For Abelone Hansdatter. Andkjær den 18. maj 1860. Skjøde. Peder Pedersen Ulv køber ejendom af Thomas Hansen Kring. Vejle den 22. maj 1860. Skjøde. Peder Pedersen Ulv afhænder Ulfstofte til datteren Abelone Pedersen Ulv. Fredericia den 5. april 1882. Erhvervsarkivet i Århus: »Den almindelige brandforsikring for Landbygninger«, brandforsikringselskab, København. Forsikringsprotokol for Vejle Amt. Holmans Herred. Gaurslund Sogn nr. 6. I denne var Ulfstofte, matrikel nr. 19a takseret for årene 1919-1956.

Vestjysk særpræg og vestjyske værdier

Af Ellen Damgaard

Forblæste træer, en vindmølle og en kølebil på vej fra Lemvig til Padborg – eller måske Torino. Et billede på nutidens Vestjylland. Foto: Tommy Wølk, Lemvig.

I 1833 skrev landøkonomen J. C. Hald i sit værk »Ringkjøbing Amt« om befolkningen i denne del af Jylland: »Amtets Almue er, som Vesterjyden i det Hele taget, et

godmodigt, nøjsomt, vindskibeligt og haardført Folkefærd, og overgaar i disse Egenskaber saavel de øvrige Beboere af den jyske Halvø, som Nationen overhovedet«.

Indsnævrer vi synsvinklen til befolkningen i den nordvestligste del af Ringkjøbing Amt – Lemvigegnen – lyder skudsmålet således i Pontoppidans »Danske Atlas«, der udkom i 1769: »Selve Folkeslaget i denne Egn synes at have noget Fortrin for andre, og roses som store, sterke og anseelige Folk, i Levemaade tarvelige, i Ægteskab frugtbare, i Omgang redelige, i Fare uforfærdede, til Arbeid ufortrødne, i Handtering stræbsomme og paapassende, gode Agermænd, gode Fiskere, og til Kiøbmandskab genegne«.

Disse gamle beskrivelser ligger blandt meget andet på arbejdsbordet i den nye permanente udstilling om Lemvigegnen og dens befolkning, som Lemvig Museum arbejder på at bygge op. I udstillingen er vi i færd med at trække perspektiver fra nutiden tilbage til fortiden, fra byens parcelhuskvarterer til det der engang var by-

mark, fra diskussionen om motorvejsføringer til de gamle handelsveje til Amsterdam, Hamburg og London, fra egnens armada af kølevogne til drifterne af stude og galte på vej syd på mod de store markeder, fra nutidens gågader til 1700- og 1800-tallets købmænd. De lange tidslinjer har gjort udstillingsarbejdet til en undersøgelses- og erkendelsesproces snarere end et stykke arbejde, der skal være færdigt til en bestemt tid.

Spørgsmål og svar

Undervejs begyndte vi at drøfte, om der også i nutiden findes et vestjysk særpræg, eller ligefrem særlige vestjyske værdier, sådan som man kan læse om det i de gamle beskrivelser. Overvejelser om et vestjysk særpræg havde vi også gjort os i arbejdet med husmand Peder Lykke og proprietær Niels Buch Breinholt, i 1980'ernes dokumentation af forretningen Damernes Magasin, i de helt aktuelle undersøgelser af vognmandsfirmaet Reinholdt Ottesen & Søn – og i forbindelse med samarbejdet »West Jutland and the World«. Nu gjaldt det mere bredt hele Lemvig-egnen og befolkningen her.

Vores drøftelser blev yderligere ansporet af de »Kulturpolitiske Sigtetekster«, som Ringkjøbing

Amtsråd udsendte i foråret 1999. Her skriver man, at amtet i sin kulturpolitik vil understøtte og synliggøre »vestjyske værdier«, og at vestjyder hele tiden på ny definerer »det vestjyske særpræg«. Hvordan kunne vi nu bedst indkredse dette spørgsmål?

Det var nærliggende at tænke: Hvorfor ikke spørge befolkningen selv, hvad de mener om sig selv, hinanden og den egn, de lever i? På den måde kunne vi få nutidens vestjyder med i museets udstilling, og desuden bidrage til en konkretisering af amtets kulturpolitiske sigtelinjer.

Emnet er uden tvivl en større indsats værd, meget gerne et projekt, der involverer mange museer og andre kulturinstitutioner og med professionel bistand fra et konsulentfirma og med midler til edb-bearbejdning – men på noget som vi følte var god vestjysk manér besluttede vi os for selv uden videre at lave et spørgeskema og få det sendt ud til Lemvigegnens befolkning. På budgettet var der ingen penge til den slags indfald, men vi henvendte os til den lokale annonceavis, der husstandsomdeles hver tirsdag/onsdag på egnen og læses af alle. Ville Lokalavisen stille midteropslagets fire sider til rådighed gratis for vores spørgeskema? Det ville de heldigvis ger-

ne. Det betød, at alle husstande på egnen ville få skemaet ind ad døren. Vi fik tilmed en ekstra stak skemaer i løs vægt. Hvis der kom ekstraudgifter i forbindelse med postomdelingen i landdistrikterne, lovede postmesteren, at Post Danmark Lemvig ville yde tilskud.

Med disse praktiske forhold på plads gik vi i gang med formulering af spørgsmålene. Vi havde meget på hjerte, som vi gerne ville have svar på, og vi ville gerne opmuntre til udførlige svar, ikke blot afkrydsninger i et skema. Derfor blev skemaet i høj grad udformet som en spørgeliste, hvor det er nødvendigt at bruge ekstra papir for at få plads til svarene. Med den valgte opbygning af skemaet ønsker vi således at gå efter »bløde data«, der fortæller historien med idealtypiske eksempler og citater fra folks egen verden, i stedet for den type data, der kan tælles op i procenter og fremstilles grafisk i søjler og cirkeludsnit. Vi ved, at det har været et omfattende arbejde at besvare skemaet, og at det nok har afholdt nogle fra at svare. Til gengæld har vi fået mange meldinger om, at skemaet gav anledning til overvejelser og drøftelser i familien, før man satte sig til at skrive. Og det har betydet, at en meget stor del af svarene er udførlige og personlige bud på det som

Stor borgerundersøgelse om:

Vestjysk særpræg og vestjyske værdier...

Hvad mener egnens befolkning om sig selv, hinanden og deres egn?

På Lemvig Museum er vi i færd med at lave en ny udstilling om Lemvig by og omegn. Vi har i den forbindelse diskuteret, om der findes et vestjysk særpræg, og om der ligefrem kan være tale om særlige vestjyske værdier. Vi vil gerne høre, hvad egnens befolkning har at sige om det spørgsmål. Derfor har vi lavet en spørgeliste, som vi vil bede jer besvare så grundigt som muligt. Ved de fleste af spørgsmålene vil det være en god idé at skrive på et stykke papir for sig. Hvis der er spørgsmål, som man ikke har noget at sige om, kan man springe dem over.

Vær med -
besvar skemaet!

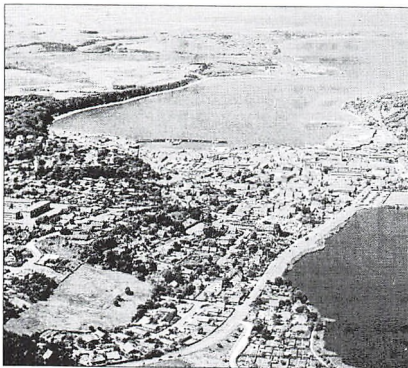
Vi vil gerne have svar både fra **unge og gamle, indfødte og tilflyttere.**

Besvarelsene bedes sendt med posten eller afleveret til **Lemvig Museum, Vestergade 44, 7620 Lemvig, senest den 2. september.**

I Thyborøn-Harboøre Kommune kan man aflevere besvarelsen på Rådhuset, Ærøvej 9, Thyborøn, tirsdag den 2. september, kl. 15-17. En medarbejder fra Lemvig Museum vil være til stede og tage imod papirerne. Som tak for sin besvarelse får man et gratis medlemskab for år 2000 af Museumsforeningen for Lemvig og Omegn. Det giver fri adgang til Lemvig Museum og Jens Søndergaard Museet samt museumsårbogen FRAM, hvor vi i år har planlagt at fortælle netop om »vestjyske værdier«.

Vi håber, at spørgeskemaet vil give anledning til en god drøftelse af emnet, så vi alle sammen bliver klogere på os selv og det sted vi bor.

Museet vil bruge materialet i udstillingen og til bøger eller artikler i sammenfattet og anonym form. Hvis vi skal bruge større citater eller beskrivelser fra de enkelte spørgeskemaer, vil vi henvende os og bede om tilladelse hos den, der har udfyldt skemaet. I øvrigt vil materialet være til rådighed for forskere, der arbejder med beslægtede emner. Derimod vil det ikke være tilgængeligt hverken for myndigheder eller privatpersoner.

Hvad er det vestjyske særpræg og de vestjyske værdier? Lemvig Museum opfordrer så mange som muligt til at deltage i undersøgelsen. Læs disse 4 sider grundigt - og besvar inden 2. september. (Foto: BV)

1. Baggrundsplysninger:

Navn: _____

Fødested: _____ Fødeår: _____

Nuværende bopæl: _____

Stilling: _____

2. Indfødt eller tilflytter

For dig, der er født og opvokset her:

a: Kunne du tænke dig at flytte et andet sted hen? Hvorfor? Hvorhen? Hvornår?

b: Kunne du tænke dig at flytte væk en periode og siden flytte tilbage igen? Hvorfor?

c: Taler du den lokale dialekt? Altid? Sammen med familie og venner? Slet ikke?

For dig, som er flyttet hertil:

d: Hvornår flyttede du til egnen?

e: Hvilke andre steder har du boet?

f: Hvad fik dig til at bosætte dig her?

g: Hvorfor valgte du at bo nøjagtig der, hvor du boer?

h: Hvad var den største forandring (nævn gerne flere ting)?

skemaet handler om – vestjysk særpræg og vestjyske værdier.

Skemaet blev udsendt i august 1999 med afleveringsfrist 2. september. Der er kommet noget over 200 besvarelser ind, heriblandt fra tre handelsskoleklasser og to gymnasieklasser. Besvarelsene ser ud til at fordele sig jævnt i hele området. I skrivende stund har der ikke været tid til en grundig bearbejdning af materialet, men en række strejftog igennem det har allerede givet indtryk af, at det er fyldigt nok til at danne et inspirerende grundlag for et fortsat arbejde med emnet og for at gå i dybden med nogle af vinklerne, både lokalt, regionalt og på landsplan. I den foreløbige gennemgang er besvarelsene fra handelsskolen og gymnasiet udeladt af tidsmæssige grunde, men det bliver spændende at se om de unge har en anden opfattelse af vestjysk særpræg og vestjyske værdier.

En rigtig vestjyde

Et af spørgsmålene i skemaet lyder således: »Forestil dig, at du skal fortælle noget om din egn til en person, der ikke kender området – hvad vil du først og fremmest fortælle?« Et svar, der fint sammenfatter hovedtendensen i besvarelsene, lyder således: »Jeg vil for-

tælle om Vesterhavet og om blæsten, der gør træerne skæve, og at folk er venlige og føler omsorg«. Skal man svare på, hvad man savner, når man er væk, bliver det havet, det åbne landskab, blæsten – og de skæve træer, der er med til at give én følelsen af at være hjemme, når de igen dukker op i landskabet efter en tur til andre, mildere egne. For tilflyttere er blæsten en udfordring, men i øvrigt er den største forandring ved at flytte til egnen, at man dér møder folk, som er

venlige og hjælpsomme og desuden nysgerrige efter at høre, hvem man er og hvor man kommer fra. Et par fine karakteristika af befolkningen gives af et par 'indfødte', der hver har tilbragt mange år på andre egne: »Dejlig, hjertelig, stædig, arbejdsom, interesseret i andre« og »Sindig, lidt sig selv nok, drilagtig, meget nysgerrig«. Billedet nuanceres af følgende udsagn: »Som tilflytter mødes man med en tilbageholdende imødekommenhed«, og det går igen i an-

Bal i Fjaltring Forsamlingshus efter årets dilettantforestilling. Her er ingen tavse vestjyder.
Foto: Poul Høst Moustgaard.

En rigtig vestjyde er venlig, har et lunt glimt i øjet og et sikkert blik for en god handel. Auktionsholder Holger Østergaard var i mange år en kendt og afholdt leder af bl.a. de årlige forstrandsauktioner på strækningen fra Thyborøn til Thorsminde.
Foto: Ejnar Christoffersen.

dre svar, at vestjyder ser noget nyt grundigt an, før man tager stilling til det – og det gælder også fremmede. Er man først med på tanken eller positiv over for den eller det nye, engagerer man sig til gengæld fuldt ud.

I håbet om at få en mere detaljeret beskrivelse af »en rigtig vestjyde«, lavede vi et rubrikskema i

spørgelisten med en række egenskaber, der så kunne markeres som »er meget udpræget«, »passer godt«, »passer delvis«, »passer slet ikke« eller »ved ikke«. Man fornemmer, at folk har udfyldt skemaet efter nøjere overvejelse, og det giver da også markante udslag.

En utvetydigt resultat af afkrydsningerne viser, at »en rigtig vestjyde« er venlig, gæstfri og hjælpsom, flittig og foretagsom, har talent for handel, er ærlig og sparsommelig og har humoristisk sans. Disse egenskaber er enten udprægede eller passer godt, og der er kun nogle ganske enkelte, der slet ikke synes det passer.

Selvstændig, på én gang selvbevidst og beskeden, tålmodig, nysgerrig, samarbejdsvillig, målrettet, opfindsom, initiativrig og drilagtig er andre karakteristikker, der afkrydses på en lang række skemaer som typisk vestjyske.

Under rubrikken »passer delvis« er der påfaldende mange, der har sat kryds både ved »åben over for nyt« og »mistroisk over for fremmede«. At disse tilsyneladende modstridende egenskaber udmærket kan forenes fremgår af det tidligere citat om den »tilbageholdende imødekommenhed«, som man kan møde tilflyttere med. At egenskaben »tavs« også kan angives som »passer delvis« – og i øvrigt

lige så vel som »er meget udpræget« og »passer slet ikke« – er en jordnær iagttagelse af den særlige form for vestjysk tavshed. Vestjyder er i stand til at tie stille længe, hvis det ikke er nødvendigt at sige noget, eller det er formålstjenligt ikke at sige for meget for hurtigt; til gengæld fejler snakketøjet ikke noget, når der er fest i et vestjysk forsamlingshus.

Lidt langsom i vendingen, sparsommelighed der nærmer sig nærighed, nysgerrighed der kan være eller opfattes som sladderagtighed, lidt beregnende i sin tankemåde – det hører ifølge svarene på skemaet også med i det vestjyske sindelag. Men en *doven* vestjyde er der næsten ingen, der vil være med til.

Flid og foretagsomhed

I de gamle beskrivelser nævnes vestjydernes flid og foretagsomhed som et gennemgående træk. Nutidens foretagsomhed afspejles blandt andet i brugen af den uundværlige trailer. En ofte hørt fordom om jyder (fortrinsvis vest- og nordjyder) er, at det er folk, der kører rundt med trailere og krejler og laver lidt sort arbejde for hinanden. I spørgeskemaet spurgte vi, om folk havde en trailer eller kunne låne én, og om hvad de brugte den til.

Svarene viser, at traileren er næsten uundværlig i et område som det vestjyske med spredt bebyggelse, hvor de fleste mennesker bor i eget hus eller på en ejendom på landet. Folk sorterer deres affald og kører det om lørdagen ud på kommunens store genbrugsplads eller på én af de små genbrugspladser ude i sognene, man kører til byggemarkedet efter tømmer og plader, fliser og malerbøtter, man henter brænde i skoven, kører med hø til fårene, henter juletræer i én af spejderhytterne, kører med borde og stole til fester og sammenkomster – kort sagt lever et aktivt fritidsliv i et område med store afstande.

Traileren har altså et praktisk

Lørdag på genbrugspladsen syd for Lemvig. Pladsen summer af liv, når folk kommer til med byggeaffald, kvas, gamle møbler, ud-rangerede køleskabe, der alt sammen pænt sorteres i de opstillede containere. Foto: Lemvig Museum.

formål, den kan lånes og lånes ud, den indgår i et netværk, hvor man hjælper hinanden i et tyndt befolket område. Som der meget ramrende skrives i et svar i spørgeskemaet: »Man kommer og skal låne naboens trailer, som imidlertid ikke er hjemme. De ved ikke helt, hvor den befinder sig, men det *kan* være A, der har lånt den, fordi han skulle hente noget brænde. Det *kunne* også være B, for han skulle vist på genbrugspladsen. Man tager bare traileren, hvis man har brug for den – her er en slags kollektiv ejendomsret«.

At der så nok også foregår en del vennetjenester, som myndighederne mener burde beskattes, er et emne der er svært at få belyst i detaljer i et skema, der besvares med navns nævnelse.

Fællesskab og ansvar

Ud fra svarene i spørgeskemaerne kan man læse, at vestjyder lever i et samfund, hvor man har et forhold til sine medmennesker. Det formuleres meget fornemt i et af de indkomne svar, der opsummerer og forklarer de væsentligste vestjyske egenskaber: »Vestjyder siger ikke så meget, de tænker sig om inden de udtaler sig, og er ikke specielt gode til at formulere sig. Jeg tror, at det hænger sammen

med at man traditionelt har levet af enten landbrug eller fiskeri, hvor man var underlagt naturkræfterne. Hvis ikke vejret artede sig, kom man ikke længere med gode argumenter, og så kunne man lige så godt tie stille. Vestjyder er sparsommelige, hvilket jeg også tror hænger sammen med landbrug og fiskeri, hvor der tidligere ikke var meget at rutte med. Vestjyder sætter pris på fællesskaber, de bekymrer sig om deres familie, naboer, venner og bekendte. De sætter pris på at kende nogen, når de går til fodbold, gymnastik, perlebroderi, oldtidskundskab eller hvad de nu bruger fritiden til. Vestjyder tager ansvar for det, som er tæt på dem selv og det mener jeg bestemt, man kan bruge i fremtiden. Kun når folk tager ansvar for deres eget liv, kan der komme et godt, sundt samfund ud af det«.

Moderne eller gammeldags?

Det vestjyske samfund er således baseret på ingredienser som venlighed, hjælpsomhed, flid, foretagssomhed, handelstalent, ærlighed, sparsommelighed og humoristisk sans. Det kan lyde så gammeldags som en beskrivelse fra begyndelsen af 1800-tallet, men hvis man omskriver ordene til 'nudansk' så venlig bliver til responsiv, foretag-

somhed til dynamik og sparsommelighed til cost controlling, lyder det pludselig som en moderne virksomhed.

Vestjyderne og naturen

Et andet meget gammeldags og samtidig måske også fremtidsorienteret træk i den vestjyske del af verden er, at befolkningen lever i et nært forhold til naturen – »Landskabet er det bedste der findes, høj himmel og vældige naturkræfter, langt mellem mennesker og tæt ved hav og fjord«, lyder et svar i et af spørgeskemaerne.

I skemaet bad vi folk om at pege på tre steder, som de ville vise frem for fremmede på besøg. Svarene er én lang lovsang til naturen på Lemvigegnen. De røber dyb glæde over det storslåede åbne landskab, de vide udsigter, havet og fjorden, men også de mange skjulte herligheder, som kun de lokale kender. Næsten alle nævner havet først. Vesterhavet gerne i blæst eller storm – ved Bovbjerg og Trans med de stejle klinter og med Bovbjerg Fyr og kirkerne i Ferring og Trans, hvor de hvide stakitter værner den beskedne beplantning mod den salte blæst. Så er der de store udsigter fra Hygum og Engbjerg Bakker, hvor man ser hele horisonten rundt og favner næsten alle

Bovbjerg med de stejle klinter mod havet er egnens samlingspunkt – det som man først og fremmest viser frem og selv glæder sig over. Foto: Lemvig Museum

de landskabstyper, der findes i Danmark. Der er udsigterne ned over Lemvig fra bakkerne ved Nr. Lem kirke og udsigten over fjorden fra Kappel og bakkerne i Tørring, og det flade Gjelleroddeland med de lave heder og strandenge og fjordbredden. Mange nævner også Klosterheden Plantage, hvor der er gode vandrestier og læ for blæsten.

Havet, fjorden og udsigterne er fælles stolthed ligesom byen Lemvig med de stejle nedkørsler, livet i gaderne og havnen.

Både i byen og ude i sognene har man desuden sine egne yndlingssteder. I Lemvig er det søen og Sødalene, turen ud langs Strandvejen og naturstien rundt om Golfbanen, turen ud til Kappel langs stranden og udsigtspunkterne omkring byen. Ude i sognene er det udsigten fra Møborg Bavnehøj, Kongens-

Bovbjerg Fyr er smukt og stateligt i sig selv og samtidig et symbol på forholdet mellem mennesker og havet. Foto: Lemvig Museum.

Udsigten fra højene i Engbjerg mod vest med oldtidshøje i forgrunden og havet i baggrunden. Herfra kan man se hele horisonten rundt. Foto: Lemvig Museum.

Fra bakkerne i Tørring kan man også vende blikket mod syd ind over Hornsø mod Lemvig ved bunden af vigen. Foto: Lemvig Museum.

Udsigten fra Bavnehøj i Møborg indfanger det flade landskab, hvor heden bredte sig indtil for godt 100 år siden. Bavnehøjen er et samlingssted for sognet sammen med kirken, der ligger lige neden for. Foto: Lemvig Museum.

Fra bakkerne i Tørring ser man hen over Limfjordens vande mod det lave Gjellerodde – det landskab som Thøger Larsen digtede om. Foto: Lemvig Museum.

Nees sogn ligger som et næs ud mod Nissum Fjord. For mange Neesboer er turen ud til 'æ færge' en ægte Nees-oplevelse. Her strækker strandengene sig ud mod det flade vand, der er et eldorado fra vadefugle, ænder og trækkende vildgæs. Foto: Lemvig Museum.

Fra bakkerne bag Lemvig får man de blå glimt både af Lemvig Sø og af Limfjorden. Foto: Lemvig Museum.

gårdalene og udsigten fra Gejlgård Bakke i Nr. Nisum, naturstien omkring Bonnet (med bevidstheden om, at den har man selv lavet), Toftum Bjerge i Humlum, dale og slugter ved Åmølle og Klostermølle i Gudum, det smukke fjordland-

skab ved 'æ færge' i Nees, stranden ved Høvsøre i Bøvling.

Thyborøn og Thorsminde nævnes også som barske, eksotiske steder, der gør indtryk på besøgende, med deres beliggenhed mod det yderste vest.

Men hvad med det, man plejer at kalde seværdigheder – museer, kunststillinger, gamle bygninger? De nævnes nok i svarene, men helt i skyggen af landskaberne. Det er som om, det er noget, man vil vise frem, hvis gæsterne bliver i flere

Turen ned ad Stationstrappen midt i byen byder også på udsigter – her over havnen med vigen og Nissum Bredning i det fjerne. Foto: Lemvig Museum.

dage – Museet for religiøs Kunst, Lemvig Museum med Thøger Larsens arbejdsværelse, Planetstien og Skulpturstien, Jens Søndergaard Museet, Nordsøakvariet og Den røde Hal, Tuskjær og Tukak. Vist er de med, men det er ikke seværdigheder i den forstand, der ligger øverst i bevidstheden, når det gælder om at vise egnens herligheder frem. Befolkningen på Lemvigegnen har først og fremmest et forhold til vejr, landskaber, hav og fjord. Det er det, der fylder sindet, både til daglig og når man skal vise

frem, det man længes efter når man er borte. Udsynet, blæsten, himlen, skyerne, de blå glimt, variationen fra det smilende til det barske, det åbne til det lukkede, solnedgangene over havet.

Glæden ved landskabet rummer i sig en hævdvunden ret til at færdes i og bruge landskabet for eksempel til jagt og fiskeri. I mange svar på spørgeskemaet ligger derfor en dobbeltsidig holdning til naturfredning – det er godt nok, men det skal ikke tage overhånd.

Blæsten går frisk

Et andet udtryk for befolkningens forhold til naturen finder man i svarene på skemaets spørgsmål om, hvorvidt der er nogle sange, som man særlig forbinder med egnen. Der er mange bud, men den suveræne topscorer er Erik Bertelssens »Blæsten går frisk over Limfjordens vande«. Som en tilflytter bemærker: »Den skal åbenbart synges ved enhver lejlighed«. »Blæsten går frisk«, svarer en anden, »fordi det gør den«. En tredje kalder den i sit svar »den lokale nationalsang«. Thøger Larsens »Danmark, nu blunder den lyse nat« og »Du danske sommer jeg

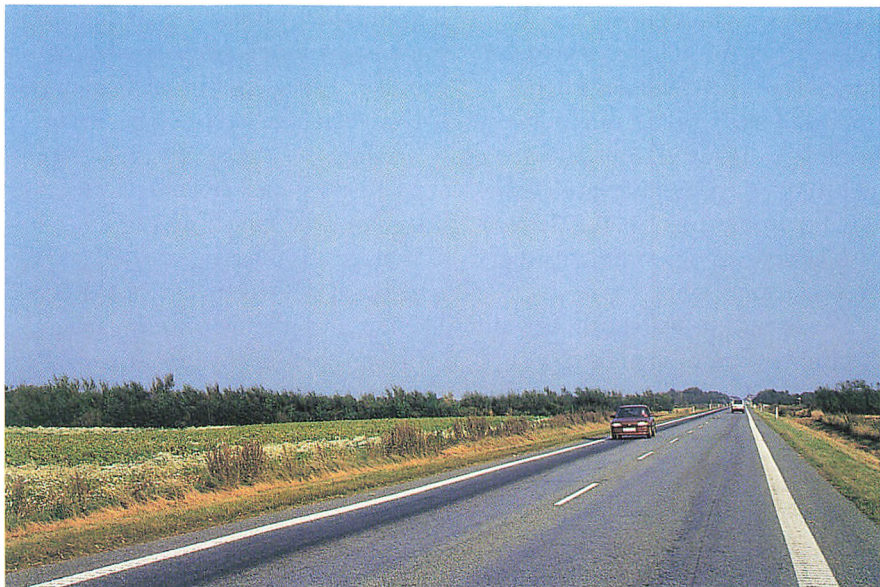
Vemb-Lemvig-Thyborøn Jernbane har givet inspiration til Tørfisks sang VLTJ, en populær sang hos de unge, der kender turen med toget, når man går på handelsskolen eller gymnasiet i Lemvig. Foto: Johan Gadegaard, Lemvig.

elsker dig« nævnes også af mange, men de kommer klart efter Erik Bertelsens sang.

Når disse sange er nævnt har folk mange supplerende forslag til sange, som de føler er knyttet til egnen: »Hvor smiler fager den danske kyst«, »Jylland mellem tvende have«, »Jyden, han er stærk og sej«, »Mi naabo, Pe' Smed«, »Som dybest brønd«, »Jeg lagde min gård i den rygende blæst« og flere andre fra Højskolesangbogen og DGIs sangbog. De yngre nævner desuden sangen om VLTJ med den lokale gruppe Tørfisk eller rocksangeren Johnny Madsens sange.

Hovedparten af de nævnte sange er sange om landskabet, et landskab som man kender og ser for sig, mens man synger. Andre tjener til at understrege det, som man selv opfatter som noget særligt jysk. Det fremgår klart af svarene, at folk har et forhold til det at synge. Mange har et større udvalg af sangbøger og bruger dem til møder og foredrag og ved sammenkomster i hjem og skole, og mange kender teksterne til en række sange udenad. Samtidig er det at synge noget man deler med andre, uanset om det foregår hjemme eller ude, og det tjener til at fastholde og videregive de værdier, der findes i lokalsamfundet, for

Vestjyder – er det ikke nogen der kører for hurtigt på landevejen? Tja, det er jo fristende, når mange landeveje ser sådan her ud. Foto: Lemvig Museum.

eksempel glæden ved landskabet eller enigheden om de særlige vestjyske værdier.

Overvejelser

Da vi på Lemvig Museum besluttede os for at udsende spørgeskemaet om »Vestjysk særpræg og vestjyske værdier«, var vi godt klar over, at vi var på vej ud på gyngende grund. Her lurder snærende lokalpatriotisme, provinsielt nærsyn, chauvinisme, fordomme og forkætrede begreber som »folkekarak-

ter«. Men når for eksempel svenske folkelivsforskere gennem de sidste snart tyve år har kunnet arbejde med begrebet »svensk mentalitet«, kan man vel også beskæftige sig med den vestjyske.

Med skemaet har vi taget fat på en indsamling af oplysninger om nutiden. Vi kan sammenholde dette nye materiale med de mange ældre kilder, der både rummer beskrivelser af vestjyderne set udefra, og erindringer, skrevet af dem selv. Peder Lykkes og Niels Buch Breinholt's erindringer, materiale

indsamlet af museet gennem de sidste årtier om lokale virksomheder, avisudklip om aktuel debat om vestjyske forhold, med mere. Forhåbentlig får vi mulighed for at gå i dybden, så vi både kan analysere forudsætningerne for det vestjyske særpræg og komme med et bud på fremtiden.

Et væsentligt punkt vil være at få et sammenligningsgrundlag på landsplan. Findes der andre steder i landet et regionalt særpræg og regionale værdier? Her vil vi gerne høre fra kolleger på andre museer.

Kulturpolitiske sigtelinjer

Inspireret af den citerede formulering i Ringkjøbing Amtsråds »Kulturpolitiske sigtepunkter« gjorde vi i øvrigt det, at vi ringede rundt til samtlige amtslige kulturforvaltninger i landet og stillede spørgsmålet, om man dér kunne tænke sig at basere kulturpolitikken på særlige regionale værdier. Spørgsmålet vakte interesse og gav anledning til spændende, men bevidst kortfattede samtaler. Her følger i sammendrag, hvad en række embedsmænd svarede.

I Ringkjøbing Amt var der af gode grunde ingen tvivl om svaret. Regionen opfattes som en sammenhængende enhed og har en administrativ grænse, der i meget høj

grad falder sammen med det, som man i en anden amtsforvaltning beskrev som en »sindelagsgrænse«. Det vestjyske særpræg beskrives her som en stædig initiativrigdom, på én gang robust tilbageholdende og samtidig meget modig. Nye initiativer udvikler sig ofte uforudsigeligt af det tilsyneladende meget roligt arbejdende foreningsliv.

Begrebet en regional identitet giver også mening i Viborg Amt; her har man blot flere regioner inden for samme amt, dels det gamle Thisted Amt og det gamle Viborg Amt – og tilmed en skillelinje ved hovedvej 13, der følger den jyske højderyg. Vest for hovedvej 13 har folk en anden selvbevidsthed end øst for. Det nuværende Viborg Amt rummer således gamle midtjyske, nordjyske og østjyske regioner, og derfor giver det ingen mening at operere med et fælles regionalt særpræg.

I Nordjyllands Amt er et nordjysk særpræg faktisk nævnt i et af de papirer, som indgår i det kulturpolitiske beslutningsgrundlag. Her er særpræget knyttet til det dominerende landbrug, kystnærheden på alle sider og kontakten til naboerne, Norge og Sverige. Også begreber som selvstændighedskultur spiller en rolle. Hvem kalder sig nordjyder? Det er vist kun folk i Ålborg, ellers er man vendelbo

eller himmerlænding. Ligesom i Viborg Amt spiller gamle landskabsskel stadig en rolle – Rold Skov, Vildmosen, Jyske Ås.

I Ribe Amt vil man nok ikke bruge regionale værdier som kulturpolitisk grundlag, men man gør sig klart, at der er forskel mellem landsdelene. Ligesom i flere af de andre amter har man her én større by og meget land og mange små kommuner – og de samme problemer med forholdet mellem provins og hovedstad. Set fra Ribe Amt var for eksempel Kulturby 96 et rent københavnerfænomen; hvis en familie fra dette amt skulle rejse til København for at deltage i kulturbyarrangementer, så kunne de lige så godt for de samme penge tage til storbyer i udlandet – i Ribe Amt er en tur til Tyskland et ganske dagligdags fænomen.

I Sønderjyllands Amt finder man på forvaltningen, at det regionale værdigrundlag er en spændende vinkel. Sønderjyder har tidligt skullet forholde sig nationalt; de er stædige og diskussionslystne, fordi de har en tradition for at gøre sig deres stilling klar. Af sig selv og af alle andre i landet opfattes netop Sønderjylland som en enhed. Et forsøg på at få amtets museer med i et År 2000-projekt om »ægte sønderjysk« fængede imidlertid ikke, fordi en række museumsfolk

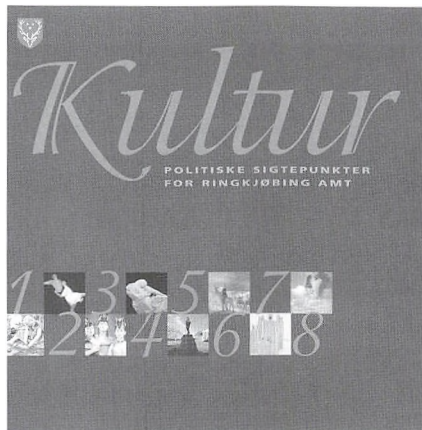
fandt, at det beskæftigede de sig allerede med i det daglige museumsarbejde.

I Århus Amt spiller begrebet ingen rolle; amtet har en lidt flydende overgang til andre amter, og en særlig østjysk identitet giver ingen mening. Men vestjyder havde man nok en forestilling om – det er noget med ikke at overholde fartbegrænsninger?

Heller ikke Vejle Amt vedkender sig »østjyske værdier«. Amtet er stykket sammen af kommuner fra andre gamle amter, og der er ingen fælles identitet. Men man kan godt forestille sig, at vestjyder, nordjyder, sønderjyder og vendelboer har en eller anden særlig identitet, fordi man dér har haft nogle særlige livsvilkår.

På Fyn findes begrebet »fynske værdier« i amtets gamle kulturprogram, som nu skal revideres. Om det kommer med i det nye, vides ikke. Men man er nødt til at betone det fynske, fordi amtet er så lille, at det let helt bliver domineret af Odense – og det hed jo tidligere Odense Amt. Det fynske særpræg ligger i begrebet »Min fynske barndom« – i sproget, foreningslivet, de stråttækte huse, de små landsbyer, kysterne og det milde landskab.

På den anden side af Storebælt – i Vestsjællands Amt – finder man

Ringkjøbing Amts kulturpolitiske sigt punkter har været med til at inspirere til museets undersøgelse af vestjyske værdier.

det regionale værdigrundlag interessant. I kulturregionforsøget oplevede man, at der var forskel på Salling-Fjends og Vestsjælland, selv om de begge stod for breddekultur og mangfoldighed. Men der er ikke tale om en fælles »vestsjællandsk identitet«; amtet består af to gamle amter, Holbæk og Sorø, og Åmosen er stadig en landskabelig realitet, der skiller befolkningen.

I Storstrøms Amt har museumsfolkene tidligt peget på områdets »lønmotageridentitet« i modsætning til den »iværksætteridentitet«, som man knytter blandt andet til Vestjylland. Man kan ikke tale om en »Storstrømsidentitet« eller

»Vestsjællandsidentitet«, men der er uden tvivl en lokalt baseret identitet, selv om det er et underligt rodet begreb, der fortjener en undersøgelse.

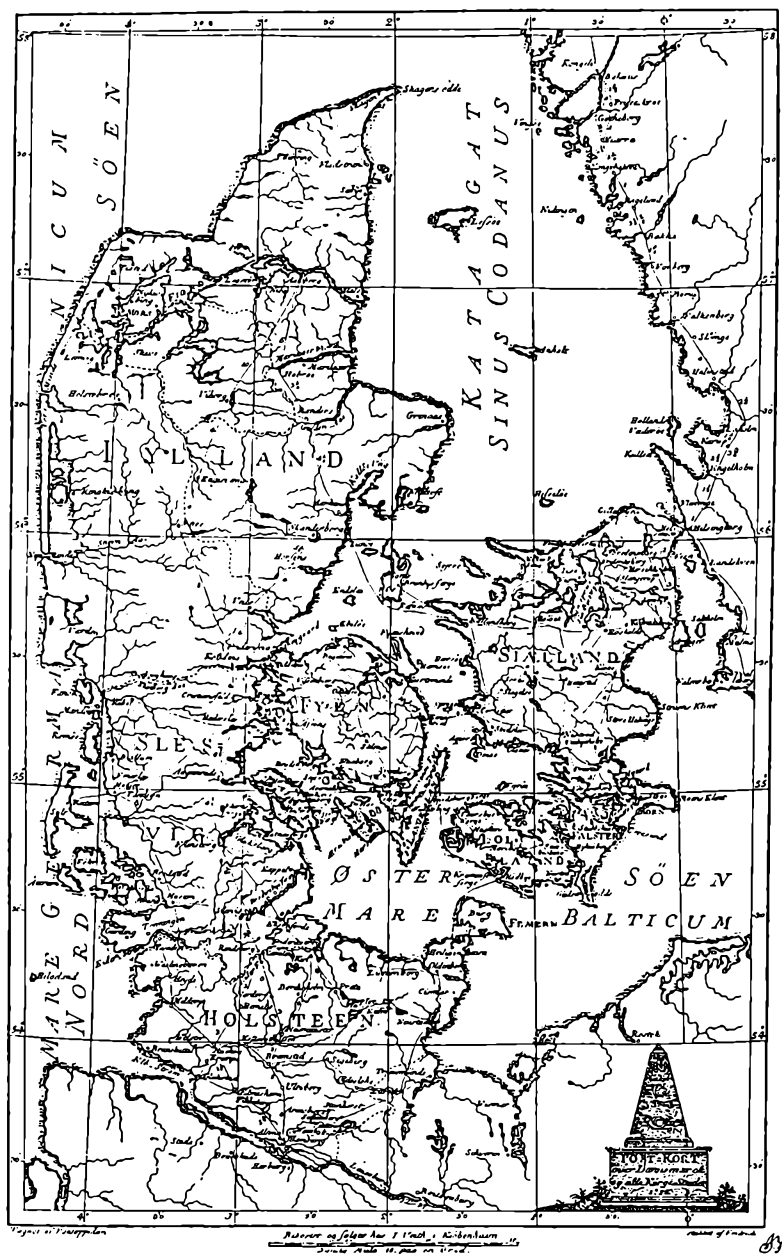
I Roskilde og Frederiksborg amter har man nok at gøre med at markere regionen i forhold til København og forholder sig ikke til nogen lokal identitet. En særlig nordsjællandsk identitet? Nej, lyder svaret, den ene halvdel af befolkningen er københavnere, den anden er jyder – der findes nærmest ingen nordsjællændere.

Bornholms Amt forholder sig heller ikke til et regionalt værdigrundlag eller en regional identitet; det kunne man som udenforstående ellers måske nok have tænkt sig. Og hvorfor mon det?

Endelig – Københavns Amt. Her bliver man muntert overrasket over det underlige spørgsmål om lokal identitet kan lægges til grund for kulturpolitik. Svaret lyder ikke uventet, at hovedstaden er et sammensurium af folk fra alle mulige steder, og at regionen er nationalt og internationalt orienteret. Tanken om regionalt særpræg og regionale værdier andre steder i landet lyder lige så usandsynligt. Set fra Københavns Amt er Danmark et lille land med en udviklet infrastruktur og stor mobilitet – og dermed homogent.

Regionernes Danmark

De spontane, hurtigt fremprovokerede svar fra en række embedsmænd og -kvinder på amtslige kulturforvaltninger viser, at der nok kunne være grundlag for et nærmere studium af regionalt særpræg og regionale værdier. For noget er der om snakken. På et møde i Lemvig i begyndelsen af september 1999 nævnte departementschef Jørgen Rosted fra Erhvervsministeriet, at han oplever store forskelle mellem landsdelene, når han kommer ud i embeds medfør – i nogle landsdele er man vant til selv at tage et erhvervmæssigt initiativ, i andre venter man på hjælp fra staten. Man forbavses, når man i avisen kan se en borgmester fra Rødby på Lolland citeret for, at folk ikke vil have natur, og derfor er det et bedre tiltag at udbygge vandlandet, når man oplever, hvordan vestjyderne slås for deres naturopfattelse, nemlig at de både gerne vil bevare naturen og bruge den aktivt.

Danmarkskortet fra 1788 viser et lille land – måske lidt skævt og fortegnet mod vest og nordvest. I dag er de gamle ufremkommelige landeveje afløst af hurtigtog, fly, biler og broer. Er vi blevet helt ens, eller kan vi lære af hinandens forskellighed?

De meldinger, der ved en række lejligheder er kommet fra kulturminister Elsebeth Gerner Nielsen, opmuntrer ønsket om at udforske disse emner.

Studiet af de grundlæggende værdier, af menneskers livssyn og livsmål føles væsentligt, og museerne kan bedre end nogen andre kombinere dokumentationen af nutiden med et historisk perspektiv og dermed bidrage til at skabe

kontinuitet i samfundsudviklingen. Museernes netværk er godt rustet til at skabe et krydsfelt af lokale, regionale, nationale og i bogstavelig forstand grænseoverskridende studier. Arbejdet vil være en naturlig videreførelse af den grundlæggende interesse for kulturelle variationer og samtidig fremadrettet. Hensigten er nemlig ikke at grave grøfter, men derimod at skabe respekt for forskellighed.

I Vestjylland – og nok også i andre egne af landet – har en række gammeldags dyder overlevet, måske lige netop så længe at de kan skabe udgangspunkt for en ikke uvæsentlig debat om forholdet mellem mennesker og mellem mennesker og natur. Så meget tør vi nok sige, uden at henfalde til samme lokalpatriotiske overmod som i de gamle beskrivelser fra denne artikels indledning.

Aage Bertelsen: »Danmark« i isen ved skibshavnen, 1908, (81x59 cm).

Billedet er malet om sommeren, efter at skibet er gjort klart og rigget til hjemrejsen. Det ligger stadig fastfrosset med let slagside, som det havde gjort under hele ekspeditionen. En stor dyngge affald har gennem to år hobet sig op ved styrbords skibsside. Det var spændende, om isen ville bryde op. Det gjorde den nemlig ikke i 1907. Endnu et år ville ikke have været til at bære, men man var heldige. Der kom åbent vand, og om aftenen 21. juli 1908 afgik »Danmark« fra Danmarkshavn. Maleriet har tilhørt skibets kaptajn, premierløjtnant Alf Trolle.

Til minde om Danmark-Ekspeditionen

Af Jens Aarup Jensen, fotos: Jørgen Borg

Sidste vinters begivenhed på Ringkøbing Museum var den store 90-års mindeudstilling for Danmark-Ekspeditionens hjemkomst fra NØ-Grønland 23. august 1908. Udstillingen blev fornemt omtalt i dagspressen og blev fulgt op med ugentlige rundvisninger, foredrag med videre.

Det lykkedes faktisk at få Grønlandsinteresserede fra hele landet til at rejse til Ringkøbing.

Den to år lange polarekspedition er jo især kendt for myten om de tre omkomne: Jørgen Brønlund, Høeg Hagen og ekspeditionens leder Mylius-Erichsen. Sidstnævnte stammede som bekendt fra Ringkøbing. Tæt på dramaet kunne man komme ved at se på de prosaiske stumper af ekspeditionsudstyr, som i nyere tid er fundet i Brønlunds grav på Lambert Land, og som Arktisk Institut og Grønlands Nationalmuseum venligst havde lånt ud til udstillingen. Og

her dukkede en lille ny gåde op. Hvorfor forlyder det altid, at Jørgen Brønlund havde brækket benene af primusen for at lette på vægten, da han som sidste overlevende på slædehold I i slutningen af november 1907 kæmpede sig frem til det depotsted, hvor hans lig og dagbog blev fundet i marts 1908? Det kan faktisk ikke passe og må være en skrøne, som en eller anden har sat i omløb, for både primusen og dens tre ben med løse opstandere er blevet fundet i Brønlunds grav og kunne ses på udstillingen. Uden ben ville primusen være næsten ubrugelig, for benene er samtidig holdere for de tre opstandere, som kogegejret skal hvile på. Benene var godt nok løse. De var gået fra i lodningerne og var blevet fundet lidt spredt i graven, men det må helt sikkert være sket efter Brønlunds død.

Ekspeditionens kæmpestore kartografiske indsats, opmålingen

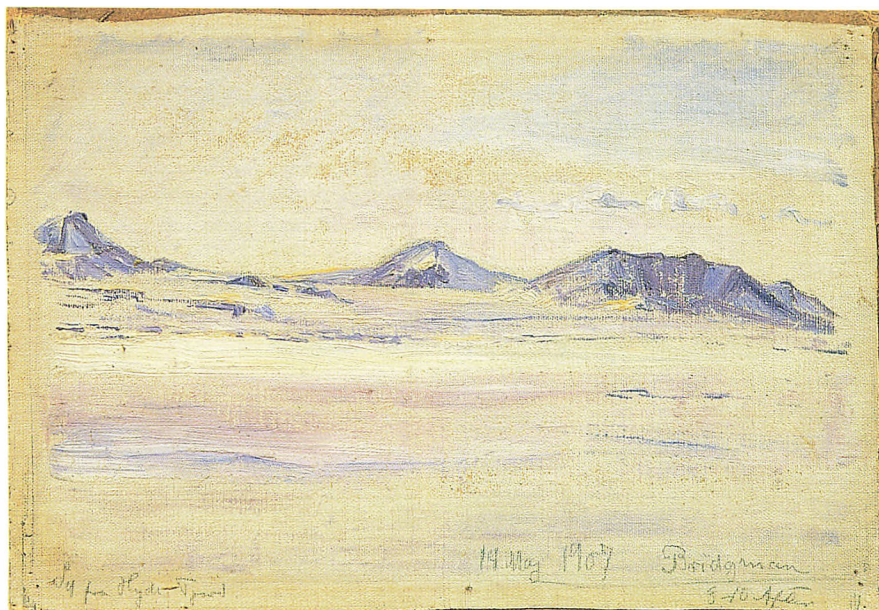
af 1500 km ukendt polarkyst, og Alfred Wegeners opdagelse af kontinenternes forskydning, vil altid blive stående som hovedresultaterne på denne arktiske opdagelsesrejse. Men Danmark-Ekspeditionen havde et endnu videre formål, nemlig indsamlinger og beskrivelser i alle biologiens og naturvidenskabens afskygninger af det dengang helt ukendte og også i dag meget utilgængelige polarområde. I alt var der 28 mand afsted, sømænd, teknikere, læge, søofficerer og videnskabsmænd. Det var ekspeditionskomiteens store fortjeneste, at man efter hjemkomsten tog fat på at få bearbejdet og publiceret de omfattende hjembragte resultater og samlinger. Arbejdet hermed var først afsluttet i 1917, og for mange videnskabelige discipliners vedkommende blev der skabt et grundlag, som man siden har kunnet bygge videre på. Følgende overordnede fagområder

blev dækket ind: botanik, zoologi, geologi, palæontologi, meteorologi, luftelektricitet, is- og tidevandsobservationer, glaciologi, etnografi, arkæologi, fysiologi, kartografi og geodæsi. Nogle deltagere måtte dække flere af disciplinerne. Kartograferne bragte geologiske prøver og prøver af plantevækster hjem fra deres lange slæderejser, hvor kun nogle få mand var afsted sammen. Sømændene og teknikerne fungerede som videnskabelige assistenter, og søofficererne var disciplinerede folk, der ydede uvurderlige systematiske indsatser ved prøvetagninger og kortlægningsarbejdet. Ydermere deltog der to kunstmalere, hvis fornemste opgave var at skildre landskabet i streg og farver, foruden at de tegnede profiler af kysten overalt, hvor de nåede frem, såkaldte landtoninger.

Med udstillingen ville arrangørerne sætte fokus på Danmark-Ekspeditionens store bredde og naturvidenskabelige indsamlinger. Materialet blev efter hjemkomsten

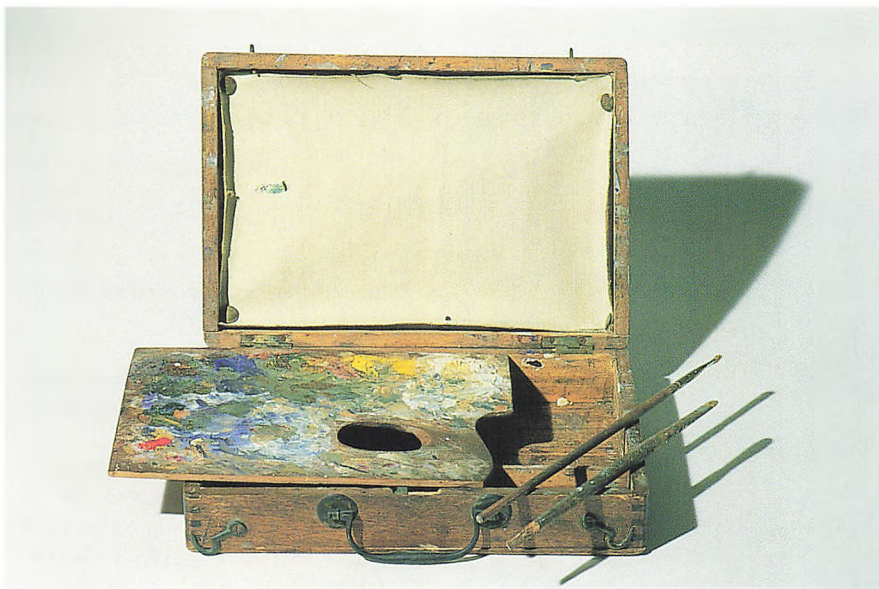
delt mellem en række universitets- og faginstitutioner, hvor det indgår i grundsamlingerne og fortsat har værdi og bliver benyttet i forskningen. Takket være en stor velvilje over for projektet, som Gilleleje Museum, Arktisk Institut og Ringkøbing Museum var fælles om, lykkedes det til udstillingen at låne mange prøver på de hjembragte samlinger. Desuden blev der opsporet og lånt et større antal af Aage Bertelsen og Achton Friis' malerier, som i hovedsagen befinder sig i privat eje. Det var faktisk første gang siden ekspeditionens hjemkomst, at dens resultater blev præsenteret på en sammenfattende udstilling. Efterhånden var der flere museumskolleger, der ringede og spurgte, om de ikke kunne låne udstillingen bagefter, men dem måtte vi skuffe. Den var ikke bygget op som vandrestilling. De mange prøver og præparater tåler ikke gentagne flytninger, ind- og udpakninger, og alle udlån var tidsbegrænsede også af forsikringsmæssige hensyn. Selv ville vi

frygtelig gerne her på Ringkøbing Museum kunne have lånt tingene noget længere, ja gerne permanent, men det har vi desværre ikke pladsforhold til, selv om emnet har stor publikumsappeal. Noget har vi imidlertid sikret os til museets egen samling og formidlingen fremover, nemlig fotos af de mange sære præparater, skindlagte fugle, instrumenter og anden ekspeditionsudrustning og ikke mindst de flotte malerier, som gav udstillingen en særlig oplevelsesdimension. Det blev til omkring 500 professionelle nyoptagelser, som Jørgen Borg er mester for. Mens udstillingen endnu er i nogenlunde frisk erindring, vil vi på de følgende sider præsentere et beskedent udvalg af optagelserne for FRAM's læsere. Malerierne der afbildes side 128-133 er i privat eje. De afbildede videnskabelige præparater, prøver og fund tilhører følgende institutioner: Zoologisk Museum (side 134-143), Botanisk Museum (side 144-147), Geologisk Museum (side 148), Nationalmuseet (side 149).

Aage Bertelsen: Kap Bridgmann set fra John Flaglers Næs, 14. Maj 1907, (15x22 cm)

J.P. Kochs slædehold, der foruden ham selv bestod af Tobias Gabrielsen og Aage Bertelsen, nåede 12. maj 1907 kl. 22 Pearsys varde ved Kap Clarence Wyckhoff, et af ekspeditionens allervigtigste mål. De fortsatte herfra 50 km mod vest langs Grønlands nordkyst og teltede ved Kap John Flagler ved munden af Fr. E. Hyde Fjord. Deres næste teltplads lå på havisen tæt sydøst for Kap Bridgmann. Her vendte slædeholdet om og indledte hjemrejsen til skibet. 27. maj nåede de Kap Rigsdagen, hvor de helt uventet mødte Mylius-Erichsens hold og blev de sidste, der så dem i live. Efter en umenneskelig hård rejse nåede Kochs hold tilbage til skibet i Danmarkshavn 23. juni. De havde da siden 28. marts tilbagelagt 1000 km frem og tilbage.

Aage Bertelsens malerkasse, som han benyttede på nordrejsen. I låget var der plads til 12 små lærreder sat op med tegnestifter. Ti af de tolv små malerier fra nordrejsen blev opsporet og var med på udstillingen. Familien værner stadig om malerkassen.

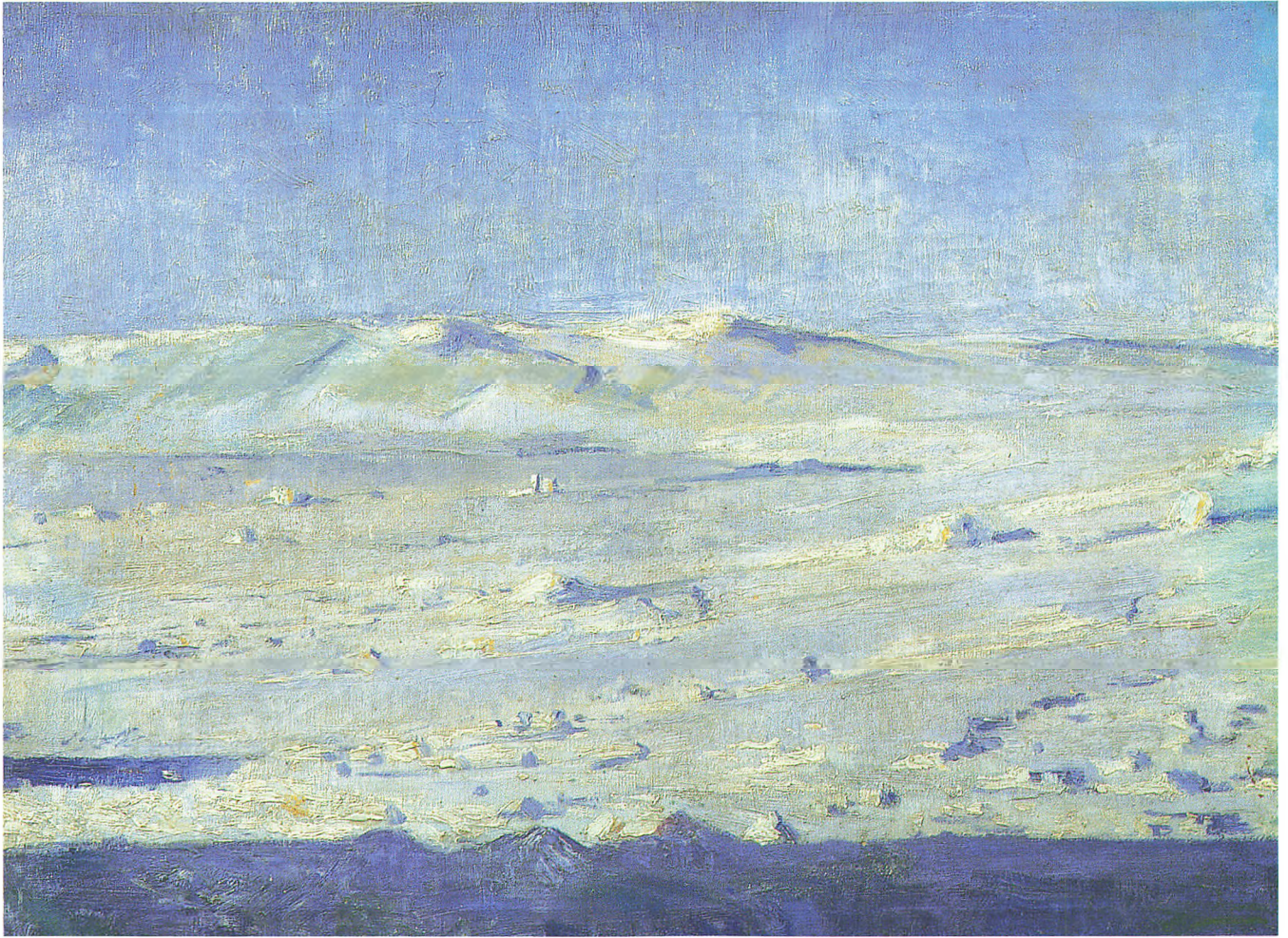
Achton Friis: Efter det første snefog. En sne-drive i diset sol. 30. september 1907. (41,5x52,5 cm).

Kort efter ekspeditionens hjemkomst holdt de to malere en udstilling, der vakte stor opsigt på grund af de forunderlige farveter, isfjelde og øde snemarker –, motiver som ingen malere tidligere havde skildret. Udstillingen kom til at turnere til nogle af Europas hovedstæder efter at have været rundt i Danmarks større byer.

Achton Friis: Snelandskab med sol. 15. marts 1907. (23,5x40,0 cm)

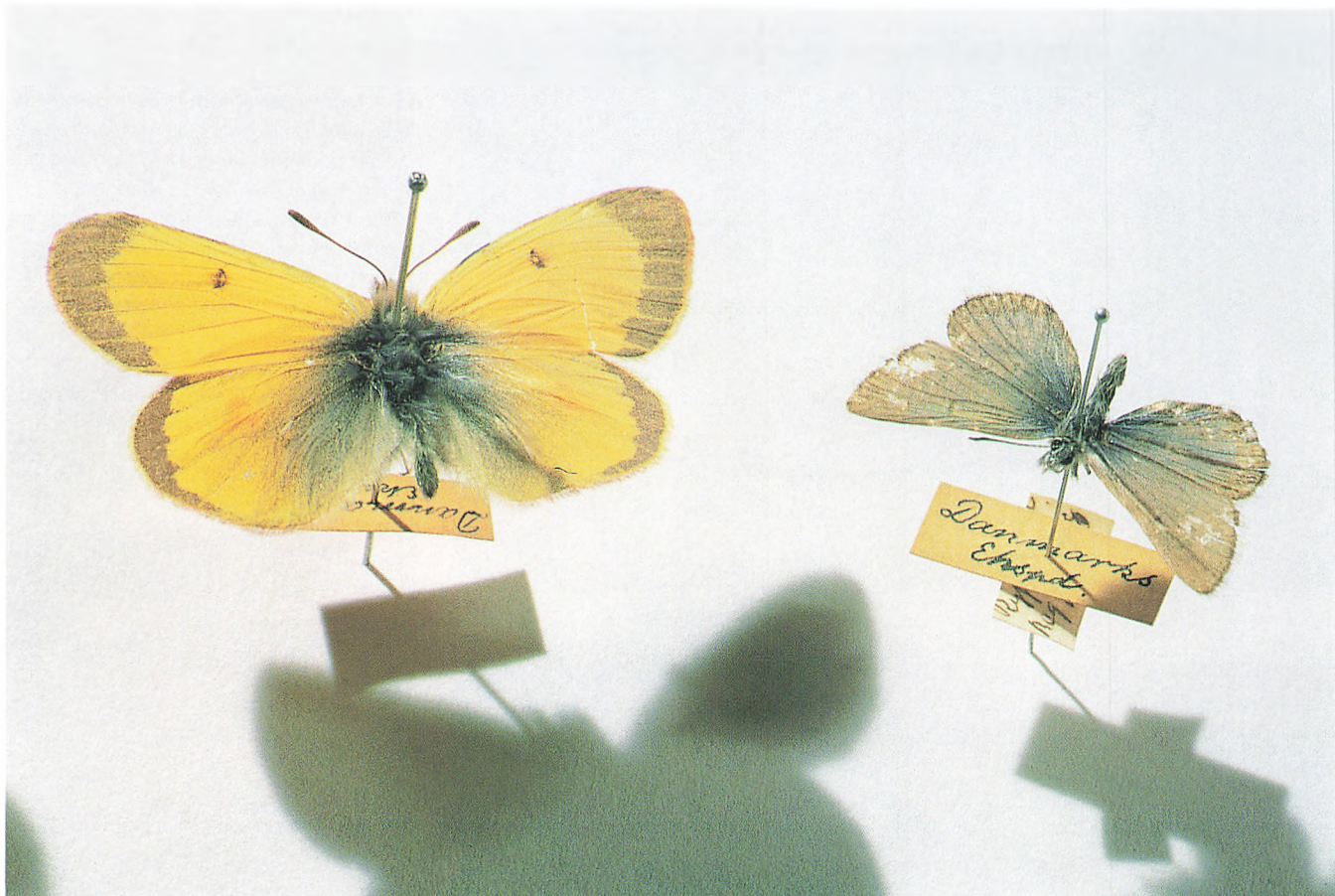
Også i Ringkøbing vakte snebillederne opmærksomhed hos de kunstkyndige blandt publikum. Det var lykkedes at opspore og låne omkring 75 malerier og tegninger til udstillingen i Gilleleje og Ringkøbing. Kataloget fra malernes egen udstilling i 1908 omfatter 211 numre.

Aage Bertelsen: Snedækket landskab i Nordøstgrønland. Ingen dato eller stedsangivelse. (40,5x51,5 cm)

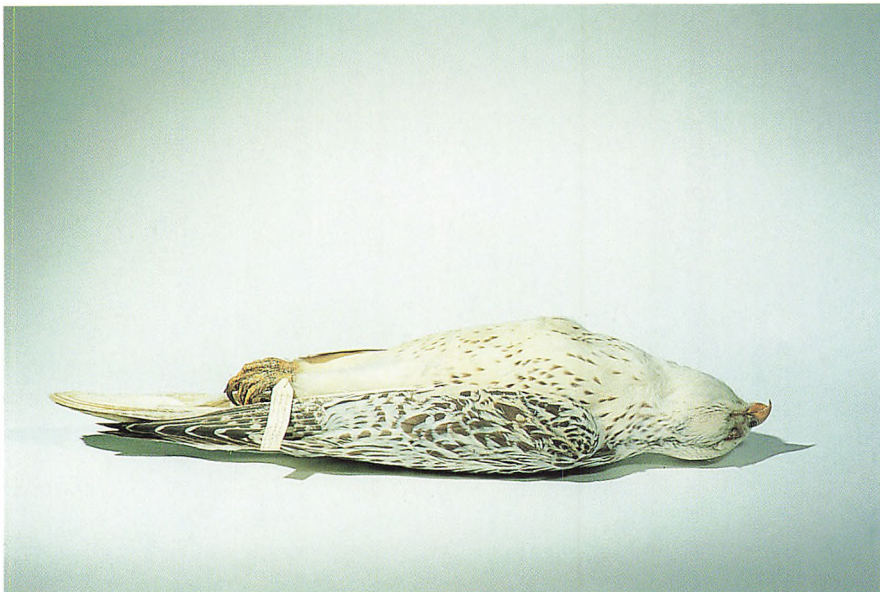

Højnordisk humlebi, *Bombus hyperboreus*,
Schönherr 1809.

Nordisk høsommerfugl og Fjeld-blåfugl. *Colias hecla* Lefèvre 1836 og *Plebeius (Albulina) glandon* de Prunner 1798.

Ekspeditionen indfangede også sommerfugle og insekter, der behørigt blev sat på nåle og forsynet med etiketter. De fleste arter var fundet tidligere på Grønlands Østkyst, men meget sydligere. Ekspeditionen gav viden om deres nordligste udbredelse. En enkelt flueart var ny for videnskaben. Fra Zoologisk Museum havde vi lånt to humlebier og fire sommerfugle, en del af den arktiske fauna, som man ikke normalt går og forestiller sig eksistensen af. Stud. mag. Frits Johansen deltog som ekspeditionens zoolog og foretog især indsamlinger af insekter, fisk og mange havlevende dyrearter.

Skindlagt jagtfalk, skudt ved Kap Bismarck 6. september 1906.

A.L.V. Manniche var født i 1867 og ekspeditionens ældste deltager, 39 år ved afrejsen. Han var uddannet lærer, ivrig ornitolog og en jægersmand for herren. Mange fugle faldt for bøssen, sådan kunne man drive ornitologi dengang. Fuglene blev skindlagt og præpareret, nogle udstoppet til udstillingsbrug. Ynglebestandene blev kortlagt, der blev lavet tællinger, især blev egnen lige omkring Danmarkshavn grundigt beskrevet, et arbejde, der fuldt ud er på højde med moderne biotopbeskrivelser.

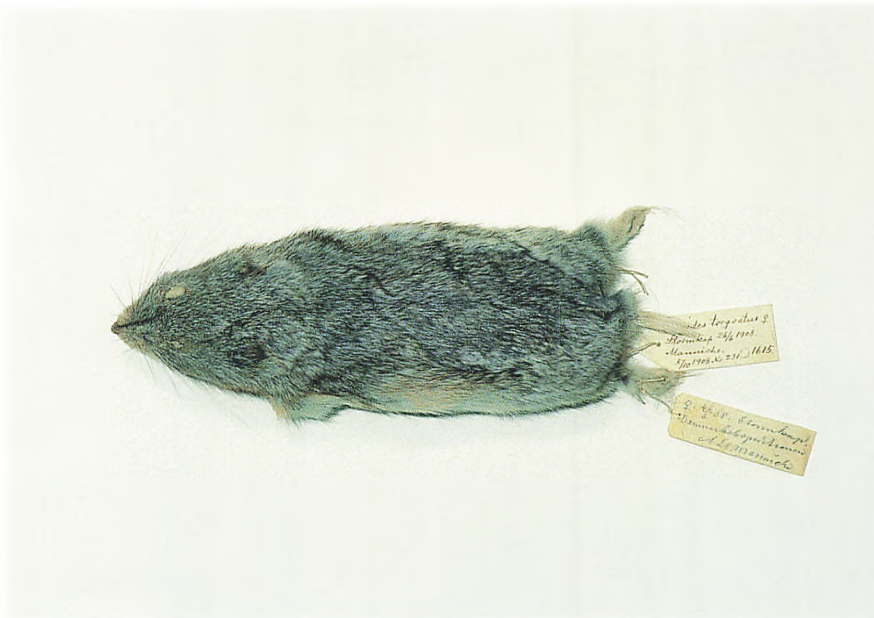
Dununger af jagtfalk.

Manniche havde holdt en falke rede under observation for at få nyklækkede falkeunger med hjem til Zoologisk Museum. Da han sammen med to kammerater på hundeslæde var nået ud til stedet 22. juni 1908, var æggene ikke klækket endnu, så han tog dem ind på maven. I de følgende dage fik han dem selv ruget ud, hvorpå de nyklækkede dununger straks endte deres dage og blev præpareret. Sikke et ramaskrig, det vilde have vakt i vore tider!

Etiketter på fødderne af jagtfalken, der blev skudt ved Kap Bismarck 6. september 1906.

Polarlemming fra Stormkap 26. juni 1908.

Manniches arbejde omfattede også fangst og konservering af landpattedyr. Ved hans omfattende iagttagelser og indsamlinger fik man et stærkt øget kendskab til den højarktiske fauna.

Hoved af polarulv, en stor gammel han, der blev fanget i saks og dernæst skudt ved skibshavnen 11. januar 1908.

Polarulvene, der ind imellem luskede rundt på afstand ude i polarmørket, var hverken slædehundene eller mandskabet trygge ved. Da denne ulv var fanget og skudt, blev den hejset op under loftet i messen til fotografiering fra mange vinkler og i forskellige belysninger. Achton Friis fik udført en mesterlig tegning. Først næste aften kunne Manniche komme i gang med at flå og præparere ulven. Børn, der besøgte udstillingen, kunne desværre ikke komme til at klappe og æ pelsdyrene. De er nemlig fyldt med arsenik og stinker langt væk af kemikalier, så de skal være lukket godt inde, og man skal bære diverse beskyttelse, når man omgås dem.

Polarhare, hun, skudt på Harefjeld ved Danmarkshavn 18. september 1906.

Polarharen eller sneharen var så lidt sky, at man næsten kunne fange dem med hænderne. De gav sommetider en kærkommen afveksling i kokkens menu, der primært bestod af konserveres medbragt hjemmefra. Men man skulle passe godt på, at hundene ikke fik slugt haren, inden de kom i gryden. På et foto fra ekspeditionen kan man se et par mand komme trækkende hjem med et helt slædelæs harer.

To moskusoksekranier, en ko og en tyr. Opsamlet af ekspeditionen og monteret på udstillingsstativer, der stammer fra det gamle Zoologisk Museum.

Øverst til venstre:

To koraldyr. Til venstre en blomkålskoral opfisket 19. juli 1908 på 45-95 meter vand. Til højre en søfjer taget med trawl på 30-40 meter vand 22. juli 1908. Det er dagen efter, at »Danmark« havde indledt hjemsejladsen. Frits Johansen, der først og fremmest arbejdede som havbiolog, fortsatte med prøvetagninger under sejladsen i åbent vand.

Øverst til højre:

Isopode. *Arcturus baffini* Sab. Tanglus taget med rejtrawl ud for Maroussia 22. juli 1908 på 80-90 favne vand.

Nederst til venstre:

Sabinea septemcarinata Sab. Lille arktisk hestereje taget med skrabevod i Danmarks-havn 4. september 1907 på 10-15 favne vand.

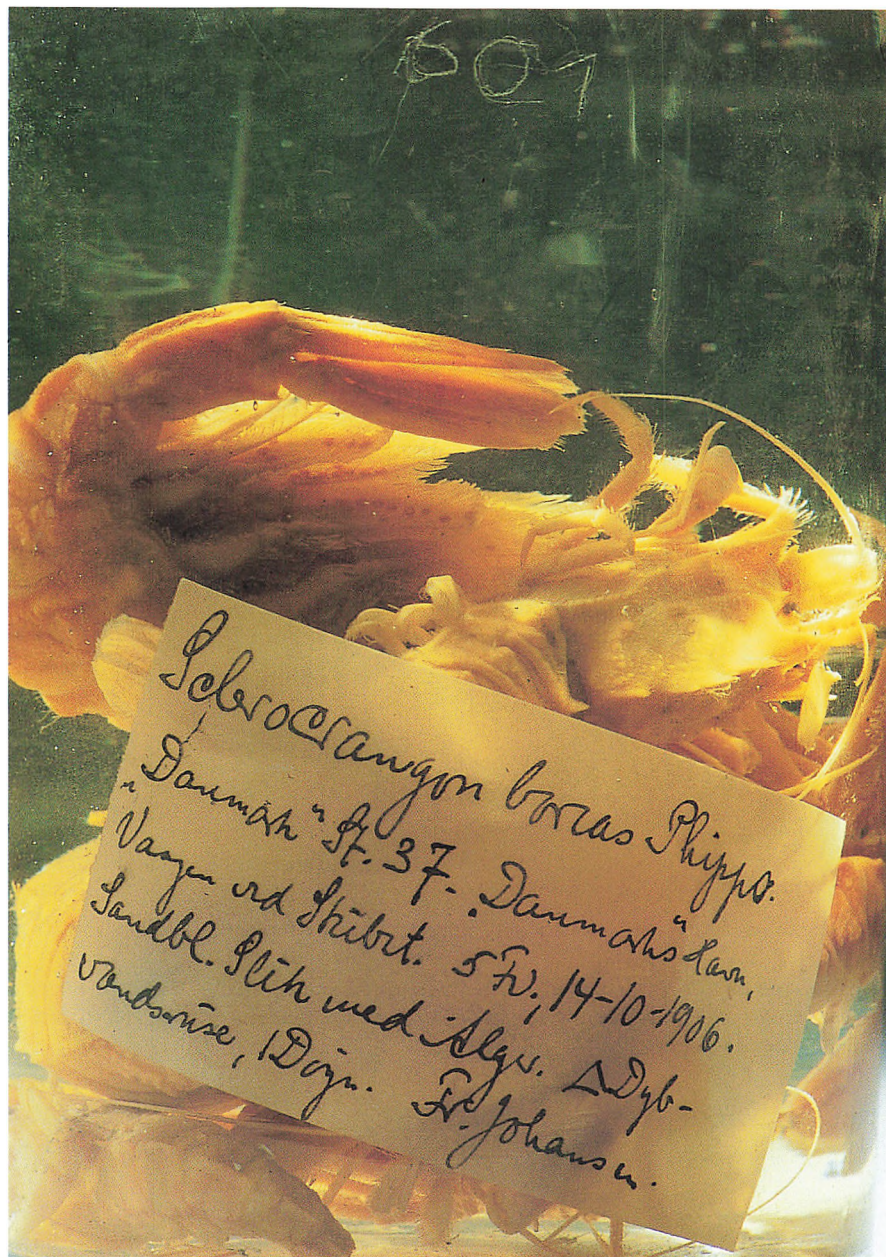

Nederst til højre:

Buccinum hydropanum Hanck. En art konksnegl opfisket i Stormbugt 20. august 1907 på 10-20 favne vand.

Sclerocrangon boreas Phipps. Stor arktisk hestereje taget med dybvandsruse i Danmarkshavn 14. oktober 1906 på fem favne vand.

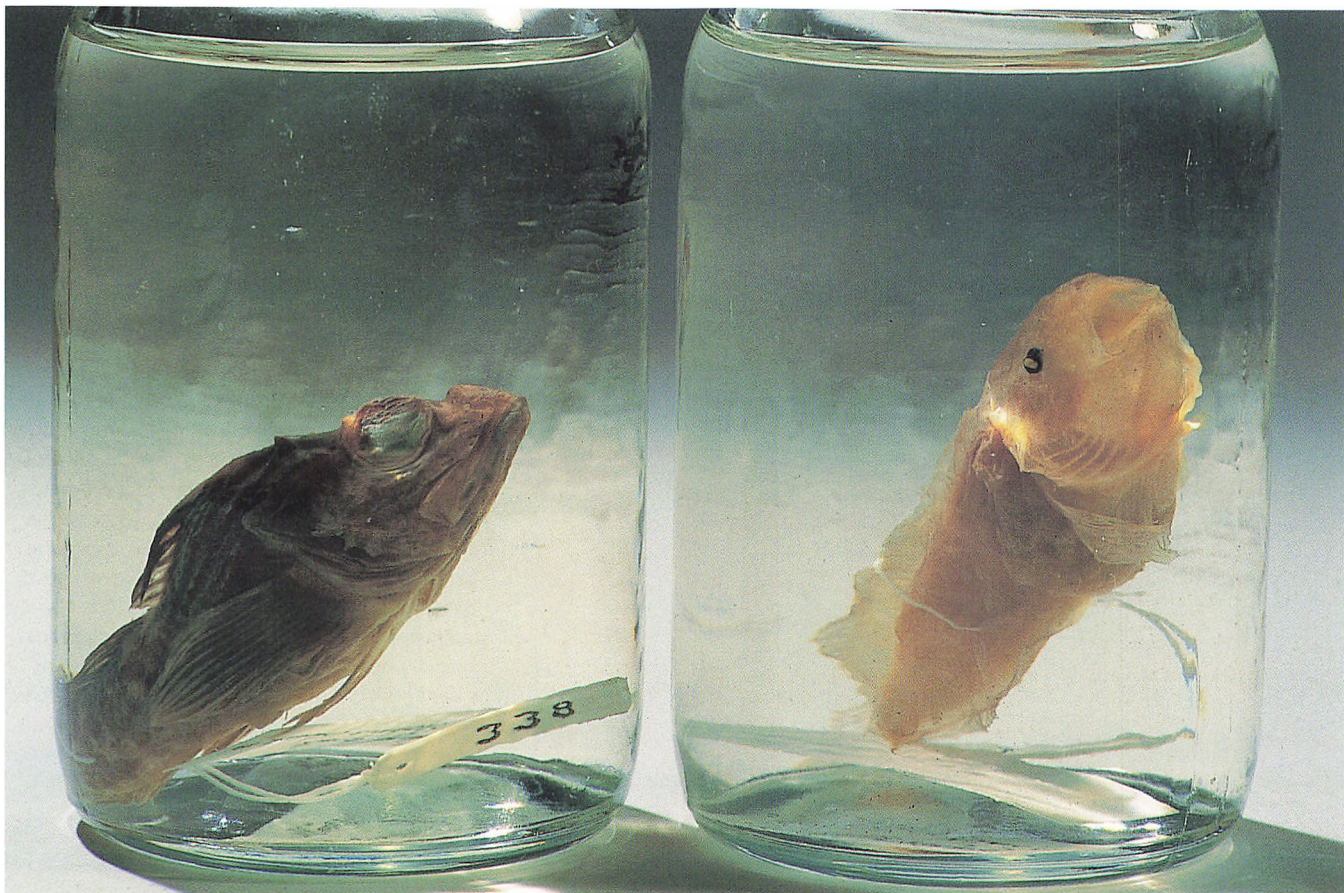
Frits Johansens indsamlinger af hvirvelløse havdyr øgede i betydelig grad kendskabet til den arktiske marine fauna. Han fandt flere hidtil ukendte arter, bl.a. af dyriske havsvampe, og man fik med hans resultater øjnene op for, at der skulle skelnes mellem koldtands- og varmtvands (tempererede) varieteter af en lang række arter.

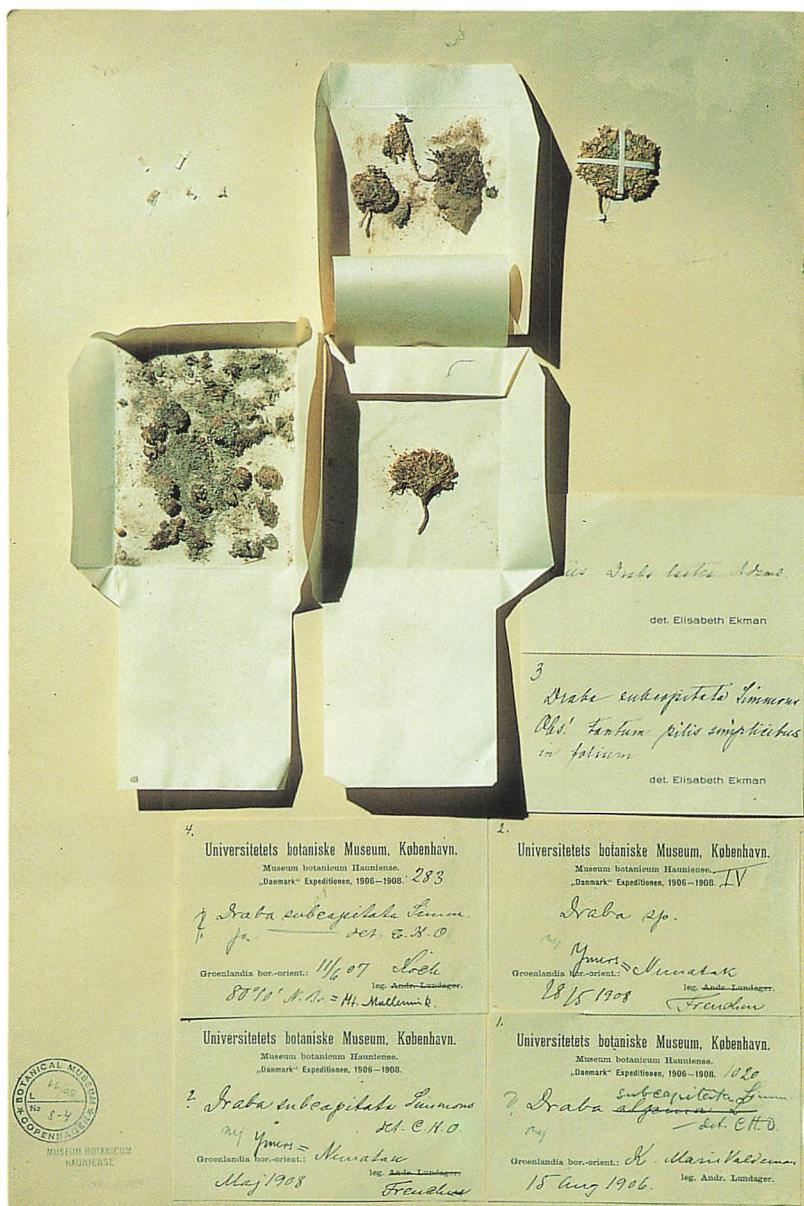
Kortfinnet fiskedoktor, Nybelins knurulk, fjeldørred, pigget stenbider og en glatulk.

Fem glas med forskellige fisk indfanget af Frits Johansen i sommeren 1907. Han arbejdede som regel alene og brugte mange forskellige fangstmetoder samt undersøgelser af indholdet i fugle- og sælmaver. Han fik i alt studeret 12 forskellige fiskearter og deres levevis på mange ledder og kanter.

Almindelig tornulk og en finnebræmmed ringbug, begge fra Danmarkshavn sommeren 1907.

Frits Johansen lavede også fine farvelagte tegninger til sine beskrivelser af fiskearterne. Udstillingsmontren, hvor glassene med fisk og hvirvelløse havdyr blev vist, blev af museets personale kaldt delikatesseafdelingen.

Draba subcapitata, trommeskinsdraba. Fire eksemplarer fra forskellige lokaliteter. Planten havde ikke tidligere været kendt fra Østgrønland. I dag vides, at den især vokser i den nordlige halvdel af Grønland.

Lærer Andreas Lundager deltog i ekspeditionen som instrumentmager og botaniker. Han var ikke videnskabelig uddannet, men en dygtig og vidende amatør, der med stor omhu sørgede for præparering af de indsamlede prøver af den nordøstgrønlandske flora. Ekspeditionen hjembragte for eksempel 92 arter af karplanter, det vil sige frøplanter og bregner. Desuden hjembragtes mosser, laver, svampe, mikrosvampe og havplanter i form af rød- og brunalger. Flere arter viste sig at være helt nye for videnskaben og blev ved publikationen beskrevet for første gang. Det meget værdifulde botaniske indsamlingsmateriale opbevares i særligt sikrede skabe på Botanisk Museum og er normalt kun tilgængeligt for forskere. Det har stadig stor betydning ved floristiske og plantegeografiske undersøgelser. Det er nemlig ikke så tit, at der er botanikere i Arktis. Derfor var det noget af en gestus, at der til udstillingen blev udlånt en længere række herbarieark.

Øverst til venstre:

Turnerella pennyi, rødalge der vokser på dybt vand. Indsamlet ved Koldewey Ø, 5. sept. 1907.

Øverst til højre:

Punctaria glacialis, en brunalge. Det originale typeeksemplar, hvorefter denne art af priktunge er beskrevet første gang. Indsamlet i bugten ud for Vesterdalen 28. august 1907. Arten kendes i dag fra Grønland og Arktisk Canada.

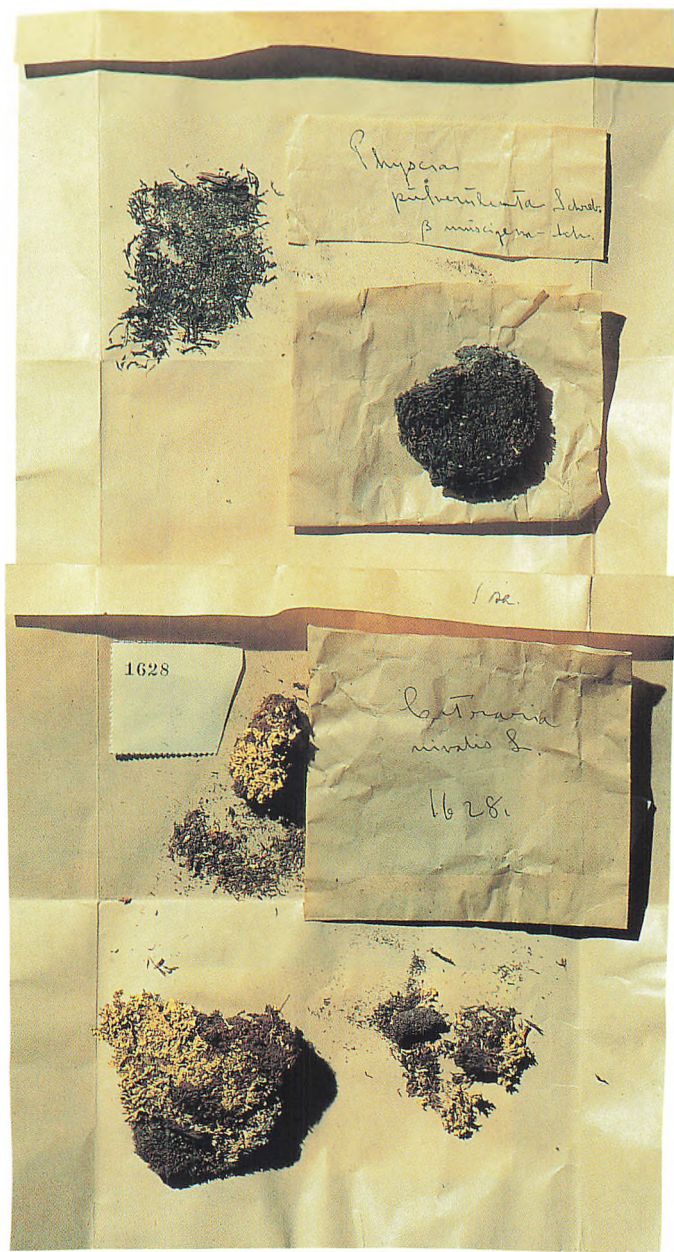
Nederst til venstre:

Fucus evanescens, langfrugtet klørtang. En almindelig brunalge i kolde vande, hvor den danner tætte bevoksninger på lavt vand. Danmarkshavn 15. august 1907.

Nederst til højre:

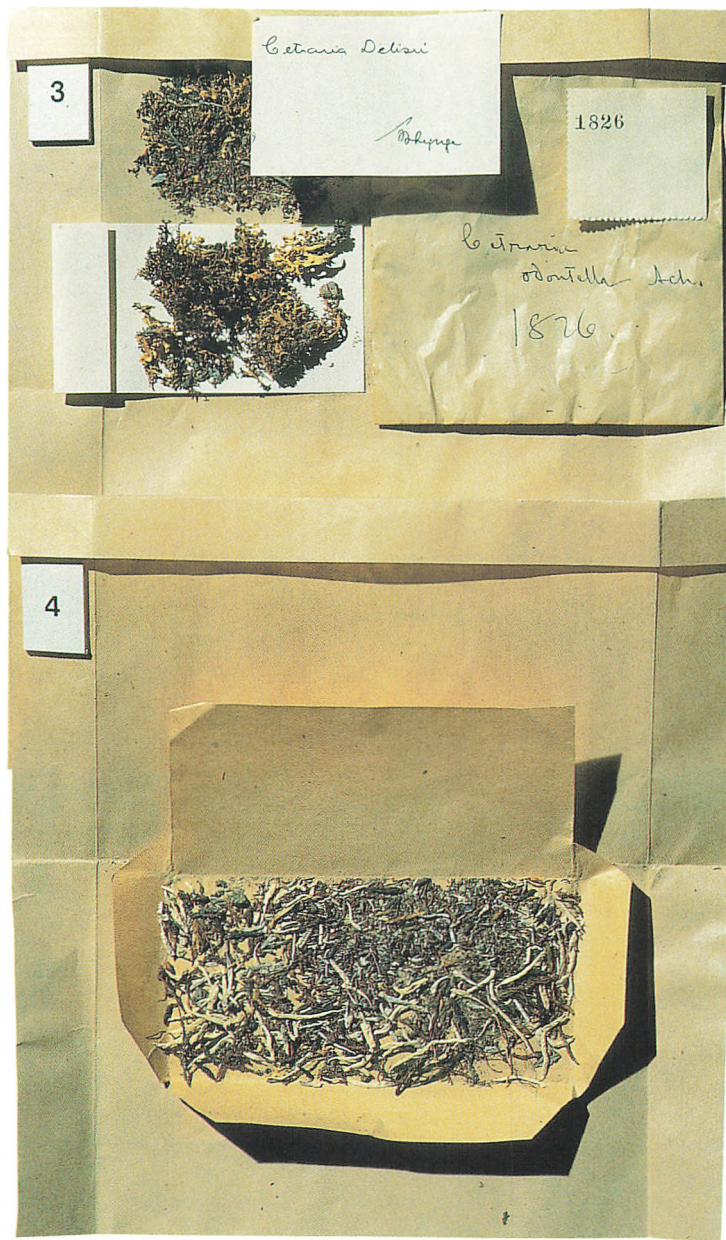
Laminaria saccharina, sukkertang. Brunalge, der forekommer på dybere vand. Små eksemplarer indsamlet langs Koldewey Ø, 5. september 1907.

Laver.

På øverste del af arket prøver af *physconia muscigena*, dug-rosetlav, indsamlet på jord ved Varderyggen, Danmarkshavn, juli 1907. På nederste del af arket prøver af *flavocetraria nivalis*, sne-kruslav, indsamlet mellem mos på jord i 1907. Almindeligt forekommende i NØ-Grønland på heder og fjeldmark.

Laver.

På øverste del af arket *cetrariella delisei*, fliget kruslav. Indsamlet på jord ved Snenæs 9. juli 1908. Almindelig i snelejer i denne del af NØ-Grønland.

Nederst på arket *thamnolia vermicularis*, hvidlig ormelav indsamlet ved Danmarkshavn. Almindeligt forekommende i NØ-Grønland på heder og fjeldmark.

Danmark-Expeditionen 1906—1908. ^{194.}
(Koch's Saml.)
G-6. Nautil ? fra l'os
Bløt lidt under
200. m.
Fuglefjeld
Wegener

Rødbrun kalksten med forsteneringer af *Euomphalus* sp. en art uddød havsnegl, der hører til en gruppe, der både har nulevende slægtninge og kendes tilbage fra jordens oldtid for 600 mio. år siden. Geologisk prøve indsamlet af J.P. Koch ved et fuglefjeld, formentlig Mallemukfjeldet, et af de mest djævelske steder at passere for slædeholdene på nordrejsen i 1907.

Det lykkedes ikke for Mylius-Erichsen at få en faggeolog med på ekspeditionen. Det geologiske indsamlingsarbejde blev lagt i hæn-

derne på stud. polyt. Hakon Jarner, der inden afrejsen var sendt på et hurtigt feltkursus på Bornholm. Han fik god hjælp af J.P. Koch og Alfred Wegener. NØ-Grønland er et af verdens mest spændende geologiske områder, hvorfra der til stadighed kommer nyt om jordens tilblivelse og udvikling. Danmark-Expeditionen tilvejebragte den geologiske basisviden, der allerede ved publikationen kunne byde på sensationer.

5,7 cm høj mandfigur skåret i træ og fundet i ruinen af et vinterhus ved Renskæret. Fire bittesmå vedhæng skåret i tand og forestillende to svømmefugle og to sæler. Alle fire udgravet i ruinen af et vinterhus på Snenæs, hvor Mylius-Erichsen havde registreret en del ruiner.

Først da Danmark-Ekspeditionen gik i land fik man vished for, at der ikke boede mennesker i NØ-Grønland. Men der blev hurtigt fundet mange ruiner og spor af tidligere bosættelser.

Det var Mylius-Erichsens egen opgave at forstå arkæologien, men efter hans udebliven fra nordrejsen blev arbejdet lagt i hænderne

på ekspeditionens sekretær, 3. styrmand Chr. Bendix Thostrup. Ekspeditionen registrerede 861 ruiner fordelt på 86 fundpladser og konstaterede, at der i det mindste var to forskellige bosætningsfaser. Langt de fleste bebyggelsesspor har vist sig at stamme fra Thulekulturen, der befolkede NØ-Grønland gennem femhundrede år fra 1200-1700. Fundene ligger næsten direkte på overfladen og er utroligt velbevarede. Bendix Thostrups publikation af de arkæologiske fund var et fremragende systematisk arbejde, der stadig er udgangspunkt for den arktiske arkæologi. Ekspeditionens arkæologiske fund findes i Etnografisk Samling på Nationalmuseet.

Glimt fra museernes arbejdsmark

Lemvig Museum

Det er september i Danmark. Den sidste september i dette årtusinde, og den gør, hvad den kan for at vi skal huske den langt ind i det ny. Selv om sommeren efter kalenderen burde være ovre, skinner solen fra en skyfri himmel dagen lang. Når solen efter en sådan dejlig dag er gået ned, viser september en af de kvaliteter, som virkelig adskiller den fra de tre foregående sommermåneder. Det bliver mørkt.

Sommeren igennem består verden omkring os af solen, månen, måske en eller to planeter og et par stjerner, som insisterer på at trænge igennem de lyse nætter. September giver os mørket og den store verden tilbage.

Nu tændes i tusindvis af stjerner, og sommerens fredløse stjernebilleder finder nu deres form og skønhed igen. Og mælkevejen med dens milliarder af stjerner spænder

sig nu ud i al sin pragt fra øst til vest. I stjernebilledet Andromeda kan det trænede øje finde en lille tåget plet, Andromedagalaksen er det. En enorm samling af stjerner som vores egen mælkevej. Lyset vi ser fra denne lille tågede plet, forlod Andromedagalaksen inden der fandtes mennesker på jorden. September har givet os stjernehimlen og muligheden for at undres tilbage.

At leve sit liv i Vestjylland rummer mange glæder, og når det drejer sig om adgangen til at betragte en mørk og klar stjernehimmel er vi i høj grad privilegerede i forhold til de mere lysforurenede områder i det østlige Danmark.

Stjernehimlen over Ringkøbing Amt er den flotte himmel, vi alle er fælles om at undres over, men det er også navnet på et samarbejde mellem fire forskellige institutioner. Kort kan man sige at formålet med dette samarbejde er at skabe

et udgangspunkt for astronomisk forskning og formidling.

Hvem er vi så?

Folkeuniversitetscenteret Skærum Mølle, Lemvig Gymnasium, Amtscenteret for Undervisning og Lemvig Museum.

Før samarbejdet startede i 1997 havde alle på forskellige måder arbejdet med astronomi eller også var man langt fremme med planer om et sådant arbejde, som det fremgår af følgende korte status.

- På Skærum Mølle havde man således et »hus for stjerner og sten«, hvor man ville indrette et observatorium. Et observatorium hvortil der var knyttet astronomisk undervisning via Folkeuniversitetscenterets forbindelser til videnskabelige miljøer.
- På Lemvig Gymnasium havde man to astronomiske kikkerter. En fysiklærer afholdt studiekredse for særligt interesserede

elever, ligesom elever i projekt-undervisning arbejdede med praktisk astronomi.

- På Amtscenteret for Undervisning havde man planer om at udarbejde undervisningsmateriale og afholde lærerkurser i astronomi.
- På Lemvig Museum havde man siden 1984 haft Planetstien, en model af solsystemet i 1:1 mia. og udstillingen Thøger Larsen – en digter under stjerner. To astronomiske kikkerter, anbragt i en lille observationsbygning ved Lomborg Efterskole og endelig en museumspædagog med erfaring i undervisning i astronomi med udgangspunkt i Thøger Larsen og Planetstien.

Så kom astronom Lars Petersen, som sendt fra himlen, undskyld, men jeg kunne ikke lade være. Med Lars Petersen havde vi en person med faglig kompetence og erfaring i undervisning og formidling indenfor astronomien, og som ønskede at gøre en indsats netop her under den vestjyske stjerne-

Som reklame for debatmodet 4. september lavede vi en plakat, som Amtscenteret for Undervisning trykte og udsendte til alle uddannelsesinstitutioner i Ringkøbing Amt.

Nordvesten 1999

Universet og mennesket ved årtusindskiftet

Om naturvidenskab og tro

**Foredrag og debat ved
fysiker Jens Martin Knudsen, Niels Bohr Institutet
og
redaktør Ejvind Larsen, Dagbladet Information**

**den
4. september 1999 kl. 10-14
på
VUC-LEMVIG, Romvej 32, Lemvig.**

**Forsalg på Lemvig Museum, Lemvig Gymnasium og Turistkontoret: kr. 50,00.
Køb ved indgangen kr. 60,00.
Priserne er inklusive let frokost.**

**Arrangør: "Stjernihimlen over Ringkøbing Amt"/v/Folkeuniversitetet Skærum Mølle,
Amtscenret for undervisning, Lemvig Museum og Lemvig Gymnasium**

himmel. Med Lars Pedersen som ankermand var og er det stadig meningen, at vi i samarbejde med hinanden bedre udnytter de ressourcer, vi har på de enkelte institutioner.

På Lemvig Museum tog vi forskud på det fremtidige samarbejde, idet vi i foråret 1997 afholdt et særdeles velbesøgt aftenskolekursus over seks aftener med netop Lars Petersen som lærer. Vi blev nødt til at afholde to kurser den efterfølgende vinter, bare for at fjerne ventelisten. Vi havde den rigtige himmel og vi havde den rette mand. Selv en astronom skal have mad på bordet og især klæder på kroppen i den klare kolde nat, så hvis vi skulle gøre os håb om at fastholde Lars Petersen i området, måtte vi finde nogle penge til hans løn.

Ringkøbing Amt viste stor interesse for vores samarbejde, og ydede et tilskud, som svarede til knap en halv stilling. Vi havde søgt om en fuldtidsløn til Lars Petersen, fordi vi fandt det vigtigt at kunne tilbyde ham økonomisk sikkerhed og ro. Kunne vi tilbyde Lars Petersen en fuldtidsløn, var der en bedre mulighed for at fastholde ham i området.

Men alligevel tændte fire astronomisk interesserede institutioner, en astronom og en bevilling fra

Ringkøbing Amt *Stjernehimlen over Ringkøbing Amt.*

I de forløbne to år har samarbejdet fungeret upåklageligt. I det omfang det har været nødvendigt at holde fælles møder har de været korte og effektive. Ellers er det de enkelte opgaver, som har bestemt, hvem man aktuelt har arbejdet sammen med.

Listen over de gennemførte aktiviteter gennem de sidste par år er lang. Så lang at jeg kun vil nævne nogle af de aktiviteter, som Lemvig Museum har været blandet ind i.

- Fire kurser á seks aftener i astronomi og stjernernes fysik med Lars Petersen som lærer. I forbindelse med disse kurser så vi på stjerner, planeter, kometer og tåger fra det lille observatorium i Lomborg.
- Flere lærerkurser i astronomi arrangeret gennem Amtscenteret for Undervisning med undervisning af lærerne på både Lemvig Museum og Skærum Mølle.
- Informationsfolder til skoler og andre uddannelsesinstitutioner. Folderen beskriver, hvad vi kan tilbyde indenfor undervisning i astronomi. Den er udsendt til alle skoler i amtet via Amtscenteret.
- Siden Planetstien blev indviet, har vi haft et stigende antal sko-

ler, spejdere, gymnasier og lignende, som gerne vil have en introduktion til astronomien, Thøger Larsen og Planetstien. Efter udsendelsen af folderen, som er nævnt ovenfor, har vi haft flere skoler, som bruger en hel dag på en astronomisk rundtur i området med start på Lemvig Museum, herefter en tur på Planetstien for til sidst at slutte af ude hos Lars Petersen på Skærum Mølle.

- Lars Ebbensgaard fra Lemvig Gymnasium har sammen med Lemvig Museum været guide på snart mange ture ad Planetstien.

Da *Stjernehimlen over Ringkøbing Amt* startede stod der at læse i Ringkøbing Amts månedsbrev – Februar 1998: »En række institutioner i Ringkøbing Amt er gået sammen og har ansat en astronom. Sammen vil de udvikle et decentralt kraftfelt for astronomisk forskning og formidling med lokal forankring og folkelig appel«. Det er store ord at leve op til, men vi føler vi er på vej. I fællesskab er det lykkedes at bringe astronomien og hermed en større erkendelse af menneskets plads i universet ud til de mange børn og voksne, som på den ene eller den anden måde har fulgt en vore aktiviteter.

På Lemvig Museum er vi meget

glade for de resultater, vi allerede har opnået gennem samarbejdet i *Stjernehimlen over Ringkøbing Amt*. På det idemæssige plan er der ingen risiko for at vi løber tør. Samarbejdet har været til så stor inspiration for os alle, at vi har en lang liste over aktiviteter, som vi har lyst til at gå i gang med i fremtiden

Det er september i Danmark, en september som vi vil huske for det gode vejr. Men for os i *Stjernehimlen over Ringkøbing Amt* og cirka halvtreds andre deltagere vil den 4. september 1999 også blive husket meget længe. *Stjernehimlen over Ringkøbing Amt* inviterede til foredrag og debat i VUC's lokaler i Lemvig, med indlæg af fysiker Jens Martin Knudsen fra Niels Bohr Institutet og redaktør Ejvind Larsen fra Information. Emnet var »Universet og mennesket ved årtusindskiftet« og vi havde bedt foredragsholderne tage udgangspunkt i Thøger Larsen. Efter fire timers foredrag og debat sluttede dagen af med en spadseretur ad Planetstien med foredragsholderne, og hvem som ellers havde lyst. Dagens arrangement blev en stor succes for alle – både foredragsholdere, tilskuere og ikke mindst for *Stjernehimlen over Ringkøbing Amt*.

Både Jens Martin Knudsen og Ejvind Larsen var enige om at

Thøger Larsen med sit natursyn er en meget moderne digter. En digter, som har væsentlige ting at sige om menneskets forhold til naturen. Så som en udløber af denne dag er vi så småt begyndt at arbejde på at få stablet et seminar om Thøger Larsen på benene til næste efterår.

I *Stjernehimlen over Ringkøbing Amt* er vi glade for det samarbejde vi har fået etableret, og som vi alle håber vil fortsætte. Imidlertid er nogle skyer begyndt at trække hen over den ellers skyfri septemberhimmel. Som tidligere nævnt kunne vi kun betale Lars Petersen en deltids løn. Så i mellemtiden er han ansat som leder af Orionplanetariet i Jels og er for nylig flyttet fra Ringkøbing til Rødding, så i fremtiden vil vi nok ikke kunne trække så meget på ham. Ringkøbing Amt har de sidste par år støttet *Stjernehimlen over Ringkøbing Amt*, men hvorledes mulighederne for støtte er i fremtiden, ved vi ikke på nuværende tidspunkt.

Grunden til at vi nok alle alligevel er optimistiske med hensyn til videreførelsen af *Stjernehimlen over Ringkøbing Amt*, er den, at vi ikke har fundet sammen for pengenes skyld, men fordi udforskningen og formidlingen af den klare, mørke vestjyske himmel er vores fælles mål.

Hjerl Hede

Historisk rejsegilde anno 1846

Et historisk rejsegilde markerede starten på årets sommerlevendegørelse, da kransene blev sat op på præstegårdens fjerde længe af en farverig skare af håndværkere og andet godtfolk. Gildet blev holdt med mad, drikke og lystigt samvær, som for 150 år siden da laden fra Andkær første gang blev opført.

At bygge et hus før i tiden var hårdt arbejde, og det tog lang tid. På landet var den byggende bonde afhængig af den hjælp, han kunne få fra naboerne, og som løn blev de trakteret efter arbejdet. Man markerede derfor færdiggørelsen af de forskellige byggetrin med festligheder og øl. Den første festlighed kunne finde sted, når tømmeret til nybyggeriet var fældet og slæbt til byggepladsen. Her fik hjælperne en omgang brændevin og øl. Når husets køkken og bageovn skulle »sættes i marksten og ler« hjalp naboerne. Det var nogle steder skik, at gode venner og naboer skænkede skorstenshammeren, der skulle sidde over ildstedet. For denne arbejdsindsats kvitteredes der med endnu et traktement. Når tavlene imellem vægtømmeret skulle udfyldes med lerklining,

Rejsegilde som i 1846. Håndværkere og hjælpere samlet til fotoseance ved rejsegildet.

et rigtigt *klinegilde* med dans. Ofte foregik dansen på en nærliggende bakke, da kliningen altid fandt sted i godt vejr.

Rejsegildet var derfor kun en blandt flere markeringer af stadierne af et byggeri, men så absolut den mest festlige. Hvor langt tilbage skikken med rejsekrans og rejsegilde går, ved man ikke. I Danmark omtales rejsegildet første gang i forbindelse med et nybyggeri på Københavns Universitet i 1543. Fra beretninger om rejsegilder fra forrige århundrede fortælles det, at tømmeren forinden havde lagt tømmeret i nummerorden, så det var lige til at gå til. Med hjælp fra naboer og venner gik man i gang med selve rejsningen fra morgenstunden. Hele dagen var der en hektisk og festlig stemning på byggepladsen, og når de sidste spær blev sat op, strømmede det yderligere til med folk, som skulle med til rejsegildet. I tråd med de gamle traditioner havde Hjerl Hedes Fri-landsmuseum indbudt alle de folk, som havde hjulpet til med arbejde, penge og anden hjælp ved genopbygningen af laden på museet. Der var derfor repræsentanter fra fon-

trådte naboerne også til. Mændene gravede lerret og æltede det, mens koner og piger tog sig af selve klining. Det var et arbejde, man

blev meget beskidt af, men det var også morsomt. Under latter og spøg gik arbejdet hurtigt og bagefter – ja, der holdt man selvfølgelig

Flasken i kransen hænger parat.

de, amt og kommune, håndværkere, de tidligere ejere, bestyrelsesmedlemmer og ansatte ved museet.

Mange af de inviterede havde fulgt den gamle tradition at komme med en krans til rejsegildet, og de blev hængt op efter gammel skik på ladebygningen. Ophængningen af kransene varierede før i tiden fra egn til egn. Som hovedregel kan nævnes, at kransene i Vest- og Sønderjylland blev ophængt enkeltvis og lodret. I Østjylland og på øerne blev kransene ophængt vandret, og var der mange krans, kunne de hænges over hinanden og danne en pyramide. Materialet, man lavede kransen af, var ligeledes forskelligt fra egn til egn og afhængig af årstiden. Eg og bøg var

det almindeligste, men også gran og høvlspåner blev anvendt. I Vest- og Sønderjylland blev kransene pyntet med kulørte bånd og sløjfer af stof eller papir.

Før traktementet holdt man før i tiden taler. I forbindelse med de lidt mere officielle rejsegilder var de to førende bygningsfag, tømrer og murer, repræsenteret ved hver deres fortaler, »polérer« (en misforståelse af det franske »paleur«: taler). Deres opgave var at fremhæve deres eget fags dygtighed, og der opstod en vis kappestrid om, hvilket fag der var vigtigst. På Hjerl Hede benyttedes anledningen derimod til at takke for al den hjælp, museet havde modtaget.

Den heldige vinder af kastekonkurrencen får en snaps i det største skår.

Skinke, pølse, ost og brød efter opskrifter fra midten af forrige århundrede.

Før i tiden var det altid bygherren, som spenderede rejsegildet, og vé den stakkel, som af nærighed forsøgte at snyde sig fra det. Så blev rejsekransene omgående ombyttet med tomme flasker og gamle træsko.

Rejsedagen var nemlig en festdag, hvor ingen måtte mangle noget. Derfor bestod traktementet af god og solid kost, som brød og skinke. Over hele landet spillede æbleskiver også en stor rolle ved rejsegildet, og så måtte der selvfølgelig være rigeligt både af øl og brændevin. For ikke at opleve ubehageligheder havde museet sørget for rigeligt til både store og små efter opskrifter fra midten af 1800-tallet.

Farvebadet er klar. Væver Kirsten Munkholm lægger forsigtigt det våde vadmelsstof ned i gruekedlen. Samtidig holdes stoffet hele tiden i bevægelse.

Ved landlige rejsegilder var det skik at kaste til måls efter en flaske, som var hængt op i en af de lodret ophængte kranse. Man kastede efter rang med tømreren, som den første efterfulgt af muren og så videre. Som sidste mand kom den mindste arbejdsdreng. Skårene fra flasken bragte lykke og måtte ikke fjernes fra bygningen. I visse egne var det skik, at den, som ramte flasken, fik skænket al den snaps, der kunne være i det største flaskeskår. Den skik har holdt sig

helt op til midten af dette århundrede. Ved rejsegildet på Hjerl Hede blev flasken ramt af tagtækkerens hjælper, Claus Ø. Hansen, som var yngste mand i arbejdsjakket. Han blev selvfølgelig behørig beskænket.

Efter det festlige rejsegilde gik arbejdet med Andkærladens genopbygning videre resten af sommeren, hvor de besøgende kunne se alle de gamle håndværksteknikker indenfor husbyggeriet praktiseret som i 1846. I sommerens ud-

stilling »Jeg en gård mig bygge vil.....« kunne man få endnu mere at vide om byggeri før i tiden. Temaer i udstillingen var blandt andet gamle malerteknikker, gulvlægning, smedearbejde, tækkearbejde, murer- og tømmerarbejde og specialtemaer som vinduesrunder og døre.

Farvning med blåtræ

I bryggerset i den gamle kro på Hjerl Hede viste vi i forbindelse med levendegørelsen en af de gamle farveteknikker, nemlig at fremtrylle farven sort. For at opnå dette foreslår man i de gamle bøger først at farve stoffet helt mørkeblåt og dernæst, som der står skrevet, »vende denne farve til sort«.

Farvekunsten

Kunsten at farve er meget gammel, og man ved, at blandt andet kineserne kendte til at farve stoffer med de naturlige farvestoffer fra plante- og dyreriget 2000 år før vor tidsregning. I Europa blev én af de første bøger om farvning udgivet i 1429 i Venedig.

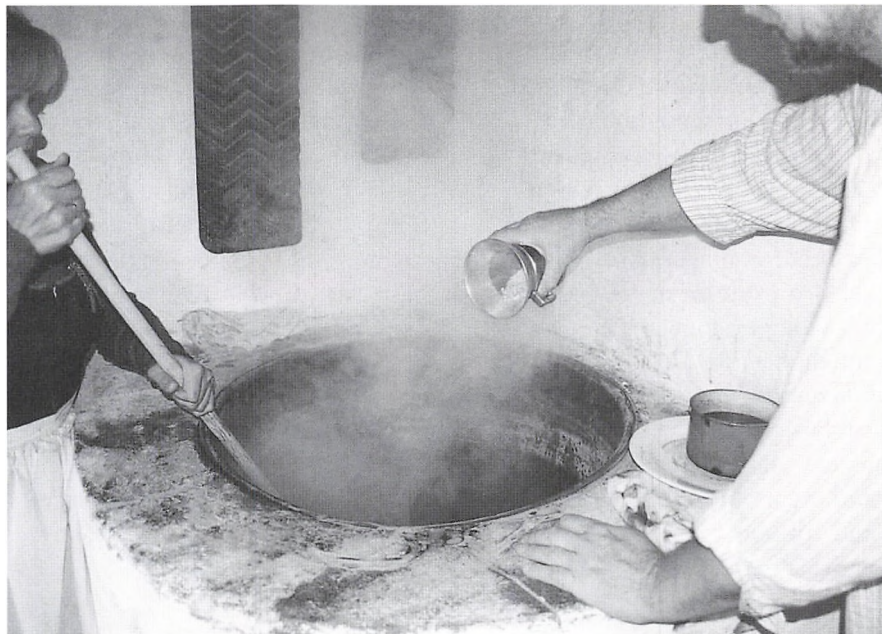
Også herhjemme har man i mere end 2000 år kendt til farvning, for eksempel har man fra jernalderen fundet blå tøjrester, der menes at være farvet med vajd. Vajd og krap, som giver de blå og røde far-

ver, var de mest eftertragtede. Da handelsforbindelsen med Indien ad søvejen blev åbnet omkring år 1500, og der blev mulighed for at købe indigo, ophørte man med at dyrke vajd i Europa. Og da handelsforbindelserne med Amerika på samme tid gav mulighed for at indføre nye farvemidler til Europa, blev det meget populært at bruge eksempelvis blåtræ, rødtræ, gultræ og ikke at forglemme det nye, røde farvemiddel *cochenille*, der stammede fra skjoldlus.

Farveren

Indtil midten af forrige århundrede var det næsten udelukkende plantefarver, man brugte. Indigo-planten var en af de mest brugte. Den blev brugt til blåfarvning, men farvestyrken var afhængig af flere ting, ligesom farveægtigheden kunne svinge. Netop klarheden i farven, ægtigheden overfor sol og vask var kendetegnende for, om stoffet var farvet hos en professionel farver eller hjemmefarvet.

Indtil 1859 havde farveren kun farvestoffer fra naturen til rådighed, og det kunne være svært at finde farver, der både var lysægte og som tålte sæbevask. Farveren ville gerne tilfredsstille sine kunders ønsker i retningen af flotte, stærke farver, og derfor begyndte man at anvende kemikalier, der

De knuste galæbler tilsættes, samtidig røres der kontinuerligt i farvebadet.

kunne gøre farverne mere klare og holdbare.

Farveren har været anset for at være noget af en magiker. Han kogte sære ting i sine gryder, og han kendte til de forskellige stoffers kemiske indvirkning på hinanden. Han trak mørke garner op af den dampende gryde, og lidt efter lidt ændrede garnerne farve, efterhånden som iltningen skred frem.

En af de farver, man *måtte* have var sort. Det var ikke blot sørgfarven men også den noble farve

for mænd. Tidligere kunne det være lidt problemfyldt at fremstille denne farve, da ingen planter umiddelbart farver sort.

Mange planter og barker har imidlertid et så stort indhold af garvesyre, at når der samtidigt kommer tilstrækkeligt meget jernvitriol til, kan man få den eftertragtede sorte farve. Ulden kunne dog blive mør af denne hårde behandling, hvilket man i dag kan se på de gamle tekstiler; der er ofte et hul, hvor den sorte farve har været.

Blåtræ

For at få den blå farve brugte vi til forsøget *blåtræ* også kaldet indiansk træ. Blåtræ stammer fra Mellemerika, og dyrkes nu i Mexico, på de vestindiske øer, navnlig Jamaica, og i Indonesien. Træet har et meget hårdt, blodrødt eller brunrødt kerneved med en svag violagtig lugt. Blåtræets anvendelighed skyldes dets indhold af *hæmatoxylin*, der også kan fås som farveløse krystaller, som er meget tungtopløselige i koldt vand, men opløselige i kogende vand, alkohol eller æter. Størst anvendelse har et ekstrakt af blåtræ, der fremstilles ved kogning og indampning.

En af grundene til blåtræs store anvendelse i farveriet var, at man ved de forskellige bejdsrer kunne fremstille mange farver, lige fra blålige over purpurrøde og violette til sorte. Ved at variere bejdsrerne kunne man få alle mulige mellem-liggende nuancer. Ved bejdsningen opnås også større farveægthed under farvningen.

Forberedelser – valkning

I løbet af sommerens levendegørelse var der blandt andet blevet vævet gråt vadmel, som vi ønskede at farve sort. Efter gammel opskrift blev stoffet valket, hvorved man opnår et tykkere og mere fast

stykke stof, som er utroligt velegnet til vejrbestandig beklædning.

Til valkningen blev der brugt et trækar, der var så stort, at stoffet med lethed kunne 'svømme' rundt i karret, samtidig med at der blev trampet med de bare fødder i det varme vand. Vandet var tilsat sæbespånere, pibeler og en anelse soda. Under valkningsprocessen er det vigtigt at kontrollere stoffets tykkelse/fasthed med jævne mellemrum, da valkeprocessen sker 'pludselig'. Efter valkningen blev stoffet skyllet i tre hold skyl-

levand, og var nu klar til at blive farvet.

Farveforsøget

Opskrift

Stoffet vejes for at beregne mængden af alun til bejdsningen, blåtræ til selve farvebadet, jernvitriol og galæble til fordunklingen (efterbehandling).

Til skylningen anvendes sæbespånere og eddikesyre.

Inden farvningen blev der lavet en *farvesuppe/ekstrakt* af blåtræ.

Resterne af blåtræafkoget.

Det er vigtigt at lade suppen koge længe, for jo længere blåtræet koger, des mere farvestof får man. I nogle bøger tilrådes at lade det koge helt op til 12 timer.

Mængden af blåtræ skal afvejes i forhold til stoffets vægt en til en.

1. dag

Til forsøget blev der brugt 2 kg stof, som først blev bejdset med alun – farveløse saltkrystaller – der udvindes af for eksempel lerjord. Det indeholder et bejdsemiddel, der binder og fastholder farven uden at ændre farven synderligt. Der blev tilsat alun svarende til 20 procent af stoffets vægt.

Den store gruekedel blev fyldt op med en passende mængde vand. Det var vigtigt, at stoffet frit kunne flyde i vandet. Under plantefarvningen må uldklædet ikke blive udsat for store temperatursvingninger, da det vil ødelægge uldfibrene. Vandets temperatur skal være 30°C, når farveprocessen skal begynde og langsomt varmes op til nær kogepunktet, og som der står »...suppen skal koge meget gelinde, således at den uden at komme i kogning, holdes meget varm.«

I det 30 grader varme vand blev farvesuppen forsigtigt hældt i, og det våde vadmelsstof blev derefter lagt ned i gruekedlen, samtidig med, at der hele tiden blev rørt

rundt. Det var spændende at se, hvor hurtigt stoffet fik farve, og al ligevel utroligt at denne meget mørke violette/lilla farve skulle ende med at blive blåsort, ja, næsten sort.

Det var et arbejde i sig selv hele tiden at holde en konstant vandtemperatur. Med jævne mellemrum måtte vi enten hælde lidt mere vand i eller sørge for at regulere ilden under gruekedlen, samtidig med at klædet hele tiden skulle være i bevægelse.

For at fordunkle (efterbehandle) farven blev der tilsat galæble (1,5 procent af stoffets vægt). De knuste galæbler skulle koges med de sidste 45 minutter. Herefter kunne ilden slukkes, og det hele skulle stå til næste dags levendegørelse.

2. dag

Det farvede vadmél blev taget op af farvebadet. Der skulle gøres klar til at tilsætte jernvitriolen, som først skulle opløses i en gryde med 30 grader varmt vand. Vandet i gruekedlen skulle varmes op til samme temperatur inden jernvitriolen blev tilsat, og herefter kom stoffet i.

Jernvitriol er et natursalt, som ofte anvendes som fordunklingsmiddel til farver med et stort garvesyreindhold, og sammen med galæble giver det en sort nuance.

Der skal vises stor forsigtighed ved anvendelsen, da det let ødelægger uldens fibre. Derfor er det vigtigt, at jernvitriolen er helt opløst, inden det tilsættes. Der må højst tilsættes 10 procent af stoffets vægt, og det er af yderste vigtighed, at vandet ikke på noget tidspunkt kommer i kog.

Igen var det et stort arbejde at holde temperaturen nede på de 30 grader og samtidig holde klædet i bevægelse.

Efter 10 minutter blev stoffet taget op; det måtte endelig ikke blive i badet for længe, da det ville ødelægge ilden. Derefter blev det skyllet i adskillige hold vand. Det første hold skyllevand var 30 grader varmt, og ganske langsomt kunne vi lade vandet blive koldere, for til sidst at blive helt koldt. Stoffet skulle skylles, indtil der ikke var mere overskydende farve tilbage.

Der blev derefter lavet en sæbe-spåneopløsning – to spiseskefulde sæbespånér til fem liter vand – sæbespånérerne tog lidt af farven, og vandet blev lidt blåligt. Til sidst blev tøjet skyllet i tre hold rent vand, hvor der i sidste hold skyllevand var tilsat eddikesyre for at samle farverne igen.

Stoffet havde fået en virkelig flot, blåsort farve, som var blevet lidt anderledes, end vi havde for-

ventet. Den var mere dybsort end ved tidligere forsøg, hvilket måske kan skyldes, at vi anvendte okkerholdigt vand, som har øget jernvriolens virkning.

Så var der kun tørreprocessen tilbage!

Hvert år planlægger vi på Hjerl Hede, hvad der skal væves i levendegørelsen det pågældende år, og afgørende for valget er, hvad der er mangel på i vores store dragtsamling. Hver dag i sommerlevende-

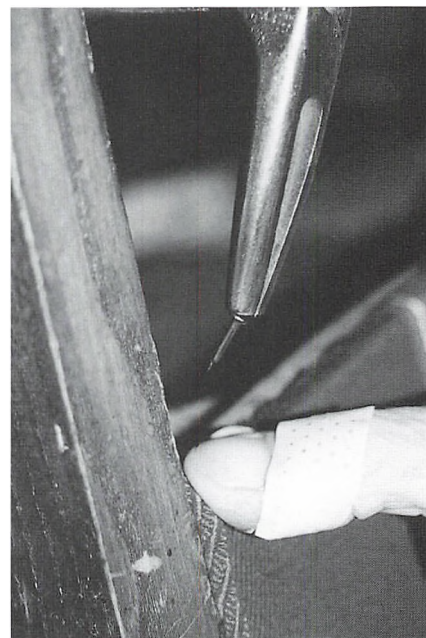
gørelsen har vi gennemsnitlig 100 dragter i brug, og det er hovedsagelig dragter, som vi selv væver og syr og af og til også farver.

Det færdige vadmel er blevet meget flot, og vi glæder os til at kunne anvende det til beklædning, nærmere bestemt herreveste i vores kommende sommerlevendegørelse i år 2000.

Møbelpolstrerværkstedet Lind og Snerling

1. juni 1999 lukkede »Lind og Snerling« i Holstebro efter at have fungeret som møbelpolstrerværksted i et lille århundrede. Værkstedet blev startet i 1905 i Nørregade 55 af møbelpolstrer og sadelmager Lind, og det blev senere overtaget af sønnen, som gik i kompagniskab med møbelpolstrer Knud Erhard Snerling. I 1951 blev værkstedet flyttet til Stationsvej 16.

Efter aftale med Holstebro Museum blev det besluttet, at møbelpolstrerværkstedet skulle til Hjerl Hedes Frilandsmuseum, hvor det kunne indgå i museets samling af hele værksteder. I det tidlige forår 1999 blev værkstedet gennemfotograferet, og man bestemte sig for hvilke dele, der var interessante at dokumentere og hjemtage til museet.

Møbelpolstrerens hammer har en magnet i spidsen, som holder på sømmet. Møbelpolstrerne putter flere søm i munden og bruger hammeren til at tage næste søm. Der ved undgår de at skulle slippe stoffet med hånden for at skulle holde på et søm.

Et værksted, som har fungeret i næsten et århundrede, rummer en rigdom af værktøj, materialer og andre genstande, som alle har deres historier at fortælle. Da registreringen og nedpakningen begyndte, stod vi overfor et værksted, som havde været vævet ind i Holstebro Bys historie lige fra borgerne i begyndelsen af århundredet kom med seletøj, som skul-

Møbelpolstrer Knud Erhard Snerling ompolstrer en stol.

le ordnes, til slutningen af århundredet, hvor store virksomheder som Birn og Vestjyske Slagteri skulle have lavet helt specielle overtræk til højteknologiske maskiner. »Lind og Snerling« polstrede både møbler og ombetrak bilsæder for menigmand og udførte helt specialiserede enkeltopgaver for virksomhederne i byen.

Man tog imod sy- og polstringsopgaver af enhver art og opfandt gerne nye løsninger på et problem. Dog hvilede alt på den håndværksmæssige kunnen, møbelpolstrerfaget indeholdt. Der

blev derfor i forbindelse med hjemtagningen lagt vægt på at få dokumenteret arbejdsgangen i visse dele af værkstedets virksomhed. Samtidig var det væsentligt at få dokumenteret værkstedet, som ramme om arbejdet og som mødested for kunder og ansatte.

Møbelpolstrerværkstedet »Lind og Snerling« eksisterer ikke mere, men værktøj, materialer og indretning er overført til Hjerl Hedes Frilandsmuseum, som med tiden håber at kunne vise også dette traditionelle håndværk for sine besøgende.

Betrækket skal lægges perfekt på stolesædet.

Ringkøbing Museum

Vestjysk Borremose?

Mange spændende arkæologiske lokaliteter er blevet opdaget fra luften af museets arkæologer. I 1970'erne fandt vi et stort, ukendt anlæg ved Lyngmose på sydsiden af Hover Å. På luftfotos kan man i græsset se et langstrakt område, der er omkranset af en kraftig mørk streg. Det skyldes, at der her har været en grøft, som senere er gået ud af brug, og som så i tidens løb er blevet fyldt op med jord. Fylden i grøften giver bedre vækstbetingelser for korn og græs, som derfor holder sig længere grønt og gror højere her. Grøftanlægget er med sin regelmæssige form tydelig menneskeværk, men hvad har det været brugt til, og hvor gammelt er det?

Efter høst i år skulle gåden løses. Med en rendegraver blev mulden over grøften fjernet flere steder, ligesom der blev lavet et par mindre felter inde i det område, som grøften går omkring. I skrivende stund – 19. september – har udgravningsholdet på to mand kun arbejdet en uges tid på stedet, så det er begrænset, hvor meget vi endnu har fundet ud af. Men noget kan der dog siges.

Anlæggets største længde og bredde er 90 m og 60 m, og dets omkreds er 250 m. Grøften er 3 meter bred, og den er ret dyb, da den er gravet 1,3 m ned under nuværende markoverflade. I grøften er der ret fugtigt, så der er både tørv, mængder af stumper af grene og kviste samt blåsorte skjolde efter biller. Inde i området er der spor efter huse i form af stolpehuller. Men mængden af stolpehuller er ikke overvældende, og det ser ikke ud til, at stedet har været beboet i længere tid. Udenfor grøften er der så godt som ingen stolpehuller, og her har der næppe ligget huse. Der er også spor efter pløjning med ard i form af mørke, tynde streger på kryds og tværs i den lyse jord under mulden. De er endnu ikke dateret, men stammer sandsynligvis fra pløjning efter at bebyggelsen var opgivet.

Oldsager i form af kværnsten, knusesten og rester af smadrede lerkar fortæller, at anlægget er anlagt og har været i brug i ældre jernalder, cirka 100 f.Kr.

Lyngsmose-pladsen omtrent midt i billedet, der er taget fra nord. I forgrunden snor Hover Å sig. Foto: pe, 1993.

Dateringen og den dybe grøft, hvortil der sikkert har hørt en vold af det opgravede jord, tyder på, at vi har at gøre med en befæstet bebyggelse meget lig den berømte Borremose i Himmerland, tre kilometer syd for Års. Ude i denne mose, men tæt ved land, har ligget en jernalderlandsby på en holm omgivet af en voldgrav med tilhørende vold. Lyngsmose-pladsen er derimod placeret højt i terrænet, men alligevel ganske nær ådalen, hvis skrænt blot ligger 100 meter væk. Skønt højt beliggende er Lyngsmose-pladsens nærmeste omgivelser meget fugtige. Egnen kaldes da også for *Lyngsmose*. Da stedet var i brug for lidt over 2000 år siden, har der været et vidt udsyn. Hele anlægget virker meget planlagt og strategisk, men den egentlige baggrund herfor kender vi endnu ikke. Der er nok ikke tale om et forsvarsanlæg. Snarere er Lyngsmose og Borremose centrale samlingspladser.

Så der er gode grunde til at foretage en større arkæologisk undersøgelse af Lyngsmose-pladsen. I første omgang bør vi have undersøgt hele den indre flade for hus-tomter og andre spor efter anlæg. Det bør ske snart, for på grund af pløjning bliver der færre og færre spor af stolpehullerne og de andre anlæg. Den opfyldte grøft, inde-

holder en mængde oplysninger af naturvidenskabelig karakter. Vi kan blandt andet få at vide, hvordan landskabet så ud med hensyn til vegetation, og hvad jernalderbønderne dyrkede på deres marker. Ligeledes vil der være gode

chancer for at finde kasserede træ-sager i form af redskaber, skåle og den slags. Og endelig vil en undersøgelse af et så specielt anlæg på afgørende vis øge vores forståelse og viden om jernalderens samfund for 2000 år siden i Vestjylland.

Lyngsmose-pladsen tættere på og set fra vest. Den mørke streg afslører voldgravens forløb. De mørkegrønne partier af marken viser, at der trods en vidtforgrenet dræning, stadig er ret fugtigt i disse områder. Det levende hegn mellem de to marker vokser på begge sider af en dyb grøft, som er gravet for at dræne de vandlidende marker. Foto: pe. 1993.

En række danske fugle- og naturkunstnere fik en uge til at skildre landskabet omkring Ringkøbing Fjord. Det foregik naturligvis i stor udstrækning under åben himmel.

Skjern-Egvad Museum

Danske naturkunstnere i det vestjyske landskab

Langt de fleste museumsudstillinger er produceret af selv eller også låner vi af andre museer, ligesom det ofte er tilfældet, at en udstilling består af egne genstande kombineret med indlån.

En noget anderledes måde at lave udstilling på udspillede sig, da Harriet Ludvigsen, Ole Mikkelsen og Tage Madsen midt på foråret havde inviteret en række af landets

bedste fugle- og naturkunstnere til et træf, hvor de i løbet af en uges ophold forskellige steder i landskabet omkring Ringkøbing Fjord skulle skildre »fuglene og naturen i Fjordlandskabet, heden og agerlandet i en forårsuge«. Efterfølgende skulle værkerne vises som årets udstilling på Fahl Kro. Med andre ord blev udstillingen i princippet produceret på kun en uge, med efterfølgende ophængning, som selvfølgelig også tog tid.

Denne måde at lave udstilling på viste sig meget frugtbar, måske fordi alle var tændt på opgaven og fordi der skulle foreligge resultater med det samme. Museet stillede lokaler og værelser til rådighed på Bundsbæk Møllegård, således at alle kunne koncentrere sig om det væsentlige, at frembringe kunstværker med udgangspunkt i naturen, sådan som den så ud fra 2. maj til 8. maj.

De mange smukke skitser, tegninger, akvareller osv. blev frembragt af Niels Peter Andreasen, Aksel Hansen, Carl Chr. Tofte, Merete Jürgensen, Jens Gregersen, Jens Overgård Christensen, Brian Zobbe, Jørgen Meier-Larsen, Jens Frimer-Andersen, Claus Bering, Ole Runge, Leif Madsen, Peter Kristensen, Jens Christian Friis Nielsen og Helge Larsen. På udstillingsplakaten blev kunstnerne

enige om at vise Merete Jürgensens studier af klyden sammen med alle kunstneres autografer.

Gåsemandens Gård er åbnet

Efter et langt og omstændeligt forløb, der startede i begyndelsen af 1990'erne (se FRAM 1993) blev fredag 25. juni i år en rigtig god dag, hvor alle involverede museumsfolk, arkitekter, håndværke-

Gåsemandens Gård vil være åben om sommeren, og her vil publikum kunne deltage i en lang række aktiviteter fra dengang maskinerne endnu ikke havde holdt deres indtog i landbruget. Efter den slags anstrengelser kan man så passende læske ganen i gårdens lille traktørsted.

re, politikere, fonde og styrelser endelig kunne se og nyde det færdige resultat af restaureringen af Gåsemandens Gård. Navnet henryder til den sidste beboer, Siegfried Christensen, der i vid udstrækning ernærede sig netop ved gåseavl, hvilket har givet navn til det nye besøgssted indenfor Skjern-Egvad Økomuseum, hvis hovedsigte som bekendt er at formidle kulturhistorie, landskab og natur i et sammenhængende perspektiv, så vidt muligt med udgangspunkt i bygninger, der på deres oprindelige plads genskaber den oprindelige funktion.

Gåsemandens Gård repræsenterer et meget tidligt eksempel på et vestjysk hedehusmandssted i et typisk vestjysk fjordsogn, hvor heden blev opdyrket 60-70 år tidligere end længere inde i landet. Gårdens ældste del kan således føres tilbage til cirka 1790. Bortset fra en mindre udvidelse af stuehuset fremstår Gåsemandens Gård som da den blev ombygget cirka 1870. De meget få ændringer af gården var medvirkende til, at den i 1996 blev fredet og senere ved et mageskifte overdraget til Egvad Kommune, som derefter tilskødte den Skjern-Egvad Museum.

Restaureringen er foregået over de sidste to år, under ledelse af arkitekt m.a.a. Erik Ejnar Holms

Gåsemandens Gård repræsenterer et meget tidligt eksempel på et vestjysk hedehusmandssted i et typisk vestjysk fjordsogn.

Tegnestue. Til arbejdets gennemførelse har vi modtaget støtte fra Skov- og Naturstyrelsen, Arbejdsmarkedets Feriefond, Landlegatet, Skjern og Egvad kommuner samt Ringkøbing Amt.

For publikum, herunder skoler, vil Gåsemandens Gård være åben om sommeren, hvor man vil kunne opleve husmandshusholdning og naturligvis gåsehold, alt sammen fra en tid hvor maskinerne endnu ikke havde holdt deres indtog i landbruget.

Her i den første sæson har vi arrangeret en familiedag med høslet og høbjærgning som for 50-60 år

siden med start om formiddagen og indlagt middagsstund, hvor man kunne hvile sig og erhverve en madpakke med fedtemadder og rullepølse, spegepølse og ost suppleret med saftevand og hvidtøl. Hødagen blev nogle søndage senere fulgt op af noget ligeså vigtigt, nemlig en dag med gæselslagtning med tilhørende køkkenaktiviteter.

Temadag for museets frivillige

En lørdag tidligt på året var der indkaldt til møde om museets frivillige og det at være frivillig. En af årsagerne til at holde en sådan dag er den kendsgerning, at Skjern-Egvad Museum i dag har vokset sig meget langt væk fra den rolle, som det lille Skjern Museum engang spillede, med åben hver søndag eftermiddag i museumsbygningen i Skjern Anlæg. Der var dengang kun behov for en kustode, et job, som blot gik på skift blandt bestyrelsens medlemmer. Senere kom Bundsbæk Mølle til med sin kaffestue, og nu skulle der flere hænder til for at få museet til at fungere. Men alt var stadig overskueligt. I dag står vi så med et museum, der med sine mange besøgssteder har udviklet sig til noget, der stiller anderledes store krav til både frivillige, fast personale og styrelse. Det er ikke længere så let og overskue-

ligt at være frivillig, nu skal der for eksempel tages ind på kasseapparater og man må gerne kunne både tysk og engelsk. Åbningstiderne er også blevet udvidet, og af og til er man ikke helt sikker på, hvem man hører under blandt museets forøgede medarbejderstab.

Til at styre temadagen havde vi hyret Lars Foged og Preben Hørsted, begge Skjern og begge vant til at styre et tilsvarende forum frem mod nogle konklusioner og mål, som der ville kunne arbejdes videre med. Det skal med det samme siges, at gejsten blandt de 40 deltagere var så stor, at der i løbet af dagen blev rejst rigtig mange interessante og værdifulde opfattelser omkring de frivilliges rolle. Her skal kun nævnes et uddrag af det store materiale, der indgår i sammenfatningerne.

Først blev forventningerne til dagen fastlagt ud fra overskriften: »Når jeg kommer hjem, vil jeg gerne kunne sige, at vi i dag .....«, efterfulgt af forskellige spørgsmål til rollen som frivillig. Allerede her kom det til udtryk, at noget blev opfattet mere positivt end andet, hvilket lagde op til det efterfølgende punkt, hvor seks grupper arbejdede ud fra overskriften:

»Når jeg tænker på min rolle som frivillig/ansat ved Skjern-Egvad Museum, får jeg følgende tan-

ker, idéer og indfald om: værdi, uddannelse og formidling, rekruttering, ekstern kommunikation og vision, organisation og kommunikation internt«. Det første emne blev efterfølgende vurderet i forhold til helheden, museet, de ansatte og de frivillige, og på tilsvarende vis diskuterede de øvrige grupper løsningsforslag ud fra deres emner.

Det frugtbare ved dagen var, at så mange mennesker var samlet omkring et fælles emne, hvor et meget stort antal facetter, både positive og negative, kom frem. Som stikord kan i flæng nævnes: årlig evaluering, ekskursion til andre museer med frivillige, arbejdsglæde, uniformering, mere viden om museets andre afdelinger, større viden om lokalhistorien, stolthed, kan vi følge med museets ambitioner?, ledelsen må gerne være mere synlig og så videre.

Arrangementet mandede ud i en række idéer og konkrete forslag, hvor de frivillige stadig spiller en stor rolle, men den er ganske anderledes end for 25 år siden. En solid stab af frivillige er en nødvendighed for et museum som Skjern-Egvad Museum. Med de krav der stilles til vores museumsdrift i de kommende år, bliver der brug for alle, både ansatte og frivillige.

Klosterlund Museum

En aktiv museumsforening

Udviklingen af Klosterlund Naturcenter har stor opbakning af den meget aktive museumsforening: Klosterlund Museumsforening. Antallet på 100 medlemmer er ikke så imponerende sammenlignet med de etablerede museers medlemstal, men medlemmerne i Klosterlund Museumsforening arbejder!

I to vintre har en ihærdig gruppe bygget modellandskab over Klosterlund-området, samt bygget en model af den første tørvefabrik ved Klosterlund. Fabrikken blev opført i 1903 og var i begyndelsen drevet af et lokomobil og blev få år senere drevet af et stationært dampanlæg.

To ældre håndværkere, tømrermester Thorkny John Nielsen i Kragelund og smedemester Harry Hesel i Moselund, har ligeledes gennem et par år lavet maskiner og dyndbeholder til et rekonstrueret tørveælteværk, der skal opstilles ved Klosterlund. Pengene til dette store projekt kommer fra en stor gave, som museumsforeningen har fået fra Den Jyske Sparekasse. I sommer har desuden omkring 30 medlemmer trukket et stort læs i

forbindelse med aktiviteterne på Klosterlund. Kildemarkedet afvikledes den 13. juni, hvor 700 gæster fandt vej til arrangementet.

Desuden har der hver weekend i juli måned været arbejdende museum, hvor museumsforeningens medlemmer er i fuld sving. Der presses tørv, smedes jernknive, håndhugges tømmer, drejes snurretoppe, hugges i sten, laves kaffe og sælges billetter.

Enkelte medlemmer indsamler erindringer i form af interviews med ældre mennesker, som har deltaget i tørveproduktionen i Bølling Sø-området. Sidste efterår udsendtes for eksempel et hefte på 40 sider omfattende to artikler af Freddy Boysen. Det ene interview var med tidligere tørvefabrikant Johannes Poulsen, Engesvang. Artiklen har den meget sigende titel: »Et liv med tørv«. Det andet interview var med tidligere vognmand Svend Pedersen, Kragelund, hvis liv har været fyldt med biler. Derfor titlen »Med benzin i blodet«.

Tørveindustriens historie i Bølling Sø

I 1998 afsluttede Herning Museum forundersøgelserne af dels forhistoriske, dels nyere tids kulturspor i Bølling Sø-området. Rapporterne

En nyere »Vejen« tørvepresser i arbejde på Klosterlund. Presseren er ombygget til at blive trukket af traktorens kraftudtag. Presseren kommer fra Hauge og har været i brug hvert år indtil for ganske få år siden. Museumsforeningens næstformand Poul Erik Nielsen tager fra, og lægger tørvene ud. Foto: Søren Toftgaard Poulsen.

udarbejdedes for Skov- og Naturstyrelsen i forbindelse med fredningen og genetableringen af Bølling Sø, som udtørredes i 1872-1875. Undersøgelsen af nyere tids kulturspor omfattede hovedsagelig undersøgelser og registreringer af ruinerne efter et stort antal tørvværker, strøelsesfabrikker og brikkefabrikker. De undersøgte lokaliteter befandt sig alle inden for grænserne af den kommende fredning. Imidlertid er der et par væsentlige tørvværkstomter, som ligger uden for fredningsgrænsen,

men som hører naturligt med i tørveindustriens historie i Bølling Sø. Klosterlund Museum/Herning Museum har derfor fået bevilget to måneders løn fra Statens Museumsnævn, for at undersøge og registrere disse værker, samt ikke mindst at undersøge arkiverne for materiale om tørveindustriens historie i Bølling Sø. På lokalhistorisk arkiv i Engesvang er der med tidligere arkivleder Frede Bjerg Mogensen som initiativtager indsamlet meget materiale fra tørvetiden, som langt fra er udnyttet. Ligeledes vil en

Fra venstre Poul Erik Nielsen, Jens Henrik Nohns og Lars Hjort optaget af at forme det kuperede landskab omkring Klosterlund. Foto: Søren Toftgaard Poulsen.

række ældre mennesker i Engesvang, Kragelund og Funder blive kontaktet for interviews.

Opel Blitz årgang 1953

Da det gamle smedeværksted blev hentet fra Gjellerup Smed i 1996 var vi egentlig ikke klar over, at værkstedets ejer, Ruth Sørensen, stadigvæk havde firmaets gamle lastvogn, en Opel Blitz årgang 1953. Men efterhånden løftede Ruth Sørensen og hendes søn sløret for det gamle klenodie. Lastvognen var omhyggeligt sat i stand af smedemester Frede Sørensen og fint 'nymalet'. Vi var nok alle enige om, at lastvognen burde til Klosterlund som det øvrige værksted.

Men veteranbiler har jo en pris, så vi tøvede længe med at kaste os

ud i en bilhandel. Men sidst på året i 1998 måtte vi træffe en afgørelse af hensyn til den tålmodige ejer. Vi havde ikke rigtig held med vores ansøgninger om sponsormidler, så vi fandt en anden løsning indtil videre. Vi er jo nok ikke de første, som har købt bil på klods. Da det rygtedes i Engesvang, blev vi kontaktet af en forsigtig forretningdrivende, som ville undersøge, om vi var kreditværdige! Museumsforeningens formand organiserede en gratis hjemtransport af vores ny erhvervelse på en blokvogn, for den gamle Opel havde jo i flere år ikke haft registreringsplader på. Desuden var der jo lidt med bremserne og sådan!

Vi fik blitzen gået efter og klargjort til syn, så vi kunne få nummerplader på. Da blitzen havde en totalvægt på 3600 kg, ønskede vi den nedvejet ved synet til 3500 kg, så den kunne føres med lille køre-

kort. Vi blev nu belært om, at lastvogne ikke kunne nedvejes ved syn, fordi vognmandsbranchen var bange for illoyal konkurrence. En henvendelse til Færdselsstyrelsen bekræftede dette, og vi blev opfordret til at søge dispensation.

Vi morede os lidt over det med vognmændenes frygt for hård konkurrence fra vores Opel Blitz, men vi blev af Færdselsstyrelsen forberedt på, at det kunne blive vanskeligt at opnå dispensation. Men efter flere skrivelser og 4^{1/2} måned fik vi tilladelsen til at kappe 100 kg af totalvægten, men så har vi også skrevet under på, at vores vognmandsforretning kun må bestå i transport af tørv fra Klosterlund Museums eget tørveværk!

Så nu håber vi på en forstående velynder, der vil hjælpe os af med restgælden på den pragtfulde seks-cylindrede Opel, der er fra længe før det blev moderne med bremse-

En grå decemberdag blev den ny erhvervede veteranlastvogn Opel Blitz årgang 1953 trukket op på en blokvogn, for at blive transporteret fra Gjellerup til Klosterlund. Foto: Henry Jensen.

forstærker, servostyring og fuldt synkroniserede gearkasser. På dørene står endnu firmanavnet »Gjellerup Smed«. Dette vil vi naturligvis bevare, men på bagsmækken skal der stå:

Klosterlund Tørvefabrik
Engesvang Telf. 9

Herning Museum

Tekstilprøver er mange ting

Igennem 1999 har Kirsten Rykind-Eriksen for en bevilling givet af Statens Museumsnævn arbejdet med at anlægge en vurdering på de store samlinger af tekstilprøver, som Herning Museum og nu Textilforum ligger inde med. Resultatet af undersøgelsen skulle gerne udmunde i nogle generelle betragtninger om emnet, som kan være vejledende for museernes indsamlingspolitik desangående.

Tekstilprøvesamlinger er mange ting. De kan være knyttet til en enkelt persons profession som pædagog med undervisning i håndarbejde, de kan skyldes en persons entusiasme og dybe interesse for et emne for eksempel egnsdragter, folkelige broderier og knipling.

Det kan være en designers prøve- og inspirationssamling, en håndvævers væveanalyser med tilhørende væveprøver og fabrikkers ofte store samlinger af prøver og produktionsprotokoller fra den samlede produktion.

Materialet er tit omfattende, der er ofte overlapninger i tid, materialer og teknik indenfor de forskellige genrer, og hvis tekstilprøvematerialet skal kunne udnyttes, stiller det betydelige krav til opbevaring og tilgængelighed, endskønt det må erkendes, at målgruppen er begrænset. Vi håber gennem denne undersøgelse at nå til klarhed over, hvilket syn vi skal anlægge på emnet tekstilprøver, således at vi i Textilforum på kvalificeret vis kan opbygge en prøvesamling, som kan benyttes af alle, der har brug for at beskæftige sig lidt mere dybtgående med emnet.

Restaureringen af Herning Klædefabrik færdiggøres

I april måned 1999 kunne man fejre, at restaureringen af den 2000 kvadratmeter store væveribygning var afsluttet med et særdeles vellykket resultat. Midtmarketing A/S er flyttet ind på de to øverste etager. De to nederste etager er klargjorte og venter kun på det inventar, som skal gøre det muligt at

tage dem i brug som henholdsvis magasin for tekstilmaskiner og fællesmagasin for amtets museer hvad angår tekstiler.

Tage Vanggaard og Hustrus Fond støtter indretningen af fællesmagasinet med en mio. kr. og har samtidig bevilget to mio. kr. til restaureringen af fabikkens to ældste bygninger på i alt 700 kvadratmeter beliggende i fabriksgården. Dette arbejde sættes snarest muligt i gang. De istandsatte bygninger skal rumme en nødvendig udvidelse af Teko-Center Danmarks virksomhed indenfor rammerne af Textilforum.

En portrætbuste af Mads Eg Damgaard

Fabrikant Mads Eg Damgaard, egetæpper a/s, stiftede i 1993 gennem en storstilet gave Fonden for den selvejende Institution Textilforum. I 1999 døde han, men heldigvis havde Textilforum i rette tid taget initiativ til udformningen af en portrætbuste af ham hos billedhuggeren Gudrun Steen-Andersen i Århus. Det er blevet et fortræffeligt og meget vellignende kunstværk, og alle, der fremover besøger Textilforum, vil nu kunne glæde sig over at iagttage denne store for Herning så betydningsfulde iværksætter.

Holstebro Museum

Pelsdyravl på Holstebroegnen

I de første efterkrigsår etablerede iværksættere de første pelsdyrfarme på Holstebroegnen, der siden har udviklet sig til et kerneområde i dansk pelsdyravl. Det der startede som en binæringsvej, har siden udviklet sig til en faktor af stor økonomisk betydning for dansk landbrug. Derfor var det naturligt for Holstebro Museum at markere den lokale pelsdyravlerforenings 40-års jubilæum i 1999 med en særudstilling, der skulle give publikum indblik i en udbredt livs- og driftsform på egnen. Et museumsudvalg blev nedsat, og sammen fik vi med hjælp fra Danske Pels Auktioner i Glostrup og private leverandører af maskiner og redskaber til branchen opbygget en udstilling, der ikke blot fortalte den lokale pelsdyravlerforenings historie, men tillige ved hjælp af gamle og nye genstande viste udviklingen indenfor fodring, pelsning, garvning med mere. Naturligvis kunne man også på udstillingen se det færdige produkt i form af et par smukke kåber. Centrum i udstillingen var en moderne minkhal, som medlemmer af udvalget opførte midt i museets særudstil-

lingshal. Udstillingen suppleredes med et foredrag af pelsdyravler og forhenværende folketingsmedlem Ove Jensen, der ikke blot har været formand for den lokale forening, men også hører til blandt egnens første avlere. For Holstebro Museum har dette samarbejde ikke blot givet viden om en del af den lokale iværksætterkultur, men har også resulteret i, at lokale avlere har skænket museet hjemmelavede genstande som flåningsredskaber og en tørretumbler til skind. Det man ikke kunne købe, konstruerede man naturligvis selv. Ægte iværksætterhistorie.

FN 1250 N, 1923

I forbindelse med Hans Dissings overdragelse af sin bliklegetøjs-samling til Holstebro Museum i 1986 fik vi at vide, at museet på et senere tidspunkt også som gave ville modtage Dissings veteranbil, en FN 1250 N, fremstillet i Belgien i 1923. Mere end 60 forskellige mærker er udgået fra belgiske fabrikker og her iblandt FN 1250. Fra den store våbenfabrik Fabrique National (d'Ames de Guerre) i Herstal ved Liège, er der udover våben blevet produceret cykler, motorcykler og biler. Bilen blev i 1923 indført til Danmark af Paramotor Comp. i København, der var gene-

ralagent for fabrikken i Belgien. Den blev købt af melhandler U. Th. Hansen, »Isted Mølle«, Istedgade 84, København og blev indregistreret første gang samme år under nummer K 15.966.

Hans Dissing købte bilen på Københavns Maskinauktioner i efteråret 1956, og efter en kærlig renovering blev den indregistreret i august 1959 under nummer AA 24.701. Det var Dissings idé, at veteranbilen skulle indgå i en kommende tilbygning til Holstebro Museum, der blandt andet skulle indeholde bliklegetøjs-samlingen. Hermed ville den besøgende umiddelbart kunne forstå sammenhængen mellem den rigtige bil og blikbilerne fra samme periode – at legetøjsbilerne var de voksnes verden i miniatureudgave. Det var også Dissings ønske, at bilen skulle stå indregistreret i udstillingen og kunne bruges af museet ved festlige lejligheder. Hvis ikke et museum skal have en veteranbil som »direktionsvogn«, hvem skal så?

Desværre døde Hans Dissing pludseligt i efteråret 1998, hvilket blandt andet medførte, at hans enke, Vif Dissing, gerne så at veteranbilen kom til Holstebro. På det tidspunkt var veteranbilen mildest talt ude af stand til at køre, idet Dissing var begyndt på en gen-

nemgribende reovering af bilen. I forsommeren 1999 hentede vi bilen på Falster, hvorefter den om sommeren blev sat istand hos tusindkunstnerne Børge og Vagn Sørensens i Haderup. I midten af august blev den kørt fra Haderup til Holstebro og præsenteret på fornemste vis udenfor museets hovedindgang.

Onsdag den 25. august gik den glat gennem syn, og nu venter vi

blot på et sæt historiske nummerplader. Vi har valgt, at lade vognen indregistrere under sit første nummer: K 15.966.

Vi har ligeledes meldt os ind i Dansk Vintage Motor Club og glæder os til at deltage i klubmøder og veteranbiltræf i de kommende år. Holstebro Museum har med FN 1923 fået et 'blikfang' for det kommende legetøjsmuseum!

Museets forvalter Ole Melthin bag rattet af FN 1250 N, 1923.

Tekniske data: 4-hjulet motorvogn. Fabriksnummer: Stel 873, motor 1250 N873. Cylindertal: 4, cylinderdiameter: 62 mm, brændstof: benzin, slaglængde: 110 mm. Største bredde: 1600 mm. Karosseritype: Phaeton m. kalesche og vindskærme. Egenvægt: 875 kg, maksimallast: 350 kg, største vægt med fuld last: 1175 kg. Kørehastighed: 60 km. Effekt: 10 hk.

En pottemagerovn ved Lindholtgård

Hvert efterår dybdepløjes der knap hundrede kilometer læhegn i Holstebro Museums område, og 1998 var ingen undtagelse. Et af læhegnene lå ved Lindholtgård vest for Sevel, 17 km nordøst for Holstebro. Ved en efterreko-gnoscering af det dybdepløjede læhegn blev der registreret et cirka 3x3 m stort område indeholdende en mængde lerkarskår, store brændte lerklumper samt en masse trækul. En stor del af de fundne skår var fejlbrændte, og da de store brændte lerklumper antagelig stammede fra ovnkappen på en pottemagerovn, blev en udgravning iværksat. Selve udgravningen fandt sted i juni 1999 og omfattede et felt på knap 100 kvadratmeter.

Pottemagerovnen var anlagt på et skrånende terræn ned mod en mindre bæk. Der er ler i området og vand i bækken, og i middelalderen har der uden tvivl også været let adgang til brændsel – hvilket stednavnet Lindholt også antyder. I dag er der flere egekrat i området, og et af disse krat går under navnet Teglbrænderens Krat. Navnet hen-tyder muligvis til resterne af en teglovn, som ligger i området. Tegloven er ikke undersøgt, men det drejer sig sandsynligvis om en

bondeteglovn fra forrige århundrede.

Den pottemagerovn, vi udgravede, var meget dårligt bevaret, idet kun dele af ovnbunden kunne erkendes. Det kan dog konstateres, at ovnen har været minimum 1,4 m bred og 2,75 m i lang, og at ovnbunden stiger mod ovnens bagvæg. Der blev registreret mindst to forskellige faser af ovnbunden, og de store mængder af ovnfragmenter der blev fundet i både affaldsgrube og fyrgrav, viser da også, at ovnen må være blevet repareret eller ombygget mere end en gang. Der blev ikke under udgravningen gjort iagttagelser af ovnens lerkappe, spor efter vidjer eller en indre opdeling af ovnrummet, så det er ikke muligt på dette grundlag at redegøre nærmere for ovnens konstruktion og type. Flere stykker af ovnkappen viste imidlertid spor efter grene, som må tolkes som spor efter et vidjeopbygget skelet. Hen over ovnens sydende og ind i affaldsgruben lå et lag af trækul, rødbrændte lerklumper og store mængder af skår. Det må være rester fra den sidste rydning af ovnen. Om det kan tolkes således, at ovnen har haft en åbning bagtil, er uvist.

Trods ovnens dårlige bevarings-tilstand synes det rimeligt at betegne ovnen i Lindholtgård som hø-

rende til den vandrette etkammer-type uden platformopbygning, og dermed knytter den sig i det danske materiale tættest til Faurholm-ovnen.

Fyrgraven fremstod som en trugformet nedgravning uden lering beliggende nord for pottemagerovnens formodede indfyringsåbning, og den lå således asymmetrisk i forhold til denne. Fyrgravens skæve beliggenhed i forhold til indfyringsåbningen er bemærkelsesværdig, men det var ikke muligt at påvise årsagen til dens placering. En mulig forklaring kunne dog være, at man har haft behov for et hegn, dige eller lignende, som kunne give læ for vestenvinden. Det lykkedes imidlertid ikke at finde stolpespor eller andet i området, som kunne give vished for tanken om en afskærmning. Efter en måneds vindomsust gravning på stedet synes tanken om et læhegn dog temmelig fristende.

Affaldsgruben var beliggende sydøst for pottemagerovnen og i umiddelbar forlængelse af denne. Gruben er omtrent cirkulær, cirka 6 m i diameter, med meget uregelmæssige kanter. Dybden er ligeledes meget uregelmæssig og varierer mellem 30 og 120 cm. Der er ingen tvivl om, at der er tale om et sted, hvor man har gravet ler, og

som senere har fundet anvendelse som affaldsgrube.

Der blev fundet enorme mængder af keramik under udgravningen, og skønt der endnu ikke foreligger en nøjagtig optælling, skønnes det, at der er fundet mellem 15.000 og 20.000 skår i alt. Genstande af andre materialer end ler findes så at sige ikke. Hovedparten af lertøjet stammer fra affaldsgruben eller fyrgraven og udgøres af kasseret og fejlbrændt keramik fra ovnen. Der er kun fundet meget få skår i selve ovnen. Størstedelen af keramikken synes kasseret på grund af, at det er for blødt brændt, men der findes også totalt sammensintrede og sammensmeltede skår som følge af for hård brænding.

Genstandsmaterialet viser, at pottemageren i Lindholtgård overvejende har produceret glaserede kander og kuglepoter med lågfals. Der er dog også et mindre indslag af kuglepoter uden lågfals samt af skåle. Endvidere er der i materialet to pander.

Den typiske kande fra Lindholtgård har haft en flad bund med bølget standkant fremkommet ved fingerindtryk langs bundens kant. Kandens bug går næsten lodret op fra bunden, men der er dog en svag udsvajning, hvilket må betyde, at kandens største bredde har ligget

et stykke over bunden. Den snoede kandehank har været fastgjort foroven ved kandens munding, mens den forneden synes at være fæstnet ved overgangen mellem hals og bug. Kandemundingen er stærkt profileret med udtrukket tud, og halsen er forsynet med vandrette furer fremdrevet under drejningen. Kanden er typisk rigt dekoreret med to vandret omlø-

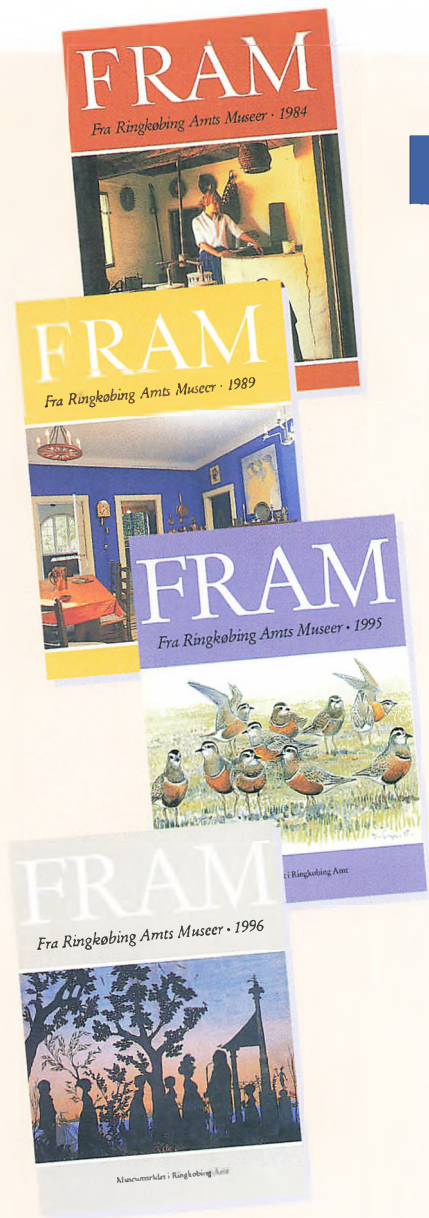
bende lister med hak på overgangen mellem hals og bug. På bugen kan listerne for eksempel benyttes som siksak linjer med hindbærknopper i spidserne, eller der kan være dekoreret med malede, okkerrøde blomster med hindbærknopper i blomsternes midte.

Det keramiske materiale kan dateres til 1300-tallets sidste del, og dermed er også selve ovnen fra

denne periode. Der er opsamlet trækul fra forskellige lag i udgravningen til kulstof 14-datering, men prøverne er endnu ikke analyseret.

Affaldsgruben var fyldt med fejlbrændt keramik. På billedet ses Gunnar Hallum i gang med at udgrave en fjerdedel af affaldsgruben. De tre fyldte kasser udgør en enkelt dags høst.

Medlemstilbud!

Medlemmer af museumsforeningerne
i Ringkøbing Amt har nu mulighed for at
købe tidligere årgange af FRAM til særpris*:

60 kr. pr. styk

10 stk. og derover:

50 kr. pr. styk

*FRAM 92/93: Guide til oplevelser i Ringkøbing Amt, er ikke omfattet af tilbudet

Køb bøgerne på dit lokale museum
– eller hos Museumsrådets sekretariat:
Hjerl Hedes Frilandsmuseum · 7830 Vinderup
Tlf 97 44 80 60 · Fax 97 44 85 02

Gode historier fra det vestjyske
– DE FINDES I FRAM!

INDHOLD

Torben Holm

Venø rundt

Glimt af de første kapsejladser historic i Struer

Palle Eriksen og Johannes Lund

Mindestøtten for kong Frederik 7. ved Brejning Kro

Bjarne Henning Nielsen

Trabjerg Bakker

Om et par forsvundne gravhøje og fundet af en boplads og et gravfelt

Esben Graugaard

Sponsorering af nyere tids kulturhistorie

Museumsfaglige overvejelser

Lis Helles Olesen

Stenøkser i mosen

Hans Rostholm

Arkæologiske undersøgelser på Brande Omfartsvej

Peter Duun Andersen og Torben Egeberg

Arkæologiske spadestik i Skjern Å-dalen

Kirsten Linde

Andkærladen

Ellen Damgaard

Vestjysk særpræg og vestjyske værdier

Jens Aarup Jensen, fotos: Jørgen Borg

Til minde om Danmark-Ekspeditionen

Glimt fra museernes arbejdsmark

